

Vidzemes augstskola
Politoloģijas nodaļa

Anita Rode

**Demokratizācijas procesi Centrāl- Austrumeiropā: Serbijas, Ukrainas un
Baltkrievijas gadījumu analīze**

Diplomdarbs

Darba vadītājs:
Karlīna Bākule, Mag.pol.sc.

Valmiera
2005

Rezumējums

Pētījuma mērķis bija izpētīt, kāpēc demokrāzācijai sākoties visās Centrāl-Austrumeiropas valstīs, dažās no tām tomēr netika sasniegta konsolidēta demokrāzija, noskaidrot, kādi bija būtiskākie šos procesus ietekmējošie faktori. Pētījumā tika izmantota gadījuma izpētes metode, apskatot trīs nenostiprinātu demokrāziju gadījumus Serbijā, Ukrainā un Baltkrievijā. Šīs valstis tika izvēlētas dēļ to atšķirīgās demokrāzācijas procesu gaitas 1990tajos gados un mūsdienās. Pamatojoties uz teoriju un demokrāzijas audita nostādņēm, pētījumā tika izvirzīti kritēriji, pēc kuriem tika vērtēts pārejas process šajās trīs valstīs.

Galvenie secinājumi bija, ka būtiska loma CAE demokrāzācijas procesos bijusi valstu politiskajai elitei, ko pirms tam bija atzīmējuši tikai nedaudzi teorētiķi, tomēr jāņem vērā arī institucionālie, ekonomiskie un starptautiskie faktori, kas atstāj iespaidu uz demokrāzijas nostiprināšanos valstīs. Pētījuma rezultāti parādīja, ka institucionālā izvēle un valstiskās pieredzes trūkums var radīt būtiskus šķēršļus demokrāzijas nostiprināšanai valstīs, kā arī, ka starptautiskajai ietekmei var būt būtiska loma demokrāzijas veicināšanā un nostiprināšanā.

Rezultāti ir nozīmīgi ar to jaunatklājumu par elites lomas nozīmi demokrāzācijā, jo, lai arī ir daudz pētīti demokrāzācijas procesi, tomēr šim faktoram nav pievērsta pietiekama uzmanība. Pētījumā vienuviet tika apkopoti būtiskākie demokrāzāciju ietekmējošie faktori, kas varētu atvieglot darbu turpmākiem pētījumiem par demokrāzācijas procesiem CAE reģionā.

Abstract

The aim of the research was to explore, for what reason a consolidated democracy was not achieved in some East Central Europe countries, when the democratization begun in this region; and to clarify, which were the most significant factors that influenced the processes of the democratic consolidation there. In the research was used a case study method, examining three cases of unconsolidated democracies in Serbia, Ukraine and Belarus.

The main conclusions were that earlier only few theoreticians mentioned that the political elite of the countries had a great role in the democratization processes of the East Central Europe, however, it must be taken into consideration also the institutional, economical and international factors that influence the consolidation of the democracy in the countries. The results of the research shows that the institutional choice and the shortage of the national experience can create essential obstacles for the consolidation of democracy in the countries, as well as the international influence can have an essential role in the promotion and consolidation of democracy.

The results are important with their discovery about the importance of the role of elite in the democratization because, although the democratization processes are studied a lot, there is not enough attention to this factor. In the research were summarized the most essential factors that influence the democratization, and that could ease the work for further researches about the democratization processes in the ECE region.

Saturs

REZUMĒJUMS	2
ABSTRACT.....	3
SATURS.....	4
IEVADS	6
METODES.....	11
1. DEMOKRATIZĀCIJAS UN KONSOLIDĀCIJAS TEORĒTISKIE ASPEKTI.....	13
IEKŠZEMES FAKTORI	16
<i>Nacionāla vienotība</i>	<i>16</i>
<i>Pilsoniskā sabiedrība.....</i>	<i>17</i>
<i>Politiskā sabiedrība</i>	<i>19</i>
<i>Birokrātijas aparāts.....</i>	<i>23</i>
<i>Ekonomiskā sabiedrība.....</i>	<i>24</i>
<i>Elites</i>	<i>29</i>
STARPTAUTISKIE FAKTORI	32
DIFŪZIJAS EFEKTI.....	34
2. RIETUMU IETEKME UZ KONSOLIDĀCIJAS PROCESIEM CENTRĀL-AUSTRUMEIROPĀ.....	36
DAUDZPUSĒJĀS PROGRAMMAS	36
DIVPUSĒJĀS PROGRAMMAS	37
3. SERBIJAS, UKRAINAS UN BALTKRIEVIJAS GADĪJUMU ANALĪZE	39
SERBIJA.....	39
<i>1980. –1990. gadu pārmaiņu procesi</i>	<i>39</i>
<i>Reformas Serbijā (2000. – 2005).....</i>	<i>44</i>
<i>Serbijas un Melnkalnes valstu savienība</i>	<i>46</i>
<i>Būtiskāko faktoru analīze.....</i>	<i>46</i>
<i>Nacionālā vienotība</i>	<i>47</i>
<i>Pilsoniskā sabiedrība.....</i>	<i>47</i>
<i>Politiskā sabiedrība</i>	<i>50</i>
<i>Birokrātijas aparāts</i>	<i>52</i>
<i>Elites</i>	<i>53</i>
<i>Ekonomiskā sabiedrība</i>	<i>54</i>
<i>Starptautiskā ietekme un difūzijas efekts</i>	<i>55</i>
<i>Kopsavilkums</i>	<i>57</i>
UKRAINA	58
<i>Pārejas procesa aizsākums</i>	<i>58</i>
<i>Pāreja no komunisma uz demokrātiju.....</i>	<i>60</i>
<i>Nacionālā piederība un attiecības ar Krieviju</i>	<i>63</i>
<i>No L. Kravčuka līdz L. Kučmai.....</i>	<i>64</i>
<i>Oranžā revolūcija</i>	<i>66</i>
<i>Starptautiskā ietekme un sadarbība.....</i>	<i>67</i>
<i>Būtiskāko faktoru analīze.....</i>	<i>68</i>
<i>Nacionālā vienotība</i>	<i>68</i>
<i>Pilsoniskā sabiedrība.....</i>	<i>69</i>

<i>Politiskā sabiedrība</i>	70
<i>Birokrātijas aparāts</i>	72
<i>Elites</i>	73
<i>Ekonomiskā sabiedrība</i>	75
<i>Starptautiskā ietekme un difūzijas efekts</i>	76
<i>Kopsavilkums</i>	78
BALTKRIEVIJA	79
<i>Demokrātiskā pāreja un konstitūcijas loma</i>	79
<i>Lukašenko režīms</i>	84
<i>Starptautiskā ietekme</i>	85
<i>Būtiskāko faktoru analīze</i>	87
<i>Nacionālā vienotība</i>	87
<i>Pilsoniskā sabiedrība</i>	88
<i>Politiskā sabiedrība</i>	89
<i>Birokrātijas aparāts</i>	91
<i>Elites</i>	91
<i>Ekonomiskā sabiedrība</i>	92
<i>Starptautiskā ietekme un difūzijas efekts</i>	93
<i>Kopsavilkums</i>	95
4. SERBIJAS, UKRAINAS UN BALTKRIEVIJAS GADĪJUMU SALĪDZINĀJUMS UN ANALĪZE	97
SECINĀJUMI	105
NOBEIGUMS	108
IZMANTOTĀ LITERATŪRA	110
PIELIKUMI	115

Ievads

Pēdējos gados tiek uzsvērts, ka demokrātija ir progresējusi visā pasaulē. Īsā laika periodā liels valstu skaits ir uzsācis demokratizācijas procesu, kurā totalitārās sistēmas tiek aizvietotas ar demokrātijām. Straujais demokrātijas progress daudzās valstīs ir izraisījis cerības par labāku pasauli. Cerība ir, ka demokrātija ne tikai popularizēs politiskās brīvības un citas cilvēktiesības, bet arī novedīs pie straujas ekonomiskās attīstības un pieaugošas labklājības, kā arī starptautiskām attiecībām, ko varētu raksturot kā mierīgu sadarbību un savstarpēju saprašanos.¹ Komunistisko režīmu sabrukums Centrāl- un Austrumeiropas valstīs radīja pastiprinātu interesi par pārejas procesiem šī reģiona valstīs. 1989 gads bija vēsturisks datums, kad visi Komunisma režīmi Eiropā (ieskaitot PSRS) uzsāka nozīmīgu politisko, sociālo un ekonomisko pārmaiņu procesu.

Ar savu vizīti Latvijā 2005. gada maijā un uzrunu visai starptautiskajai sabiedrībai, ASV prezidents Džordžs Bušs Jaunākais apliecināja demokratizācijas procesu un demokrātijas attīstības Centrāl- Austrumeiropas reģionā lomu pasaules demokrātisko vērtību attīstībā un popularizēšanā. Bušs pieminēja demokrātiskās sabiedrības nepieciešamību sadarbīties, lai novērstu pēdējo Eiropas diktatūru Baltkrievijā, un apvienotu spēkus demokrātijas popularizēšanai visā pasaulē.² Pasaules lielvalsts vadītāja uzsvars uz demokratizācijas nepieciešamību valstīs, kur tā ir apturēta vai kavējas, apliecina pētījuma tēmas aktualitāti un tā teorētisko un sociālo nozīmību.

Pētījumā izvirzītais jautājums ir: Kādi ir demokratizācijas procesus ietekmējošie faktori, kas nav ļāvuši visām reģiona valstīm sasniegt līdzvērtīgu demokratizācijas līmeni? Pētījumā izvirzītais mērķis ir izpētīt tos iemeslus, kas nav ļāvuši visām reģiona valstīm sasniegt līdzvērtīgu demokrātijas līmeni, un demokrātijas konsolidācijas teoriju lomu problemātisko demokratizācijas gadījumu skaidrošanā.

Vairāki autori ir rakstījuši par demokratizācijas procesiem un izveidojuši dažādas teorētiskās pieejas demokratizācijai. Pastāv divi galvenie demokratizācijas

¹ Sorensen G. *Democracy and democratization – processes and prospects in a changing world*; USA: Westview Press, 1998. – 1. lpp.

² *President George W. Bush's speech in Rīga, Latvia* // Latvijas Institūta mājas lapa: <http://www.li.lv/en/?id=46&news=35>

teoriju bloki: viens teoriju virziens apskata iemeslus, kas ļauj aizvietot autoritārus režīmus ar demokrātiskām normām un iekārtu; otrs teoriju virziens skata iemeslus, kas veicina demokrātijas nostiprināšanos. Pirmās pieejas galvenie teorētiķi ir Semjuels Hantingtons (Samuel Huntington), Seimūrs Lipsets (Seymour Lipset) un Roberts Dāls (Robert Dahl), kas uzsver strukturālo faktoru nozīmi kā demokratizācijas priekšnoteikumu. Otrās pieejas nozīmīgākie teorētiķi ir Stepan (Stepan) un Linzs (Linz), kas runā par demokratizācijas konsolidēšanās problēmām.

Demokratizācijas problemātiku aktualizēja Hārvardas profesors Semjuels Hantingtons sākot runāt par demokratizācijas viļņiem. Viņš demokratizācijas viļņus skaidro kā procesu, kurā valstu grupas pāriet no nedemokrātiska režīma uz demokrātisku, tam notiekot noteiktā laika periodā, un skaita ziņā pārspējot pārejas pretējā virzienā (no demokrātiska režīma uz nedemokrātisku). Hantingtons Dienvideiropu 1970tajos gados skata kā pirmo demokratizācijas vilni, Latīņameriku 1980tajos – kā otro vilni, un Centrāl- Austrumeiropu un Padomju Savienību 1990tajos gados kā trešo demokratizācijas vilni.³

Hantingtons ir daudz rakstījis par Centrāl-, Austrumeiropas reģionu kā par daļu no demokratizācijas trešā viļņa, iekļaujot to savā teorijā, taču, tā kā, viņaprāt, vilnis parasti ietver arī liberalizāciju vai daļēju demokratizāciju politiskajās sistēmās, kas nekļūst pilnībā demokrātiskas, tas neskaidro demokrātijas nostiprināšanās procesu. Viņš būtībā skaidro reģiona kopējos iemeslus demokratizācijas procesu uzsākšanai, tādus kā vienlaicīguma problēma, kad ekonomiskās un politiskās reformas jāveic vienlaicīgi, Gorbačova faktors un ekonomiskā stagnācija, kas veicināja reformu sākšanos, taču šie faktori bija visās reģiona valstīs, taču jautājums ir par to, kāpēc dažas kļuva par konsolidētām demokrātijām, bet citas nē. Ņemot vērā, ka Hantingtona mērķis nav bijis apskatīt problēmu no konsolidācijas aspekta, bet gan pētīt demokratizācijas procesu uzsākšanās posmu, atstājot neatbildētus jautājumus par demokrātijas nostiprināšanos valstī, teorija par demokratizācijas viļņiem nešķiet piemērota pētījumā, kurā tiks aplūkoti iemesli tam, kāpēc uzsāktie demokrātijas procesi nav noveduši pie nostiprinātas demokrātijas atsevišķās reģiona valstīs.

Tā kā pētījuma jautājums ir par demokrātiskās konsolidācijas nenotikšanas iemesliem konkrētajās valstīs, darbs tiks balstīts uz Stepana un Linza radīto teoriju

³ Wejnert B. (2002) Integration of the processes and components // B. Wejnert, *Transition to democracy in Eastern Europe and Russia – impact on politics, economy and culture* (5 – 21). Praeger, 11. lpp

bloku par iekšzemes, starptautisko un difūzijas faktoru lomu demokratizācijas un konsolidācijas procesos. Tomēr šī teorija nav pilnīga, Stepan un Linz nav iekļāvuši tādu būtisku faktoru kā elites loma demokratizācijas procesos, kā arī šie autori ir daudz uzmanības veltījuši Austrumeiropas demokratizācijas salīdzināšanai ar citu reģionu demokratizācijas procesiem, neveidojot tik nozīmīgo teorētisko bāzi daudziem no viņu minētajiem faktoriem. Šo nepilnību dēļ, pētījumā tika pievienotas Viljama Reizingera (William R. Reisinger) un citu autoru teorijas, kas apskata elites lomu demokratizācijas procesos, jo ir paredzams, ka elitei ir liela loma demokrātiskās pārejas un konsolidācijas procesā.

Demokratizācijas process ir kustība no autoritāras uz demokrātisku vadīšanas formu. Tas ir ilgstošs un sarežģīts process un ietver dažādas fāzes.⁴ Tipiskā mūsdienu gadījumā, procesa sākums iezīmējas ar krīzi iekšienē un pilnīgu nedemokrātiskā režīma sabrukumu. Ja pāreja uz demokrātiju sākas ar autoritārā valdītāja varas nomaiņu, tad šī fāze beidzas ar jaunas valdības ierīkošanu, balstītu uz brīvām vēlēšanām.⁵ Bet process tur nebeidzas. Jaunais režīms bieži būs ierobežota demokrātija, demokrātiskāks kā iepriekšējais, bet ne pilnībā demokrātisks. Var būt vairākas demokrātiju padziļinošas fāzes, un process noslēdzas ar demokrātijas nostiprināšanu, kas nozīmē, ka politiskie aktieri demokrātiju skata kā “vienīgo spēli pilsētā”.⁶ Nostiprināta demokrātija nozīmē situāciju, kad neviena nozīmīga politiska grupa nopietni nemēģina gāzt demokrātisko režīmu vai atdalīties no valsts. Jaunievēlētās valdības uzvedība vairs nav atkarīga no problēmas, kā izvairīties no demokrātijas sabrukuma. Demokrātija ir nostiprināta, ja pat politiskas un ekonomiskas krīzes apstākļos, tautas lielākā daļa tic, ka politiskajām reformām ir jāturpinās pēc demokrātijas standartiem. Konstitucionāli demokrātija ir nostiprināta, kad visi politiskie aktieri pierod pie fakta, ka politiskie konflikti tiks risināti atbilstoši nodibinātajām normām, un to pārkāpšana būtu gan neefektīva, gan dārga.⁷

Pētījumā tika apskatīti trīs valstu gadījumi. Tika izvēlētas trīs CAE reģiona valstis, kas atšķirībā no vairuma citu reģiona valstu, nav sasniegušas konsolidētu demokrātiju. Tās ir Serbija, Ukraina un Baltkrievija. Lai arī sākotnēji šo valstu gadījumi šķiet nesalīdzināmi, jo situācijas tajās atšķiras, tomēr tie visi ir nepabeigtas

⁴ Sorensen G. *Democracy and democratization – processes and prospects in a changing world*; USA: Westview Press, 1998. – 1. lpp.

⁵ Turpat; 39. lpp.

⁶ Turpat.

⁷ Linz J.J., Stepan A. *Problems of democratic transition and consolidation*; Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 1996. – 5. lpp.

demokrātijas gadījumi, un būtu jāpastāv kopīgām iezīmēm, kas liedza šīm valstīm uzsāktos demokrātijas procesus novest līdz konsolidētai demokrātiskai sistēmai.

Konkrētie valstu gadījumi tika izvēlēti, jo tie ir trīs atšķirīgi nepabeigtas demokrātijas gadījumi, kas sastopami Centrāl-, Austrumeiropas reģionā. Serbija uzsāka demokrātiskas reformas 1980to gadu beigās, pastāvot spēcīgai nacionalitātes izjūtai. Spēcīgais tautas nacionālisms pie varas noveda autoritāro līderi Slobodanu Miloševicu, kura vadībā Serbija bija iesaistīta ilgstošos un asiņainos etniskajos konfliktos. Tikai 2000. gadā tautas protestu rezultātā, un ar starptautisko institūciju atbalstu Miloševica režīms tika gāzts, un uzsāktas demokrātiskas reformas. Tika izveidota Serbijas un Melnkalnes valstu savienība, un veiktas ekonomiskās un politiskās reformas, taču process ir tikai sākumposmā, un Serbijas – Melnkalnes savienības ilgums, kā arī Kosovas jautājums joprojām ir neskaidrs.

Ukrainā demokrātiskās reformas tika uzsāktas pēc PSRS sabrukuma 1991. gadā, taču, politisko varu saglabājot komunistu elitei, strauja virzība uz demokrātiskām un liberālām pārmaiņām nenotika. Reformu process bija lēns, un, lai arī Ukrainā nenotika kāds kritisks pavērsiens, kas mainītu režīma virzienu, tomēr demokrātija šeit nenostiprinājās. Pēc Oranžās revolūcijas demokratizācijas process ir atsācies ar jaunu spar, taču joprojām politiskās cīņas turpinās starp Rietumukrainu, kas atbalsta sadarbību ar Rietumiem, un Austrumukrainu, kas dod priekšroku sadarbībai ar Krieviju.

Baltkrievijas gadījumā demokratizācijas procesi, tāpat kā viscaur reģionā, uzsākās 1990to gadu sākumā, taču pirmajās brīvās vēlēšanās, pie varas nonākot autoritārajam līderim Aleksandram Lukašenko, demokrātiskas reformas neturpinājās. Lukašenko atbalsta ciešu sadarbību ekonomiskā un politiskā ziņā ar Krieviju, pārkāpj cilvēktiesību un brīvību ievērošanu pret iedzīvotājiem, un nevēlas nekādu Rietumu un starptautisko ietekmi savā valstī. Šobrīd, kad Ukrainā un Serbijā, ir manāmas pārmaiņas demokrātijas virzienā, Baltkrievijā joprojām nenotiek nekādas demokrātiskas reformas.

Pētījums tika strukturēts četrās nodaļās. Pirmajā nodaļā tika apskatītas demokratizācijas un konsolidācijas teorijas. Otrajā nodaļā tika apskatīta Rietumu ietekme uz demokrātijas konsolidācijas procesiem CAE reģionā. Trešajā nodaļā tika īsumā apskatīta katras valsts situācija, aplūkojot vēsturiskos, nacionālos faktorus, pārejas posmu un pašreizējo situāciju un valsts iekārtu, kā arī veikta valstu gadījumu analīze pēc izstrādāto kritēriju novērtēšanas katrā no valstīm. Ceturtajā nodaļā tika

veikts valstu salīdzinājums, meklējot kopējās iezīmes demokratisācijas procesa apturēšanai, kā arī atbildēts uz pētījuma jautājumu un izdarīti galvenie secinājumi.

Pētījumā izmantotie avoti bija dažādu autoru grāmatas un pētījumi par demokratisācijas teorijām un konkrēto valstu situācijas izpēti. Lai iegūtu pilnīgāku informāciju par situāciju konkrētajās valstīs, tika veiktas arī intervijas ar LR Ārlietu ministrijas ekspertiem par situāciju CAE reģiona valstīs.

Metodes

Pētījumā tika izmantota gadījumu izpētes metode, kas ļauj izprast un salīdzināt katras apskatītās valsts situāciju demokratizācijas teoriju ietvarā, meklējot sakarību starp demokrātijas neesamību šajās valstīs un tā iemesliem.

Pētījumā tika apskatīti trīs valstu gadījumi, izvēloties trīs Centrāl-, Austrumeiropas reģiona valstis, kuras nav sasniegušas konsolidētu demokrātiju. Tika izvēlētas Serbija, Ukraina un Baltkrievija. Serbija tika izvēlēta kā gadījums, kurā demokrātiskās reformas tika apturētas ar kara situācijas izveidošanos, Ukraina bija visaktuālākais gadījums ar nesenu notikušu revolūciju un reformu atsākšanos, taču tas atšķiras arī ar to, ka tur nenotika krasa režīma maiņa laika posmā no 1991. gada, tomēr demokrātija tā arī nenostiprinājās. Baltkrievijas gadījums ir atšķirīgs, jo tur līdzīgi kā citās valstīs reformas tika uzsāktas pēc padomju režīma sabrukuma, taču tās apturēja režīma maiņa autoritāra līdera vadībā, kā arī būtiski, ka, lai arī tās kaimiņvalstīs šobrīd ir atsākusies demokrātiskā atmoda, Baltkrievijā nekas līdzīgs nenotiek.

Konkrētie valstu gadījumi tika izvēlēti, jo tie ir trīs atšķirīgi nepabeigtas demokrātijas gadījumi, kas sastopami vienā, Centrāl-, Austrumeiropas, reģionā. Protams, reģionā pastāv arī citi nepabeigtas demokrātijas gadījumi, tomēr pētījuma apjoms liedza aplūkot vairāk valstis. Tai pat laikā, izlase ir pietiekami veiksmīga un gadījumi ir atšķirīgi, tomēr saglabājot līdzīgu vēsturisko, sociālo un ekonomisko fonu, kas iespējams būtu atšķirīgs tālāk uz Austrumiem esošām valstīm kā Gruzija, Kazahstāna u.c.

Valstis tika salīdzinātas pēc konkrētiem izvirzītajiem kritērijiem. Kritēriji tika izveidoti izmantojot demokratizācijas teorijās izvirzītās pamatnostādnes, kā arī demokrātijas audita materiālu. Izvirzītie kritēriji tika iedalīti grupās pēc piederības pilsoniskajai, politiskajai, ekonomiskajai sabiedrībai, elitei, birokrātijas aparātam, starptautiskajiem faktoriem un difūzijas efektiem. Kritēriji tika noformēti tabulu veidā (skat. Pielikumus Nr.1., Nr.2., Nr.3.), izdalot katru valsti divos laika periodos. Visām valstīm nosacīti pastāvēja 2 reformu posmi. Pirmais posms bija komunisma sabrukums 1980to gadu beigās 1990to gadu sākumā un reformu uzsākšanās. Otrais posms bija katrai valstij atšķirīgs, reformu atsākšanās posms, vai pretēji tam stagnācijas iestāšanās periods. Lai vieglāk būtu iespējams pamanīt būtiskākos

faktorus, kas kavējuši demokrātijas attīstību valstīs, atbilstoši kritērijiem, tabulās tika atzīmēta arī Latvijas situācija, ņemot vērā, 1990to gadu sākuma periodu, kad tur tika uzsākts pārejas process. Latvijas situācija kalpoja kā vizuāls salīdzinājums, lai redzētu galvenās nianšes, kas valstīs atšķīrās, un līdz ar to, varēja būt par iemeslu demokratizācijas apturēšanai problēmvalstīs. Šis salīdzinājums tika izmantots tikai melnraksta variantā, neiekļaujot to pētījuma pielikumā. Latvijas situācija salīdzināšanai tika izmantota tādēļ, ka Latvijas demokratizācija norisinājās bez pārtraukuma, un ar iestāšanos ES tā ir uzskatāma par konsolidētu demokrātiju.

Darba gaitā izveidotie kritēriji, kuru ietvaros tika apskatīta un novērtēta situācija katrā no valstīm divos laika periodos, reformas uzsākot pēc komunisma sabrukuma 80to gadu beigās un 90to gadu sākumā, un mūsdienās, kalpoja valstu situācijas izzināšanai. Visi dati tika ievietoti tabulās pielikumā, taču valstu gadījumu analīzē tika apskatīti tikai būtiskākie faktori katrā no valstīm, kas ietekmēja to demokratizācijas procesu.

Serbijas demokrātisko reformu posmi tika iedalīti no demokrātijas procesu uzsākšanās 1980to gadu beigās un Miloševica ievēlēšanas, līdz 2000. gadam, kad viņa režīms tika gāzts, un no 2000. gada līdz mūsdienām, kad demokratizācijas process ir atsācies un demokrātiskās reformas turpinās. Ukrainas demokratizācija tika sadalīta laika posmos no 1990to gadu sākuma, kad pārejas process tika uzsākts, līdz 2000. gadam, ko definē ar Kučmas skandālu, ko var uzskatīt par reformu atsākšanās posmu. Otru demokratizācijas posmu nosacīti var definēt no 2000. gada Kučmas skandāla, taču pilnībā reformas atsākās ar 2004. gada Oranžo revolūciju un turpinās joprojām. Baltkrievijas demokratizācija tika sadalīta laika posmā no 1990.gada, kad pāreja tika uzsākta, līdz 1994. gadam, kad par prezidentu kļuva A. Lukašenko. Otrs laika posms tika definēts no 1994. gada, kad pie varas nāca Lukašenko, līdz mūsdienām, kad valstī pastāv autoritārs režīms un demokrātiskās reformas ir apturētas.

1. Demokratizācijas un konsolidācijas teorētiskie aspekti

Kā jau ievadā tika minēts, pastāv plašs demokratizācijas teoriju loks, un tās, galvenokārt, pēta divus atšķirīgus jautājumus. Viens teoriju virziens pēta to, kas veicina autoritāras vadības aizvietošanu ar demokrātiskām institūcijām, normām un procedūrām; Otrs teoriju virziens skata, kas veicina demokrātijas nostiprināšanos.⁸ Tā kā pētījuma jautājums ir noskaidrot, kāpēc, demokratizācijai uzsākoties visās reģiona valstīs, dažās demokrātija nostiprinājās, bet dažās nē, tad būtiski ir apskatīt konsolidācijas teorijas, kas apskata iemeslus, kāpēc dažās valstīs uzsāktie demokratizācijas procesi neturpinās.

Šajā pētījumā, galvenokārt, tiks izmantotas Stepana un Linza veidotās teorijas par iekšzemes faktoru lomu demokratizācijas un konsolidācijas procesos. Šie autori apskata demokrātiskās konsolidācijas procesus Centrāl- Austrumeiropas reģionā pēc komunisma režīmu sabrukuma, tādēļ tās ir atbilstošas šī pētījuma būtībai. Pie iekšzemes faktoriem tiks izmantoti arī V. Reizingera un citu autoru veidotās teorijas par elites lomu demokratizācijas procesos. Demokrātijas konsolidācijas procesā būtiski ir arī starptautiskie un difūzijas faktori. Šos faktorus Hantingtons un Vejnerts (B. Wejnert) vairāk gan apskata kā demokratizācijas procesa uzsākšanu veicinošus, taču, tie ir lielā mērā saistāmi arī ar demokrātijas nostiprināšanās procesiem, jo starptautiskais atbalsts un palīdzība var būtiski ietekmēt demokrātijas konsolidāciju, un šai posmā starptautiskais atbalsts pat ir vēl vairāk nepieciešams, jo uzsākoties politiskajām un ekonomiskajām reformām, iedzīvotāju atbalsts pārejai var mazināties dēļ iespējamajiem negaidītajiem pavērsieniem un krīzes situācijām, un tad starptautiskais atbalsts ir ļoti nozīmīgs demokrātijas procesu veicināšanā un stabilizēšanā.

Pastāv vairāki demokratizācijas teoriju iedalījumu veidi. Populārākie no tiem ir iedalījums iekšzemes, starptautiskajos un difūzijas faktoros, ko izmanto arī Stepans un Linzs, kā arī Reizingera iedalījums četros modeļos, izdalot modernizācijas teorijas, vēsturiskā salīdzinājuma pieeju, elites teorijas un institucionālās konfigurācijas teorijas. Stepana un Linza teorija tiek ņemta par pamatu pētījuma teorētiskajām nostādņēm, jo tas ir ievērojamākais pētījums par demokratizācijas procesiem CAE reģionā. Taču arī šajā teorijā ir nepilnības, jo tā neiekļauj visus būtiskākos faktorus,

⁸ Reisinger V.M. (1997) *Establishing and strengthening democracy* // R.D. Grey *Democratic theory and post-communist change* (52 – 78). New Jersey: Prentice Hall, 53. lpp.

kas varētu ietekmēt demokratizācijas gaitu un nostiprināšanos, tādēļ tiks apskatīti arī Reizingera izveidotie teoriju modeļi, izvēloties piemērotākos pētījumam, šajā gadījumā - elites teorijas. No Reizingera modeļiem tika izvēlēta vienīgi elites teorija, jo pārējie modeļi ietvēra jau Stepana un Linza izvēlēto pieeju par iekšzemes un starptautisko faktoru lomu, un institucionālā dizaina nozīmi demokratizācijas procesos. Kā arī modernizācijas teorija tika atzīta par nepiemērojamu CAE reģiona gadījumam, ko ir atzīmējuši arī vairāki kritiķi, jo modernizācijas teoriju autoru uzskats par to, ka, lai rastos demokrātija, vispirms ir jāpastāv tirgus ekonomikai, nav attiecināms uz CAE reģionu, kur līdz reformu sākumam valdīja komunisms un plānveida ekonomika.⁹

V. Reizingers runā arī par demokratizācijas teoriju iedalījumu strukturālajās un no konteksta izrietošajās teorijās. Daži pētnieki koncentrējas uz ilgtermiņa sabiedrības izmaiņām kā demokrātijas avotu, vērsot mūsu uzmanību uz sabiedriskām iezīmēm, kas mainās lēni, un nozīmē, ka dažām no sabiedrībām ir iespēja kļūtu par demokrātijām, bet dažām nē. Strukturālajā pieejā tiek uzskatīts, ka tās stratēģijas un izvēles, ko veikuši individuāli aktieri, tikai virspusēji un īslaicīgi ietekmē notikumus. Pretēji tam, citi pētnieki velta vairāk uzmanības īstermiņa izvēlēm un stratēģijām, kas, viņuprāt, nosaka iemeslus tam vai demokrātija rodas un ir paliekoša. Viņi skatās uz sabiedrības strukturālajiem faktoriem kā uz demokrātiju veicinošu faktoru, taču viņi uzsver, ka tikai prasmīgi politiskie aktieri nosaka demokratizācijas gaitu.¹⁰

Tātad, demokrātijas konsolidācijas teorijas, lai arī ir izveidotas, tās joprojām ir nepilnīgas, un šī pētījuma ieguldījums būs teoriju izmantošana konsolidācijas procesu skaidrošanā CAE reģiona valstīs, balstoties uz teorētiku radītajām teorētiskajām nostādnēm un papildinot tās ar vēl neizmantotiem faktoriem šī reģiona procesu skaidrošanā, kā piemēram elites nozīmi.

Demokrātiskas pārejas procesi ir iedalāmi trīs galvenajos virzienos, koncentrējoties uz iekšzemes faktoriem, starptautiskajiem faktoriem un difūzijas efektu demokratizācijas procesos.¹¹ Pirmais procesu tips attiecas uz iekšzemes faktoru ietekmi, kas pārveido demokratizāciju caur potenciālās demokrātijas politiskās un ekonomiskās vides strukturālo raksturojumu. Šis komponents var tikt aplūkots kā

⁹ Reisinger V.M. (1997) Establishing and strengthening democracy // R.D. Grey *Democratic theory and post-communist change* (52 – 78). New Jersey: Prentice Hall, 57. lpp.

¹⁰ Turpat; 54. lpp.

¹¹ Wejnert B. (2002) Integration of the processes and components // B. Wejnert, *Transition to democracy in Eastern Europe and Russia – impact on politics, economy and culture* (5 – 21). Praeger, 11. lpp.

ietvars trīs mainīgajiem lielumiem: ekonomiskajam, politiskajam un sociālajam raksturojumam. Otrais procesu tips definē demokratizāciju saistībā ar starptautisko faktoru ietekmi, saistot to ar vēlamo starptautisko klimatu, globālo attīstību, globāliem triecieniem, ārzemju kapitālu un pasaules sistēmas ciklu. Visbeidzot, trešais demokrātiskās pārejas procesu tips ietver sevī difūzijas efektus. Šis komponents iekļauj tādus mainīgo lielumu virzienus kā, lomu modelēšana, kas nozīmē konkrēta demokrātijas modeļa pārņemšanu, un demokrātisko valstu tuvumu un blīvumu, kas raksturo iespējamību, ka demokrātijas prakse tiks pārraidīta no vienas valsts uz citu.¹² Stepan un Linz izmantojuši šo pieeju, sīkāk iedalot iekšzemes faktoros 5 arēnās, kas skaidro demokratizācijas procesus CAE reģionā.

Sākumā svarīgi būtu aplūkot arī Dankvarta Rustova (Dankwart Rustow) modeli par demokratizācijas fāzēm, kurā tiek skaidroti demokrātiskas pārejas posmi. D. Rustovs uzsver, ka uzsākot demokratizāciju ir jāpastāv nacionālajai vienotībai, un tikai tad sekos sagatavošanās (sabrukuma), lēmuma (pārejas) un nostiprināšanās fāzes.¹³ Autoritārs režīms tiek uzskatīts par gāztu, kad notikušas pirmās brīvās vēlēšanas. Ja vēlēšanas pie varas ved politiskos līderus, kas ir saistīti ar reformu procesu, demokratizācija turpinās nākamajā līmenī, kurā tiek nodibināta nenostiprināta “procedūru demokrātija”. Demokrātiskas politiskas sistēmas atklāšana pieprasa sekojošu procedūru kritēriju minimumu: slēgta balsošana, vispārējas vēlēšanu tiesības, regulāras vēlēšanas, atbalstītāju sacensība, biedru atpazīstamība un pieejamība, izpildvaras atbildība.¹⁴

Pāreja uz demokrātiju ir pabeigta, kad ir sasniegta nozīmīga vienošanās par politiskajām procedūrām, kas rada valdību, kura nonākusi pie varas tiešu un brīvu vēlēšanu rezultātā, kad šai valdībai ir *de facto* autoritāte radīt jaunas politikas un, kad jaunās demokrātijas izpildvarai, likumdevējvarai un tiesu varai nav jādala sava vara *de jure* ar citiem spēkiem.¹⁵ Ja šis process ir veiksmīgs, valsts sasniedz trešo pārejas līmeni – demokrātisko nostiprināšanos, kad demokrātiskās institūcijas un normas kļūst par neatņemamu politikas sastāvdaļu. Priekšstats par demokrātijas

¹² Wejnert B. (2002) Integration of the processes and components // B. Wejnert, *Transition to democracy in Eastern Europe and Russia – impact on politics, economy and culture* (5 – 21). Praeger, 12. lpp

¹³ Sorensen G. *Democracy and democratization – processes and prospects in a changing world*; Wetview Press, 1998. – 39. lpp.

¹⁴ Kozhemiakin A.V. *Expanding the zone of peace – democratization and international security*; Macmillan Press, 1998. – 17. – 18. lpp.

¹⁵ Linz J.J., Stepan A. *Problems of democratic transition and consolidation*; Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 1996. – 3. lpp.

nostiprināšanos galvenokārt attiecas uz faktu, ka demokrātiju kā vienīgo leģitīmo politisko režīmu ir pieņēmušas gan elites grupas, gan pārējā sabiedrība.¹⁶

Iekšzemes faktori

Nacionāla vienotība

Stepans un Linzs uzskata, ka konsolidēta demokrātija var eksistēt tikai tad, ja eksistē piecas savstarpēji saistītas politikas arēnas: pilsoniskā sabiedrība, politiskā sabiedrība, likuma vara, birokrātijas aparāts, ekonomiskā sabiedrība. Viņuprāt, tie ir svarīgākie faktori galveno demokratizācijas problēmu iezīmēšanā. Kad specifiskā pāreja sākas no sākotnējās bāzes, kas aptuveni atbilst totalitārajam vai posttotalitārajam ideālajam tipam, tas neizbēgami nozīmē ļoti atšķirīgu un sarežģītu šo piecu virzienu pilnveidošanu, kam jābūt pabeigtai, pirms šī politika kļūst par nostiprinātu demokrātiju.¹⁷ Taču ir iesaistīts vēl arī viens papildus faktors – tā kā demokrātija ir valsts pārvaldīšanas forma, vispirms ir jāpastāv valstij, lai tā varētu vēlāk kļūt demokrātiska. Tādējādi valsts neesamība vai identifikācijas trūkums ar valsti rada lielas teritorijā esošās populācijas daļas vēlmi pievienoties citai valstij vai radīt neatkarīgu valsti, kas bieži vien rada fundamentālas un neatrisināmas problēmas. Tāpēc bez valsts eksistences nevar pastāvēt konsolidēts moderns demokrātisks režīms.¹⁸

Trīs dekādes atpakaļ līdzīgi sprieda arī Dankvarts Rustovs savos pētījumos, uzsverot, ka galvenais pamata apstākļi pārejai uz tirgus ekonomiku un demokratizācijai ir Dāls ir teicis, ka, jo lielāks skaits pilsoņu valstī, kas nevēlas būt par daļu no tās, jo būs vairāk grūtību demokrātijas nostiprināšanā.¹⁹

Bijušās Padomju Savienības valstis, atšķirībā no citu reģionu valstīm, nemantoja modernas nācijas vai valstis, to valstiskā pieredze bija neilga vai nekāda. To politiski - ekonomiskā pāreja bija papildināta arī ar valsts veidošanu, kas sarežģī un sagroza šo procesu. Šī vairāku virzienu pāreja nozīmēja, ka iespējas agrai pilsoniskās sabiedrības radīšanai ir vājas, jo nācijas un valsts veidošana piespieda

¹⁶ Kozhemiakin A.V. *Expanding the zone of peace – democratization and international security*; Macmillan Press, 1998. – 18. lpp.

¹⁷ Linz J.J., Stepan A. *Problems of democratic transition and consolidation*; Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 1996. – 244. lpp.

¹⁸ Turpat; 7. lpp.

¹⁹ Kuzio T. (2001) Belarus and Ukraine: democracy building in a grey security zone // J. Zielonka, A. Pravda, *Democratic consolidation in Eastern Europe, Volume 2, International and transnational factors* (455 – 484). Oxford: Oxford University Press, 459. lpp.

elites pieņemt sarežģītas izvēles, izvēloties politiskās un ekonomiskās reformas stratēģijas.²⁰

Davišs (Dawisha) uzsvēris, ka demokratizāciju veikt ir daudz grūtāk, ja nepastāv vienošanās par to, vai neatkarības laikā populācija vēlas tikt vadīta no jauna centra un, vai piekrīt jaunās valsts robežām. No 27ām post – komunisma valstīm var minēt 8, kas tikai mainīja režīmu un nebija jāveido jauna valsts. Pārējām (tai skaitā Ukraina, Baltkrievija, Serbija) vajadzēja nodibināt jaunu valsti, un tās bija mantojušas tikai nedaudzas sajūtas par kolektīvo piederību un solidaritāti.²¹

Šajās jaunajās valstīs kaislības, enerģija un laiks tika veltīts savienojamas identitātes radīšanai, starptautiskās orientācijas pārspriešanai, jaunas pilsoniskās kultūras iedvešanai, robežu apstrīdēšanai, nacionālās idejas satura pārspriešanai un cīnoties ar nemierīgām nacionālajām minoritātēm, kas pieprasīja savas grupas tiesības. Šīs debates bieži vien kalpoja, lai sadalītu populāciju vēl vairāk, un novērsa uzmanību no koncentrēšanās uz valsts veidošanu un demokratizāciju.²²

Pilsoniskā sabiedrība

Stepans un Linzs savā pētījumā runā par pilsoniskās sabiedrības loma pārejas procesu uzsākšanā, kas īsti neatbilst šī pētījuma specifikai, aplūkot demokrātijas konsolidēšanās procesu, taču ir svarīgi noskaidrot sabiedrības līdzdalību demokratizācijas procesu uzsākšanā un turpmākajos tā posmos, kas iespējams skaidrotu problēmu iemeslus.

Pilsoniskā sabiedrība ir politikas arēna, kur pašorganizētas grupas, kustības un indivīdi relatīvi autonomi no valsts mēģina artikulēt vērtības, radīt asociācijas un solidaritāti, un virzīt savas intereses. Pilsoniskā sabiedrība var ietvert daudzveidīgas sociālās kustības un visu sociālo šķiru pilsoniskās asociācijas (arodbiedrības, uzņēmēju grupas, žurnālisti, advokāti u.c.). Taču pilsoniska sabiedrība sastāv ne tikai no dažādām organizācijām vai pilsoņu grupām, bet arī no parastiem pilsoņiem, kas nav nevienā organizācijā. Šādiem pilsoņiem bieži vien ir izšķirošā nozīme režīma

²⁰ Kuzio T. (2001) Belarus and Ukraine: democracy building in a grey security zone // J. Zielonka, A. Pravda, *Democratic consolidation in Eastern Europe, Volume 2, International and transnational factors* (455 – 484). Oxford: Oxford University Press, 459. lpp.

²¹ Turpat.

²² Turpat.

maiņā, jo tie iziet protesta gājienos uz ielām, izaicina policiju un autoritātes, atbalsta plašākas prasības un izaicina režīmu.²³

Pilsoniskās sabiedrības klasiskā definīcija nosaka, ka šajā terminā tiek iekļautas arī organizācijas un grupas, kas ir relatīvi atkarīgas no valsts. Ja izmanto šo definīciju, galvenais veicamais novērojums ir, ka vairākums savienību, agrāro kolektīvu, kultūras sabiedrību, komunikāciju sistēmu, un citu organizāciju Austrumeiropā un PSRS eksistējot pārejas posmā, bija sākotnēji veidotas totalitārajā periodā un pēc tam partijas valsts tās bija saglabājuši arī post - totalitārajā režīmā. Režīma cilvēku slepenā klātbūtne šajās organizācijās vājināja to lomu pārejas periodā.²⁴

Reliģija ir sociālais process, ko visgrūtāk kontrolēt pie varas esošajiem. Tomēr komunisma saistība ar ateismu īpaši ierobežoja reliģijas lomu pilsoniskajā sabiedrībā.²⁵ Demokrātiskās sabiedrībās reliģija, baznīcas un brīvprātīgo grupas, kas saistītas ar tām, spēlē nozīmīgu lomu savedot cilvēkus kopā, formulējot morāles pozīcijas (kam bieži vien ir arī politiska iekļaušanās), un palīdzot organizēt dažādas intereses. Reliģijas atdalīšana no sabiedrības var vājināt aktīvas sabiedrības iespējas. Komunisms tieši veltīja milzumdaudz spēku, lai atdalītu sabiedrības, vajātu un kontrolētu reliģiskās organizācijas, un aizliegtu elites pozīcijās un izglītībā tos, kas ir uzticīgi baznīcai.²⁶

Rikarda Rouza (Ricgard Rose) pētījuma dati parāda šo reliģijas un sabiedrības atdalīšanas politikas efektu, kas neizdevās tikai dažās katoļticības valstīs, kā Polijā. Aptaujāto procentuālais skaits, kas atbildēja, ka nekad vai reti gājuši uz baznīcu bija šāds: 71.1% Baltkrievijā, 60% Ukrainā, 58% Čehijā, 66% Bulgārijā, un 66% Ungārijā, kontrastējot ar 41% Slovākijā, 46% Rumānijā, 44% Slovēnijā un 16% Polijā.²⁷

Spēcīga pilsoniskā sabiedrība, ar spēju ģenerēt politiskās alternatīvas un pārraudzīt valdību un valsti, var palīdzēt uzsākties pārejai, pretoties virziena maiņai, ievirzīt demokrātiju pretim tās pabeigšanai, palīdzēt konsolidēt un padziļināt demokrātiju. Visās demokratizācijas procesa fāzēs dzīvīga un neatkarīga pilsoniskā sabiedrība ir nenovērtējama. Taču pilsoniskās sabiedrības grupu prasības var būt arī

²³ Linz J.J., Stepan A. *Problems of democratic transition and consolidation*; Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 1996. – 8. lpp.

²⁴ Turpat; 245. lpp.

²⁵ Turpat.

²⁶ Turpat.

²⁷ Turpat; 246. lpp.

demokrātijas politiskajai sabiedrībai kaitējošas, ja šī grupas savā starpā nespēj rast kompromisu, un demokrātiju nevērtē augstāk par personiskajām interesēm. Demokrātiskai konsolidācijai nepieciešamas partijas, kuru viens no galvenajiem uzdevumiem ir sakopot un pārstāvēt atšķirības starp demokrātiem. Konsolidācijai nepieciešams iedzīvotāju pieradums pie demokrātijas konfliktus regulējošu normu un procedūru attīstības.²⁸

Pie pilsoniskās sabiedrība jāuzsver arī mediju loma. Cik liela ir to ietekme uz sabiedrību, kā arī to neatkarības faktors. Svarīgi skatīties, kādā veidā mediji mijiedarbojas ar valstu institūcijām un organizāciju tīkliem, lai ietekmētu demokrātiju.²⁹

Pilsoniskās sabiedrības loma uzsvērta arī Reizingera teoriju modelī par vēsturisko pieeju. Tiek uzskatīts, ka, kamēr veiksmīga virzība uz tirgus ekonomiku kaut kādā līmenī būs nozīmīga demokratizācijai, viena pati tā nenovedīs pie pilsoniskās sabiedrības, kas atbalstītu demokrātiju. Vienādi svarīgas būs arī politisko partiju, interešu grupu un sabiedrisko organizāciju nodibināšana, un caur to procesiem radīti centrīes sabiedriskie spēki. Autonomu un efektīvu valstu attīstībai jābūt papildinātai arī ar pilsoniskās sabiedrības veidošanu daudzās post – komunisma valstīs.³⁰

Politiskā sabiedrība

Šajā pētījumā nebūtu būtiski nodalīt politisko sabiedrību un likuma varu, jo pētījuma kontekstā tie ir savienojami jēdzieni; likuma jēdziens konsolidācijas kontekstā ir cieši saistīts ar politisko sabiedrību, tās izveidi un rīcībām. Turpmāk tiks izmantots tikai politiskās sabiedrības jēdziens.

Politiskā sabiedrība ir arēna, kurā valsts sevi īpaši izvirza konkurēt par leģitīmām tiesībām pār publiskās varas un valsts aparāta kontroli. Labākajā gadījumā pilsoniskā sabiedrība spēs iznīcināt nedemokrātisko režīmu, tomēr pilnīgai demokrātiskai pārejai, un jo īpaši demokrātijas nostiprināšanai, ir jāietver politiskā sabiedrība. Demokrātiskai politikai un konsolidācijai ir jāsaņem atbalsts no

²⁸ Linz J.J., Stepan A. *Problems of democratic transition and consolidation*; Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 1996. – 9. lpp.

²⁹ Wejnert B. (2002) Integration of the processes and components // B. Wejnert, *Transition to democracy in Eastern Europe and Russia – impact on politics, economy and culture* (5 – 21). Praeger, 14. – 15. lpp

³⁰ Reisinger V.M. (1997) Establishing and strengthening democracy // R.D. Grey *Democratic theory and post-communist change* (52 – 78). New Jersey: Prentice Hall, 56. lpp.

demokrātiskas politiskās sabiedrības galvenajām institūcijām – politiskajām partijām, vēlēšanām, vēlēšanu noteikumiem, politiskās līderības, starppartiju savienībām un likumdošanas – ar kuru palīdzību sabiedrība sevi politiski delegē izvēlēties un pārraudzīt demokrātisko valdību.³¹

Svarīgi ir, ja demokrātiskā opozīcija ir noteikusi skaidrus standartus par to, kas ir tiešām nepieciešams pārejas pabeigšanai, un pateikusi tos vietējiem un starptautiskajiem sabiedrotajiem, kā arī nedemokrātiskajam režīmam, tad arī darāmie uzdevumi un veicamās izmaiņas ir skaidras. Šādi standarti ir ļoti noderīgi arī tad, ja nedemokrātiskais režīms ir jau gāzts vai sabrucis, un pie varas ir pagaidu valdība. Šādi brīži ir piepildīti ar sajūsmu, radikālam reformām un spriedumiem. Lai nu kā, ja vien nepastāv strauja vienošanās par visu soļu, kas nepieciešami demokrātiskai pārejai, pabeigšanu, īslaicīga pagaidu valdība var kļūt par paliekošu.³²

Kā vienu no politikas arēnām Stepan un Linz min likuma varu, kas balstās konstitucionālismā, bet kā jau iepriekš tika minēts, pētījuma kontekstā tas ir savienojams jēdziens ar politisko sabiedrību; likuma jēdziens konsolidācijas kontekstā ir cieši saistīts ar politisko sabiedrību, tās izveidi un rīcībām, tādēļ ir iekļaujami vienā sadaļā.

Nevar pastāvēt nostiprināta demokrātija bez relatīvi autonomas likuma varas. Jāpastāv legālām tradīcijām un normām, kas palīdz izveidot relatīvi autonomu likumdošanu, kas balstīta uz jaunu likumu veidošanu, interpretējot vecos.³³ Konstitucionālismam nepieciešama ne tikai vairākuma varu, bet arī relatīvi spēcīga vienošanās par konstitūciju un ierobežojošām valdīšanas procedūrām. Konstitucionālam nepieciešama arī skaidra hierarhijas likumu izveide, ko interpretēs neatkarīga tiesu sistēma un atbalstīs spēcīga pilsoniskā sabiedrība.³⁴

Spriežot pēc teorijām, veiksmīga demokrātijas nostiprināšana balstās uz konstitucionālā dizaina atrašanu, – demokrātisku politisko institūciju komplektu un noteikumiem, kas regulē to savstarpējās attiecības – kas pienācīgi atbilst valsts apstākļiem. Lipharts (Lijphart) uzskata, ka starp visnozīmīgākajām un iespējams visnozīmīgākā no visām konstitucionālajām izvēlēm, kas ir jāizdara demokrātijās, ir vēlēšanu, un attiecību starp izpildvaru un likumdevēju izvēle. Jebkurā valstī valdošo

³¹ Linz J.J., Stepan A. *Problems of democratic transition and consolidation*; Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 1996. – 8. lpp.

³² Turpat; 4. – 5. lpp.

³³ Turpat; 248. lpp.

³⁴ Turpat; 10. lpp.

institūciju veids un to mijiedarbība ietekmē politiskās dzīves gaitu un valdības efektivitāti.³⁵

Autori ir novērtējuši saderību starp institucionālo kārtību un sabiedrības nosacījumiem. Trīs galvenās institucionālās izvēles ir saņēmušas atzinību: izpildvaras un likumdevējas kārtība (prezidentālisms pret parlamentārismu), vēlēšanu sistēmas veids (proporcionālā pārstāvniecība pret mažoritāro balsošanu), federālas vai centralizētas valsts izvēle.³⁶

Pouvels (Powell), Linzs, Šugarts (Shugart) un Kerijs (Carey) runā par prezidentālās sistēmas lomu jaunās demokrātijās. Pētījumi liecina, ka prezidentālisms nav demokrātijas nostiprināšanos veicinošs. Darbojoties pēc principa *uzvarētājs iegūst visu*, prezidenta postenis ievieš pārejas sabiedrībās *visu vai neko* politiku, lai gan tām tā vietā ir nepieciešams samierināšanās mehānisms. Prezidentālisms padara politiskās partijas vājākas un bezatbildīgākas. Pilnvaru demokrātija ar tās pārmērīgi spēcīgo izpildvaras autoritāti var patiesībā traucēt demokrātiskās konsolidācijas procesu.³⁷

Prezidentālisma kritiķi uzsver, ka šī valdības sistēma veicina *visu vai neko* sacensību, strupceļu starp izpildvaru un likumdevēju, un personisku līderību.³⁸ J. Linzs atbalstījis parlamentāro valdības formu pār prezidentālismu kā demokrātiju veicinošāku vismaz četrus iemeslus dēļ. Tiek uzskatīts, ka parlamentārai valdībai ir viens valdošās autoritātes avots, tādējādi ļaujot izvairīties no dubultas demokrātiskās leģitimitātes, kas ir raksturīga prezidentālām sistēmām, kad izpildvara un parlaments var pretendēt būt par pilsoņu leģitīmu autoritāti, un šāda konkurence var novest līdz konfliktam. Parlamentāra sistēma tiek uzskatīta arī par elastīgāku nekā prezidentālisms, jo parlamentārā sistēmā premjerministram ir jāsaģlabā atbalsts parlamentā, vai arī tas zaudē savu pozīciju, tādēļ parlamentāra valdība ir daudz mazāk pakļauta dīkstāvei, ja valdības vadītājs zaudē savu posteni. Šī paša iemesla dēļ, valdības vadītājam pastāv tikai vāja iespēja būt neatbalstītam parlamenta vidū ilgākā laika periodā, kā tas bieži notiek prezidentālās sistēmās. Parlamentārā valdības forma

³⁵ Reisinger V.M. (1997) Establishing and strengthening democracy // R.D. Grey *Democratic theory and post-communist change* (52 – 78). New Jersey: Prentice Hall, 70. lpp.

³⁶ Turpat; 71. lpp.

³⁷ Kozhemiakin A.V. *Expanding the zone of peace – democratization and international security*; Macmillan Press, 1998. – 132. – 133. lpp.

³⁸ Belmont K., Mainwaring S., Reynolds A. (2002) Institutional design, conflict management, and democracy // Reynolds A., *The architecture of democracy* (1 - 11). Oxford: Oxford University Press, 6. lpp.

palielina arī varbūtību, ka izpildvarai būs lielāka politiskā pieredze, jo potenciālajiem ministriem ir sākotnēji jādarbojas partijā un jāvirza sava kandidatūra uz ministra amatu. Ar tiešās balsošanas palīdzību, prezidentālā sistēma veicina nespeciālistu, ar vāju politisko pieredzi, dalību vēlēšanās un samazina barjeras viņu ievēlēšanai. Tas var novest pie nezināma izpildvaras vadītāja ievēlēšanas ar nelielu pieredzi un spēcīgu vēlmi valdīt ārpus eksistējošajiem konstitucionālajiem noteikumiem.³⁹

Vēlēšanu sistēmas tiek uzskatītas par vienu no būtiskākajiem institucionālajiem mehānismiem, jo tās strukturē politiskās sacensības arēnu. Tās pamudina politiskos aktierus rīkoties noteiktos veidos, ar mērķi uzvarēt vēlēšanās. Vēlēšanu sistēma ietekmē arī partiju skaitu, kas iegūst vietas parlamentā, vietu un balsu proporcionalitāti, un pārstāvniecības tipu. Mažoritārā demokrātijā uzvarētājs iegūst visu, turpretim proporcionalajā pārstāvniecības sistēmā pastāv stingri varas dalīšanas mehānismi. Vairums teorētiķu ir apgalvojuši, ka mažoritārā vēlēšanu sistēma ir īpaši nepiemērota sadalītām sabiedrībām, jo tās parasti nepārstāv minoritātes un izraisa *visu vai neko* sacensību. Tomēr Horovitss (Horowitz), Sartori (Sartori) un Reilijis (Reilly) ir apšaubījuši šo vispārpieņemto gudrību, spriežot, ka noteiktos demogrāfiskos apstākļos mažoritārās vēlēšanu sistēmas var veicināt multi etnisku koalīciju.⁴⁰

Kad rasu grupas ir ģeogrāfiski koncentrētas nācijvalstī, kaut kāda veida federālisms vai decentralizācija tiek veicināta kā risinājums minoritāšu nomierināšanai, ka tām būs kāda politiskā ietekme. Federālisms ļauj minoritātēm būtiski ietekmēt nacionālā vai pašvaldību līmeņa politiku, tādēļ federālismam ir priekšrocības sadalītā sabiedrībā. Dažas no šādā priekšrocībām var tikt atjaunotas caur decentralizācijas procesiem formāli unitārā valstī.⁴¹ Pārejas procesā federālajām institūcijām ir būtiska loma institūciju veidošanas procesā. Jaunā valdība, pastāvot vispārējai opozīcijai, nevar vienpusēji uzspiest savu politiku provincēm, tādēļ jāpastāv vismaz kaut kādai piekrišanai no provinces līderu puses.⁴² Federālajām valdībām un

³⁹ Frye T. (2002) Presidents, Parliaments, and Democracy: Insights from the post – communist world // Reynolds A., *The architecture of democracy* (81 – 103). Oxford: Oxford University Press, 84. lpp.

⁴⁰ Belmont K., Mainwaring S., Reynolds A. (2002) Institutional design, conflict management, and democracy // Reynolds A., *The architecture of democracy* (1 - 11). Oxford: Oxford University Press, 8. lpp.

⁴¹ Turpat; 7. lpp.

⁴² Solnick S. L. (2002) Federalism and state – building // Reynolds A., *The architecture of democracy* (171 - 205). Oxford: Oxford University Press, 175. lpp.

to sadarbībai ar centrālo valdību ir liela loma uz institūciju veidošanas procesu un demokrātijas konsolidāciju valstī, jo īpaši valstīs ar multi etnisku raksturu.

Iemesls, kāpēc uzsākoties pārejai, tā tomēr netiek pabeigta, ir tas, ka netiek sasniegta vienošanās par institucionālo kārtību. Nesaskaņas starp demokrātiem par tādiem jautājumiem, kā centralizēta vai federālas valsts, monarha vai republikas valdības forma, vai vēlēšanu sistēmas tips, rada jautājumus par jaunās demokrātiskās valdības leģitimitāti, par lēmumpieņemšanas procesu un par politiskās sistēmas nākotni. Šāda institucionāla nenoteiktība par galvenajām procedūrām, kas nepieciešamas demokrātijas radīšanai, var ne tikai atstāt pāreju nepabeigtu, bet arī atlikt jebkādu demokrātijas konsolidāciju.⁴³

Tas nenozīmē, ka nevar pastāvēt nesaskaņas par vissvarīgākajām demokrātiskajām institūcijām pārejas sākumā un konstitūcijas veidošanas procesā. Dziļa un ilgstoša konfrontācija un divkosība par demokrātiskajām institūcijām starp politisko eliti un iedzīvotāju vairākumu, bez pielāgošanās pazīmēm pret ieviestajām institūcijām, noteikti nav konsolidāciju veicinoša. Tādejādi, tā ir ne tikai nespēja vienoties par demokrātijas vērtību, bet arī par specifiskām demokrātijas institūcijām, kas padarīs konsolidāciju sarežģītu.⁴⁴

Birokrātijas aparāts

Modernai demokrātijai nepieciešamas efektīvas spējas komandēt, regulēt un izvēlēties. Tamdēļ tai nepieciešama funkcionējoša valsts un valsts birokrācija, ko jaunā demokrātiskā valdība ir atzinusi un spēj izmantot. Svarīgi ņemt vērā, kā valsts tikusi galā ar birokrātijas aparāta trūkuma problēmu, sagrūstot komunistiskajam režīmam un atdaloties valstij no partijas.⁴⁵ Komunistiskajam režīmam sabrūkot, jaunajai valdībai būtībā ir jāsāk no nekā, jo iepriekšējā birokrātijas aparātā strādāja režīmam uzticīgie cilvēki. Jaunā valdība nevar riskēt ar savu sistēmu atstājot vecos ierēdņus, kas varētu diskreditēt jauno režīmu, tādēļ ir jāveic ierēdņu maiņa.

Birokrātijas uzdevums ir padarīt demokrātiju efektīvu darbībā. Pārejot no viena (nedemokrātiska) režīma citā, pastāv vairākas potenciālas problēmas. Galvenās problēmas ir: Pirmkārt, skaidras nošķirtības starp partiju un valsti neesamība, kas nozīmē, ka partijas sabrukums, sadalīšanās vai masu noliegums var sagraut lielu daļu

⁴³ Linz J.J., Stepan A. *Problems of democratic transition and consolidation*; Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 1996. – 4. lpp.

⁴⁴ Turpat.

⁴⁵ Turpat; 11. lpp.

normāli funkcionējošās valsts birokrātijas. Otrkārt, efektivitāte tiek sagrauta, kad daudzi potenciāli lojāli un efektīvi ierēdņi tiek atlaisti par sadarbību ar komunistisko režīmu, vai, kad administratīvās pozīcijas tiek pārņemtas anti - režīma spēkiem. Treškārt, denuncētāju likumība rada problēmas. Totalitāros režīmos pastāv noteikta ideoloģija un organizāciju shēmas, šādos režīmos pastāv tendence piespiest civiliedzīvotājus informēt un spiegot par citiem pilsoņiem. Šis denuncēto mantojums rada problēmas jaunajam režīmam, kur pie svarīgajiem tautas pieprasījumiem pieder valsts aparāta “attīrīšana” no šiem cilvēkiem, pat ja tas ir pret pilsoņu tiesībām un rada leģitimitātes problēmas.⁴⁶

Ekonomiskā sabiedrība

Ekonomiskās sabiedrības jēdzienu skaidro divi argumenti: 1.) nevar pastāvēt (miera laikā) nostiprināta demokrātija komandekonomikas apstākļos, jo nevar eksistēt autonoma politiskā sabiedrība, ja visi lēmumi ir valsts rokās ; 2.)nevar pastāvēt moderna konsolidēta demokrātija tīros tirgus ekonomikas apstākļos, jo nepieciešams vismaz neliels valsts regulāciju līmenis, kas aizsargātu īpašumu, regulētu standartus, kā arī nodrošinātu sabiedriskos labumus. Tā kā abi šie pieņēmumi saskan, modernā konsolidētā demokrātijā nepieciešama sociālpolitiski veismīgu un pieņemtu normu, regulāciju un institūciju tīkls, ko saucam par ekonomisko sabiedrību, kas ir starpnieks starp valsti un tirgu. Demokrātiskai konsolidācijai nepieciešama sociāli un politiski regulēta tirgus institucionalizēšana. Tas pieprasa ekonomisko sabiedrību, kam savukārt ir nepieciešama efektīva valsts.⁴⁷

Progresīvās demokrātijās visas ekonomiskās sabiedrības ir tikušas sociāli konstruētas, veidotas ar ekonomiskiem pamudinājumiem un sarežģītu mijiedarbību starp sociālajām normām, valdības politikām un valsts sankcionētiem likumiem, kas regulē arī līgumus, tiesības un privilēģijas privātajam un publiskajam īpašumam, un banku un kredītu sistēmas.⁴⁸

Lipsets (Lipset) un Russets (Russet) kā mainīgo, kas veicina ekonomisko faktoru kopumu, min sociālo un ekonomisko nevienlīdzību, kas visbiežāk tiek mērīta ar Gini indeksu nevienlīdzībai. Gini mēra ekonomiskās nevienlīdzības līmeni valstī, kam pakārtoti var būt arī ietekme uz sociālo nevienlīdzību. Šis mērījums nosaka

⁴⁶ Linz J.J., Stepan A. *Problems of democratic transition and consolidation*; Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 1996. – 250. – 251. lpp.

⁴⁷ Turpat; 11. lpp.

⁴⁸ Turpat; 252. lpp.

vienādu un atvērta iespēju līmeni visiem iedzīvotājiem piedalīties demokrātiskos procesos, norādot minoritāšu iekļaušanās ietveršanu un reģionālo grupu daudzumu politiskajos procesos – pašu galveno demokrātijas būtību. Valstis ar augsta līmeņa sociālo nevienlīdzību ir vismazāk iecietīgas pret demokratizācijas procesiem.⁴⁹ Tādējādi ekonomiskā nevienlīdzība, veicinot sociālo nevienlīdzību un noslāņošanos, var radīt pakārtotu ietekmi uz demokratizācijas procesu, kad demokrātija tiek noraidīta kā kaitējoša iedzīvotāju sociālajai un ekonomiskajai labklājībai.

Plašs spektrs citu ekonomisko faktoru, tādu kā pilsoņu labklājība, dzīves standarti, īpašuma piešķiršana un īpašuma tiesības, tiek uzskatīti par papildus noteicošajiem faktoriem uz demokrātisku pāreju. Demokratizācijas studijas norāda, ka valsts nacionālais kopprodukts ir nozīmīgs veicinātājfaktors, valstīm ar zemāku nacionālo kopproduktu par 4% no vidējā nacionālā kopprodukta, bija vislielākās grūtības pārņemt demokrātiskas pārstrukturēšanās problēmas. Katrā valstī attīstības līmenis cieši atsaucas uz ekonomikas tipu, kas eksistēja pirms iespējamās demokrātijas pieņemšanas. Tas norāda, ka gadījumā ar komunistu bloka valstīm, tās ar augstāku NKP daudz ātrāk un gludāk pārcieta demokrātisko pāreju. Tas arī iesaka, ka sabiedrības izmaksas par pāreju būs zemākas, un tādējādi demokratizācijas progress daudz ātrāk redzams.⁵⁰

Tuma (Tuma), Miks (Mikk), Muraka (Muraka) un Makheshins (A. Makheshins) uzsver, ka iepriekš eksistējošie ekonomiskie apstākļi bijušajās komunistu valstīs ir devuši nozīmīgu ietekmi uz mūsdienu demokratizācijas līmeni un rezultātiem. Pētījumi nodrošina pierādījumus par savstarpēju mijiedarbību un atkarību no sociālās nevienlīdzības un demokratizācijas procesiem, un funkcionālo atkarību no veiksmes demokratizācijas kustībās par sociālo nevienlīdzību.⁵¹

A. Kozhemiakins (Kozhemiakin) uzskata, ka praktiski neiespējami ir nostiprināt demokrātijas režīmu sociālekonomiskas krīzes apstākļos. Smagi ekonomiskie šķēršļi, kas saasina sociālo konfliktu un palielina tādu līdzekļu popularitāti, kas var tikt uzlikti tikai autoritāras valdības vadībā, vienmēr bijuši vieni no visnopietnākajiem draudiem demokrātijas nostiprināšanas procesam. Demokrātiskā nostiprināšana ir īpaši sarežģīta tajās valstīs, kuras vienlaicīgi mēģina

⁴⁹ Wejnert B. (2002) Integration of the processes and components // B. Wejnert, *Transition to democracy in Eastern Europe and Russia – impact on politics, economy and culture* (5 – 21). Praeger, 10. lpp

⁵⁰ Turpat.

⁵¹ Turpat.

pārorientēt savas ekonomikas pretim brīvajam tirgum.⁵² Tomēr šis spriedums nonāk pretrunā ar vairākiem demokratizācijas gadījumiem CAE, par piemēru ņemot kaut vai Latviju, kur demokratizācijas process netika pārtraukts, lai arī valstī pastāvēja spēcīga sociālekonomiskā krīze, radusies ekonomiskās šoka terapijas rezultātā.

Pastāv divas pieejas ekonomiskajām reformām demokratizācijas laikā, un no to izvēles bieži vien ir atkarīgas turpmākās demokrātiskās reformas. Valsts izvēlei starp ekonomisko šoka terapiju vai pakāpenisku pāreju uz tirgus ekonomiku, var būt izšķiroša loma demokrātisko reformu turpināšanā.

Šoka terapiju ieteica vairums Rietumu padomdevēju un institūciju, turpretim pakāpeniskās pārejas atbalstītāji bija vairums Austrumu valstu pārstāvji. Šoka terapijas mērķis ir vienlaicīgi panākt makroekonomisko stabilitāti (iegrožojot inflācijas spēkus ar ciešas (pozitīvās reālās intereses rādītāju) monetārās politikas, ierobežojošas ienākumu politikas un finansu ierobežojumu palīdzību), un liberalizējot cenas un ārzemju tirdzniecību, lai ievestu konkurences disciplinējošo elementu. Liela apjoma valsts uzņēmumu privatizācija bija apvienota vai sekoja citām politikām. Dēļ sarežģītās saiknes starp tirgus mehānismiem, to vienlaicīga ieviešana tika uzskatīta pārāk neaizsniedzama veicot pakāpeniskas reformas. Pakāpeniskā pārejā bija domāts ieviest šīs politikas laika gaitā, lai samazinātu to negatīvo ietekmi, galveno lomu spēlējot jautājumam par pareizo secību. Pēc šīs pieejas politikas veidotāji mēģināja ieviest vispirms tās tirgus procedūras, kas tika uzskatītas par obligātu priekšnoteikumu citu reformu veikšanā.⁵³

Viens no visjūtīgākajiem ekonomiskās pārstrukturēšanās jautājumiem ir privatizācija, ne tikai dēļ bailēm no bezdarba, bet arī dēļ veida, kādā valsts resursi tiks pārdalīti.⁵⁴ Tāpat arī nozīmīgi faktori, ko piedzīvoja gandrīz visas bijušās komunisma valstis ir eksplozīva inflācija, lejupslīde industriālajā ražošanā, un dzīves standartu krasa pazemināšanās.⁵⁵

Ir grūti spriest par katras pieejas vispārējām vērtībām, kamēr nav pagājis nozīmīgs laika periods, jo šoka terapijas izmaksas ir noslogotas reformu sākumposmā. Ilgtermiņa perspektīvā katrai no pieejām atklājas plusi un mīnusi. Kamēr pakāpeniskā

⁵² Kozhemiakin A.V. *Expanding the zone of peace – democratization and international security*; Macmillan Press, 1998. – 19. lpp.

⁵³ Mason D.S. *Revolution in East-Central Europe – The rise and fall of communism and the Cold war*; Westview Press, 1992. – 101. lpp.

⁵⁴ Turpat; 103. lpp.

⁵⁵ Mutti J.H. (1997) *Economic policy and democratization in the former communist states* // Grey R.D. *Democratic theory and post-communist change* (217 – 247). New Jersey: Prentice Hall, 223. lpp.

pāreja ir mazāk sāpīga īstermiņā, parādās, ka tā tikai izplata šīs grūtības ilgākā laika periodā, novedot pie līdzīga vai pat lielāka vispārējā rezultāta kritiena.⁵⁶

Šoka terapijas modelis savu nosaukumu ieguva no Polijas stabilizēšanas un liberalizācijas programmas, kas tika uzsākta 1990. gada janvārī. Valstis, kas sekoja Polijas pieejai, bija Čehoslovākija, Bulgārija, Krievija, Albānija, Igaunija un Latvija. Pakāpeniskās pārejas pamatā bija nepieciešamība nodibināt ekonomiskās, institucionālās, politiskās un ideoloģiskās struktūras vēl pirms mēģinājuma liberalizēties. Bez šī minimālā pamata, radikālas reformas traucētu pāreju uz konkurētspējīgu tirgus kapitālisma sistēmu. Reformu programmas ieviešana pieprasīja arī minimālo dzīves standartu nodrošināšanu, jo savādāk sabiedrības sociālā būtība būtu pakļauta riskam. Pakāpeniskā pāreja tika ieviesta Rumānijā, Ungārijā un Slovēnijā.⁵⁷

Pēc teorijas, šoka terapijas atbalstītāji pieprasīja tūlītēju centrālās administrācijas institūciju sagraušanu, kas nozīmēja tirgus institūciju nodibināšanu no valdības puses, tādējādi samazinot laika periodu, kas nepieciešams institūciju radīšanai. Praktiski, šoka terapijas ekonomisti ziedoja šo ātruma faktoru, lai izvairītos no valdības iejaukšanās, kas tika uzskatīti par pilnīgi nevēlamu. Institucionālās struktūras attīstība šoka terapijas un pakāpeniskās pieejas procesā izrādījās līdzīga. Kamēr abas pieejas sprieda, ka tirgus institūcijas var rasties tikai tirgus spēku rezultātā, pakāpeniskās pieejas ekonomisti ļāva institūcijām attīstīties vienlaicīgi ar tirgus attiecībām. Šoka terapijas piekritējiem, mērķis bija vispirms attīstīt tirgus attiecības, ar pieņēmumu, ka institūcijas sekos laika gaitā.⁵⁸

Tomēr šoka terapijas modeļa ieviešanai bija īss mūžs. Par spīti sākotnēji spēcīgajam valdību atbalstam uzsākt pārejas ekonomikas procesu, ievērojamie nevēlamie rezultāti, kā bezdarbs un inflācija, mainīja valdību attieksmi. Valdības zaudēja sabiedrības atbalstu, inflācija un bezdarbs radīja sociālo un politisko nestabilitāti, apdraudot trauslās demokrātiskās valdības. Vēlēšanu procesā tās tika nomainītas, un jaunās valdības pārņēma pakāpeniskās pārejas principus Polijā (1993.

⁵⁶ Mason D.S. *Revolution in East-Central Europe – The rise and fall of communism and the Cold war*; Westview Press, 1992. – 102. lpp.

⁵⁷ Marangos J. *A political economy approach to the neoclassical model of transition – New perspectives on transition economics: Europe* // American Journal of Economics and Sociology, January, 2002; http://www.findarticles.com/p/articles/mi_m0254/is_1_61/ai_84426601/pg_4

⁵⁸ Turpat.

gadā), Krievijā (1993), Bulgārijā (1994), Igaunijā (1995), Čehijā (1996), un Latvijā (1997).⁵⁹

Gan šoka terapijas, gan pakāpeniskajās pieejas ieviešanai Austrumeiropā bija dažādu līmeņu kopīgi rezultāti. Tie bija inflācija, ražošanas samazināšanās, bezdarbs, labklājības sistēmas sagraušana un korupcija. Neoklasiskās pieejas ekonomisti stādīja priekšā šos rezultātus kā īstermiņa nepieciešamās regulācijas. Tomēr patiesībā, šis iznākums bija dēļ dabiskās neoklasiskās ekonomikas nepiemērotības attiecībā ne tikai ar nepastāvīgo politiku raksturojumu, bet arī ar efektīvo institucionālo un politisko elementu izslēgšanu no pārejas procesa.⁶⁰

Tādējādi, nākas secināt, ka ekonomiskām reformām var būt milzīga ietekme arī uz institucionālo kārtību un politisko reformu gaitu, taču ekonomisko reformu veida izvēle Austrumeiropas gadījumā, maz ietekmēja demokrātijas konsolidāciju. Sākotnējais valstu atbalsts šoka terapijas modelim pārauga sociālekonomiskās problēmās valstīs, nomainot valdības un to ekonomiskās politikas veidu. Ekonomiskās problēmas radās abu pieeju rezultātā, tādēļ grūti pateikt, kura no tām bija efektīvāka demokrātijas nostiprināšanā.

Iespējams vislielākais šķērslis pēkšņās pārejas uz tirgus ekonomiku pārvarēšanai bija plaša starp to, ko cilvēki sagaidīja no reformām, un jaunās ekonomikas realitāti. Ekonomiskā pāreja transformēja sociālo iedalījumu, radot ievērojamu nevienlīdzību labklājībā un iespējās. Lai arī komunismā pastāvēja nevienlīdzība, tā tomēr bija daudz slēptāka un ne tik spēcīga, kā tā kas radās pēc īsa tirgus kapitālisma perioda.⁶¹

Viens no iemesliem, kāpēc cilvēki bija tik nesagatavoti šādām reformām, bija bezdarba neesamība komunisma apstākļos (neskaitot tirgus sociālisma ekonomiku Dienvidslāvijā). Uzsākoties reformām, momentāni radās bezdarbs un tā līmenis bija ļoti augsts visu 1990to gadu sākuma periodu. Ekonomiskā izaugsme nebija spējīga saistīt darbaspēku no publiskā sektora. Un daudz problemātiskāk par bezdarba

⁵⁹ Marangos J. *A political economy approach to the neoclassical model of transition – New perspectives on transition economics: Europe* // American Journal of Economics and Sociology, January, 2002; http://www.findarticles.com/p/articles/mi_m0254/is_1_61/ai_84426601/pg_4

⁶⁰ Turpat.

⁶¹ Mason D.S. *Revolution in East-Central Europe – The rise and fall of communism and the Cold war*; Westview Press, 1992. – 108. lpp.

attēlojumu bija tas, ka vairums bija ilgtermiņa bezdarbnieku, jo trūka prasmju un iemaņu, kas nepieciešamas jaunajā ekonomikā.⁶²

Politisko un ekonomisko reformu rezultāti ir savstarpēji atkarīgi, taču procesi konfliktē nozīmīgos veidos. No vienas puses, politikas stils, kas vēlams parasti sāpīgu uz tirgu orientētu reformu ieviešanai, tiecas novājināt topošās demokrātiskās institūcijas, jo bieži jāpieņem autoritāri lēmumi, lai ieviestu ekonomiskas reformas, jo valdības nevar paļauties uz sabiedrības atbalstu par ekonomiski sāpīgiem pārejas procesiem. No otras puses, ekonomisko reformu palaišana pašplūsmā ir vienādi bīstama demokrātijas nostiprināšanai. Apkopojot to visu, kultūras izmaiņas un noteikts sociālekonomiskās stabilitātes līmenis rada nepieciešamo sabiedrības priekšnoteikumu veiksmīgai politiskās demokratizācijas procesa pabeigšanai.⁶³

Elites

Viens no pirmajiem, kas atzīmējis elites lomu demokratizācijas procesā, ir Reizingers, iekļaujot elites cīņu teoriju vienā no saviem teorētiskajiem modeļiem. Demokratizācijas teoriju autori maz ir ņēmuši vērā elites faktoru savās teorijās, tādēļ elites ietekmes nozīmīguma atklājums ir būtisks. Tomēr pastāv vairākas elites teorijas, kas skaidro procesus elites iekšienē pārejas procesu laikā. Tādēļ šajā nodaļā būs redzami pārsvarā elites teoriju skaidrojumi par elites darbībām pārejas procesos.

Elite tiek definēta kā personas, kas dēļ savas stratēģiskās pozīcijas varenās organizācijās ir spējīgas regulāri un būtiski ietekmēt nacionālās politikas rezultātus. Elites ir galvenie lēmumu pieņēmēji lielākajās vai resursiem bagātākajās politiskajās, valdības, ekonomiskajās, militārajās, profesionālajās, komunikāciju un kultūras organizācijās vai sabiedrības kustībās. Tas nozīmē, ka tās sastāda cilvēki, kam var būt plaši atšķirīgas attieksmes pret pastāvošo sociālo, ekonomisko un politisko kārtību, ieskaitot varas pozīciju turētājus spēcīgās organizācijās.⁶⁴ Elite ir personas, kas ieņem stratēģiskas pozīcijas lielās vai citādi spēcīgās organizācijās un kustībās, ieskaitot disidentu organizācijas, kas tieši un regulāri ietekmē politisko lēmumu pieņemšanu.⁶⁵

⁶² Mason D.S. *Revolution in East-Central Europe – The rise and fall of communism and the Cold war*; Westview Press, 1992. – 109. lpp.

⁶³ Kozhemiakin A.V. *Expanding the zone of peace – democratization and international security*; Macmillan Press, 1998. – 19. – 20. lpp.

⁶⁴ Burton M., Gunther R., Higley J. *Elites and democratic consolidation in Latin America and Southern Europe*, Cambridge: Cambridge University Press, 1992. – 8. lpp.

⁶⁵ Higley J., Pakulski J., Wesolowski W. *Postcommunist elites and democracy in Eastern Europe*, Basingstoke: Macmillan, 1998. – 2. lpp.

Kā jau iepriekš tika minēts, svarīga loma demokratizācijas procesos ir tieši indivīdiem, kas tai brīdī ir pie varas, un to spējai sadarboties un izvēlēties pareizāko stratēģiju reformu turpināšanai. Elites cīņu teorija koncentrējas uz īstermiņa politisko virzošo spēku dinamiku.

Elites cīņu teorija lielāko daļu atbildības par demokratizācijas veiksmi vai neveiksmi attiecina uz galveno indivīdu darbībām. Šī pieeja skaidro demokratizāciju, novērtējot izvēles, darījumus, varas spēles un vissvarīgāk, šādu darbību savstarpējo attiecību un secību. Svarīgākais šajā pieejā ir vienošanās starp noteiktu skaitu vadošo cilvēku (un grupu, ko tie pārstāv) par nepieciešamību pēc skaidri definētiem, atvērtiem un demokrātiskiem konkurences noteikumiem.⁶⁶

A. Przeworski (Alexandr Przeworski) runā par elites kompromisu saistībā ar demokrātisku pāreju. Demokrātiska kompromisa risinājums sastāv no institūcijām, elites grupām iepriekš vienojoties par institūciju, kas piemēros svarīgākos risinājumus grupu specifisko interešu realizācijai. A. Przeworski tiecas koncentrēt savu uzmanību uz kaulēšanos un izvēlēm, ko izdara diezgan labi definētas politiskās elites (politisko partiju līderi, arodbiedrības, militārie spēki). Strukturālie faktori, ja tiek izmantoti, tad tikai kā fona elements.⁶⁷

S. Hantingtons, runājot par nesen radušajām jaunajām demokrātijām CAE reģionā, uzsver elites lomu demokrātijas veicināšanā: “Demokrātiskas institūcijas rodas pateicoties sarunām un kompromisiem valdošās politiskās elites starpā, kas darbojas savās personīgajās interesēs.” Hantingtons nešaubīgi atzīst, ka elites struktūrā jānotiek fundamentālām izmaiņām, lai notiktu stabila pāreja uz demokrātiju; šīs izmaiņas elites struktūrā var notikt caur pastāvošās elites transformāciju vai aizvietošanu. Viņš izmaiņas elitē uzskata par daļu no demokrātiskas pārejas procesa.⁶⁸

Demokrātiskā konsolidācija ir sasniegta, kad pastāv elites vienprātīga vienotība par pilnībā demokrātisku sistēmu, kas dod milzīgu ieguldījumu režīma stabilitātē. Pētnieki ir atklājuši elites pielāgošanās un vienprātības būtisko nozīmi stabila demokrātiska režīma funkcionēšanā. A. Lipjharts uzsver, ka konsolidētas

⁶⁶ Reisinger V.M. (1997) Establishing and strengthening democracy // R.D. Grey *Democratic theory and post-communist change* (52 – 78). New Jersey: Prentice Hall, 67. lpp.

⁶⁷ Turpat.

⁶⁸ Burton M.G., Higley J. *Elite settlements* // American Sociological review, 1987, Vol. 52, June, 303. lpp.

demokrātijas galvenās iezīme ir ne tik daudz elites vienošanās par konkrētu institucionālo kārtību, cik elites vēlme kopīgi stabilizēt demokrātisko sistēmu.⁶⁹

Elites teoriju autori uzsver elites vienotību un diferenciaciju, kā noteicošos faktorus politisko režīmu stabilitātei. Elites diferenciacijas un vienotības teorijas galvenais pieņēmums ir, ka pastāvot vienprātībai starp citādi plaši atšķirīgām elites grupām, kas par spīti to ideoloģiskajām un politiskajām nesaskaņām pieturas pie demokrātiskiem spēles noteikumiem, tās būs vienotas par pamata procedūrām.⁷⁰

Elites vienotība vai tās trūkums parāda elites grupu pamatvērtības par politisko pieeju, sāncensību, līdzdalību, kā arī šo grupu iekšējo struktūru. Elites diferenciacija savukārt parāda, cik nošķirtas un autonomas ir dažādas elites grupas, cik tās ir sociāli heterogēnas, organizacionāli dažādas, cik tās ir atkarīgas viena no otras un no valsts.⁷¹ Balstoties uz elites vienotību un elites diferenciaciju Higlejs un Lengiels (Lengyel) attīstīja modeli, kas piemērojams dažādiem režīmu tipiem. Tas kalpo kā sākuma punkts elites un demokrātiskās konsolidācijas CAE analizē. Atšķirības elites vienotībā un diferenciacijā raksturo galvenie nacionālās elites veidi: stipras vai vājas elites savā vienotībā saistībā ar plašu vai šauru elites grupu diferenciaciju. Stabilās demokrātijās starp elites grupām pastāv stipra vienotība un plaša diferenciacija, savukārt autoritāros režīmos – vāja vienotība un šaura diferenciacija, bet totalitāros – stipra vienotība un šaura diferenciacija. Nestabilās demokrātijās savukārt ir plaša diferenciacija, bet vāja vienotība.⁷²

Analizējot politisko eliti postsociālisma valstīs svarīgi ir divi elites nomaiņas veidi – elites atražošana un elites cirkulācija. Attiecībā uz elites atražošanas teoriju, revolucionārās izmaiņas Austrumeiropā neietekmēja elites sociālās kompozīcijas maiņu, tāpēc ka vecā nomenklatūras elite bija spējīga izdzīvot šķiru struktūras augšgalā un kļūt par jaunu bagātu buržuāziju. Elites cirkulācijas teorija nosaka, ka post - komunisma pārejas rezultātā notika strukturālas izmaiņas šķiru hierarhijas augšgalā: jauni cilvēki nostiprinājās varas pozīcijās jaunu principu vadībā.⁷³

⁶⁹ Burton M., Gunther R., Higley J. *Elites and democratic consolidation in Latin America and Southern Europe*, Cambridge: Cambridge University Press, 1992. – 31. – 32. lpp.

⁷⁰ Bozaki A. (2003) Theoretical interpretations of elite change in East Central Europe // M. Dogan *Elite configuration at the apex of power* (215 – 248). Leiden – Boston: Brill, 221. lpp.

⁷¹ Higley J., Pakulski J., Wesolowski W., *Postcommunism elites and democracy in Eastern Europe*, London: Macmillan, 1998. – 2. – 3. lpp.

⁷² Turpat; 3. lpp.

⁷³ Bozaki A. (2003) Theoretical interpretations of elite change in East Central Europe // M. Dogan *Elite configuration at the apex of power*, Leiden – Boston: Brill, – 220. lpp.

E. Hankiss (E. Hankiss) ir formulējis būtisku tēzi par elites atražošanu, sakot, ka valdošā elite nekad nav gatava atdot savu varu labprātīgi. Ja elite to dara, tad tai ir jābūt īpašai motivācijai tā rīkoties, un Hankiss uzskata, ka šī motivācija bija varas pārveidošanas iespēja. CAE politisko līderu, kas bija iesaistīti reformu procesā, vēlme bija nevis nodrošināt sabiedrisko labumu vai sasniegt brīvību, bet gan darboties savās personiskajās interesēs. Tiek uzskatīts, ka komunistu elitei apjaušot iespēju zaudēt savu politisko varu, tā bija ieinteresēta to saglabāt pārvēršot citā dimensijā, kā galveno instrumentu izmantojot likumdošanu labprātīgai privatizācijai. Taču reformas bija tikai sauklis, lai slēptu dziļākus elites saplūšanas un varas pārveidošanas procesus. Tomēr citi autori pierādījuši, ka Hankisa teorija par elites atražošanu bija būtiska tikai attiecībā uz post – komunisma ekonomikas izmaiņām.⁷⁴

Šajā nodaļā redzams, ka autori, galvenokārt, runā par elites vienošanās ietekmi uz institūciju izveidošanu un demokrātijas konsolidāciju, taču CAE gadījumā šim faktoram nav būtiskākā loma uz demokrātijas konsolidāciju, jo sociālismam sabrūkot nepastāvēja spēcīgas, atšķirīgas elites grupas, vara galvenokārt saglabājās padomju elites rokās. Stepans un Linsz eliti vispār nav iekļāvuši savā teoriju blokā, nepieņemsējot būtisku faktoru, kas ietekmē demokratizāciju un konsolidāciju. Elites atražošanas teorija ir daudz atbilstošāka CAE gadījumam, raksturojot režīma maiņu, pie varas paliekot vecajai elitei, un pastāvot tās personiskajām interesēm.

Starptautiskie faktori

Starptautisko faktoru ietekmi uz demokratizācijas procesiem ir uzsvēruši vairāki autori, īpaši attiecībā uz Centrāl-, Austrumeiropas reģionu. Tomēr starptautisko ietekmi pētnieki ir skatījuši tikai demokratizācijas uzsākšanās procesu kontekstā. Galvenie faktori, ko dažādi autori min saistībā ar demokratizāciju ir pirmkārt, labvēlīgs starptautiskais klimats, kas ietver globālo komunikāciju attīstību, radot atbilstošus apstākļus pasaules mēroga demokrātijas paātrināšanai, otrkārt, pasaules sistēmas cikli, ar ko saprot pasaules ekonomiskās sistēmas attīstību caur cikliskiem procesiem, kas sastāv no ekonomiskās uzkrāšanās periodiem, kam seko stagnācijas periodi, treškārt, tā ir globālās ekonomikas attīstība, uzsverot industrializācijas lomu demokrātijas ideju izplatīšanā, un ceturtkārt, autori min

⁷⁴ Bozaki A. (2003) Theoretical interpretations of elite change in East Central Europe // M. Dogan *Elite configuration at the apex of power*, Leiden – Boston: Brill, – 223. – 224. lpp.

globālo hegemonu nobīdes, kas CAE gadījumā bija Jaltas vienošanās starp ASV un PSRS atcelšana, kas ilgu laiku bija dalījusi kontroli pār dažādām pasaules daļām starp divām lielvarām.⁷⁵ Tomēr neviens no šiem faktoriem nav attiecināms uz demokrātijas konsolidāciju, tie skaidro iemeslus, demokratizācijas procesu uzsākšanai vienlaicīgi visā reģionā, nevis starptautisko ietekmi uz demokrātijas veicināšanu un nostiprināšanu reģionā.

Gredeljs (Gredelj) uzsver tāda starptautiskā faktora, kā ārzemju kapitāla, nozīmi. ASV un Rietumeiropa ar finansiālo palīdzību mēģināja ietekmēt demokratizācijas procesu problēmreģionos, tai skaitā Austrumeiropā.⁷⁶ Šis faktors varētu būt būtisks pētījumā, jo ārzemju atbalsts problēmvalstīm rada pozitīvu piemēru un materiālo nodrošinājumu, kā arī vēlmi līdzināties demokrātiskajām valstīm.

Post - komunisma valstis nebija spējīgas attīstīties zem tirdzniecības aizsardzības aizsega dēļ starptautisko finanšu institūciju ietekmes, kas turēja dažas jaunās valdības pie stingrām liberalizācijas vadlīnijām, ar mērķi ierobežot parādu pārveides vienošanās, un vajadzību atvērt viņu robežas tirdzniecībai, lai demonstrētu saistības ar politikām, kas nepieciešamas, lai uzņemtu Eiropas Savienībā. Pat valstīm, kas nesaskārās ar savu parādu saistību nepildīšanu, Starptautiskā Monetārā Fonda loma bija nozīmīga, jo tas nodrošināja stabilizācijas fondus pretējas valūtas konvertējamības plāniem, kamēr Pasaules Banka piedāvāja aizdevumus, lai palīdzētu budžeta sfērā un ekonomiskajā pārstrukturēšanā.⁷⁷

Jāatzīst, ka nav atrodamas teorijas par starptautisko faktoru ietekmi uz demokrātijas konsolidācijas procesu, kas liecina, ka starptautiskā ietekme uz demokrātijas nostiprināšanos nav pietiekami pētīta. Ir vairāki empīriski pētījumi par starptautisko ietekmi uz šiem procesiem, taču teorijas, ko varētu izmantot šajā pētījumā, lai skaidrotu demokrātijas konsolidācijas procesu, nepastāv.

Teorijās nav minēta arī divpusējo sakaru loma demokratizācijas procesos, taču tiem ir ļoti liels spēks ietekmēt notiekošos procesus konkrētajās valstīs caur ekonomisko un politisko sadarbību. Divpusējo sakaru attīstība starp jauno demokrātijas valsti un Rietumu demokrātijas valsti var veicināt paliekošus procesus

⁷⁵ Wejnert B. (2002) Integration of the processes and components // B. Wejnert, *Transition to democracy in Eastern Europe and Russia – impact on politics, economy and culture* (5 – 21). Praeger, 6. lpp

⁷⁶ Turpat; 9. lpp

⁷⁷ Mason D.S. *Revolution in East-Central Europe – The rise and fall of communism and the Cold war*; Westview Press, 1992. – 97. lpp.

demokrātijas nostiprināšanā. Protams arī pretējs virziens sadarbībai var ietekmēt valsts politiskā virziena izvēli.

Difūzijas efekti

Šim fenomenam ir vairāki nosaukumi, tai skaitā demonstrāciju efekts, domino efekts, vai difūzija. Tas skaidro, ka veiksmīga demokrātija rodas vienā valstī un tas veicina demokratizāciju citās valstīs, vai nu tāpēc, ka tās saskaras ar līdzīgām problēmām, vai tāpēc, ka veiksmīgs demokrātijas piemērs citur pierāda, ka demokratizācija varētu būt risinājums arī viņu problēmām, neatkarīgi no tā, kādas ir šīs problēmas, vai arī tāpēc, ka valsts, kas ir demokratizēta ir varena un skatīta kā politikas un kultūras modelis. Austrumeiropā šis difūzijas efekts bija ļoti aktuāls.⁷⁸

Visnozīmīgākais rezultāts demokrātiskajā pārejā bija straujā bijušo komunistu valstu integrācija ar attīstīto pasauli, kas atnesa nozīmīgas izmaiņas dzīvesstilā, kultūrā, ekonomikā un sociālajā politikā bijušās komunisma sabiedrībās. Likme un rezultāts pārejās uz demokrātiju atšķiras starp Padomju tipa valstīm. Tas norāda, ka katra valsts atbildēja uz saplūšanas iespēju ar demokrātisko pasauli un uz starptautiskiem un iekšzemes pro - demokrātijas stimuliem dažādos veidos.⁷⁹

Demokrātijas difūzija varētu tikt definēta kā aprēķins izmaiņām pretim demokrātiskai sistēmai, kas uzsvēr kanālus, caur kuriem notiek pāreja uz demokrātiju. Tas atsaucas uz demokrātijas izplatību pasaulē no demokrātiskām līdz nedemokrātiskām valstīm, rodoties parasti ar komunikācijas, modelēšanas (izziņas metode, kur pētāmo objektu aizstāj ar modeli) un savstarpējas ietekmes palīdzību.⁸⁰

Spēcīgs stimuls jaunu ideju vai darbību pieņemšanai difūzijas procesa laikā, ir lomu modelēšana. Demokrātisku pāreju gadījumā, Rietumu prakse tiek uztverta kā moderna un tādēļ simbolizē sociālekonomisku attīstību un paaugstinātu statusu. Mazāk attīstītām valstīm, kas virzās pretim ekonomiskai labklājībai, mūsdienīguma un Rietumu kultūras raksturojums ir bijis viens no spēcīgākajiem stimuliem izdibinot jaunu prakšu pieņemšanas iespējas.⁸¹ Tas pats var attiekties arī uz skatījumu uz

⁷⁸ Huntington S.P. *The Third wave – democratization in the late 20th century*; Norman and London: University of Oklahoma Press, 1991. – 100. lpp.

⁷⁹ Wejnert B. (2002) Integration of the processes and components // B. Wejnert, *Transition to democracy in Eastern Europe and Russia – impact on politics, economy and culture* (5 – 21). Praeger, 11. lpp.

⁸⁰ Turpat.

⁸¹ Wejnert B. (2002) Integration of the processes and components // B. Wejnert, *Transition to democracy in Eastern Europe and Russia – impact on politics, economy and culture* (5 – 21). Praeger, 12. lpp.

Austrumu kaimiņiem, kuriem ir pavisam citi priekšstati par valsts sistēmu un demokrātiju. Tādējādi svarīga ir valsts politiskā orientācija un attiecīgi identificēšanās ar kādu no reģiona piemēriem.

Fukijama un citi, piemēram, citē tādu procesu, kā ieguldījumu Rietumu kultūras vērtību un normu triumfā pāri post – padomju Austrumeiropai. Vairāki pētījumi norāda, ka Rietumu prakšu modelēšana bija viens no visspēcīgākajiem katalizatoriem demokrātijas ideju izplatībai komunisma valstīs.⁸²

Otrā difūzijas mainīgo lielumu kategorija skar telpisko faktoru efektus, tādus kā demokrātisko valstu tuvums un blīvums, iespējamībā, ka prakse tiks pārraidīta no vienas valsts uz citu. Vienkāršākajā tuvuma aplūkojumā, distance ir kritisks mainīgais lielums. Tādējādi, domājams, ka prakses izplatās automātiski starp valstīm, kas ir ģeogrāfiski tuvas. Tuvums ir svarīgs, jo tas var veicināt atdarinošu uzvedību un arī iespaidot komunikācijas un mijiedarbība biežumu starp valstīm, kas vairo informācijas un ideju izplatību.⁸³ Arī šie faktori ir būtiski atkarībā no valsts izvēlētajā identifikācijas virziena. Gan Austrumu, gan Rietumu prakses visām reģiona valstīm ir vienlīdz tuvas, svarīgi ir tas, kuru virzienu konkrētā valsts izvēlas un, kur redz savu vietu.

To valstu blīvums, kas jau sasniegušas demokrātiju, var būt nozīmīga telpisko efektu dimensija, jo jebkurš jaunu prakšu adapters kalpo arī kā pārraidītājs, ietekmējot citus potenciālos adapterus, kas ir tuvumā. Tā kā komunistu bloks Austrumeiropā bija sastādīts no kaimiņvalstīm ar augstāko iespējamo komunistisko valstu blīvumu, mums jāpieņem, ka blīvums un tuvums ietekmēja demokrātijas pieņemšanu tiklīdz demokrātiskā pāreja tika uzsākta.⁸⁴

⁸² Wejnert B. (2002) Integration of the processes and components // B. Wejnert, *Transition to democracy in Eastern Europe and Russia – impact on politics, economy and culture* (5 – 21). Praeger, 12. lpp.

⁸³ Turpat.

⁸⁴ Turpat; 12. – 13. lpp.

2. Rietumu ietekme uz konsolidācijas procesiem Centrāl- Austrumeiropā

Daudzpusējās programmas

Teorētiskajās nostādnēs tika minēts, ka starptautiskajiem faktoriem ir būtiska ietekme uz demokrātijas konsolidācijas procesiem. Lai arī nepastāv teorijas par šo jautājumu, tomēr atsevišķi empīriski dati ir pieejami, kas koncentrējas uz Rietumu sabiedrības ietekmi CAE demokrātijas nostiprināšanā. Tieši Rietumiem bijusi būtiskākā loma demokrātijas veicināšanā un konsolidācijā.

Rietumi ir nodrošinājuši atbalstu post – komunisma valstīm speciāli mērķētu programmu veidā demokrātijas veicināšanai. Taču salīdzinot resursus, kas veltīti ekonomisko reformu procesu atbalstīšanā Austrumeiropā, tikai neliela palīdzības daļa ir speciāli mērķēta uz demokratizācijas atbalstu.⁸⁵ Domājams, ka šis resursu sadalījums bija tāds, jo ekonomiskās reformas Rietumi uzskatīja par būtiskākām CAE valstu pārejā, kā arī tās bija prioritāras pašai Rietumu sabiedrībai kapitālisma un tirdzniecības attīstībā.

Trīs Eiropas organizācijas – Eiropas Padome, Eiropas drošības un sadarbības padome (EDSO) un Eiropas savienība – uzsāka atbalsta programmas, lai palīdzētu nostiprināt demokrātiju Centrāl- Austrumeiropā. Lai arī šīs programmas tiešām varētu palīdzēt nostiprināt demokrātiju, tās ir tikušas traucētas dēļ sarežģītajām administratīvajām procedūrām, ko Austrumeiropas aktieri uzskata par neskaidrām.⁸⁶

Pirmās bija Eiropas Padomes demokrātijas atbalsta programmas, kas nodarbojās ar politikas veidotāju, tiesnešu, sūdzētāju, advokātu, vēlēto ierēdņu, vietējo līderu un administratoru apmācību tādās jomās kā juridiskā sadarbība, cilvēktiesības, mediji, izglītība, sociālie jautājumi, pašvaldību politika un finanses, izmantojot Austrumu – Rietumu apmaiņu ar ekspertiem, semināriem un apmācības programmām.⁸⁷

EDSO atbalstu demokratizācija veica nelielos apjomos, tikai caur Demokrātisko Institūciju un Cilvēktiesību Biroju (ODIHR), jo tās budžets bija ierobežots. ODIHR koncentrējās uz vēlēšanu monitoringu, sniedzot atbalstu pilsoniskās sabiedrības veidošanā un nodrošināt juridisku atbalstu. Tās aktivitātes

⁸⁵ Smith K.E. (2001) Western actors and promotion of democracy // J. Zielonka & A. Pravda *Democratic consolidation in Eastern Europe Volume 2, International and transnational factors* (31 – 57). Oxford: Oxford University Press. – 48. lpp.

⁸⁶ Turpat.

⁸⁷ Turpat; 49. lpp.

ietvēra ilgtermiņa projektus jaunu likumu ieviešanā un cilvēktiesību institūciju nodibināšanā, tiesnešu, ierēdņu un nevalstisko organizāciju apmācībā.⁸⁸

Eiropas savienības atbalsta programmas tika nodibinātas tikai 1992. gadā un nodrošināja palīdzību parlamentārās prakses attīstībā, publiskās administrācijas caurspīdīguma uzlabošanā, cilvēktiesību un minoritāšu tiesību veicināšanā un pārraudzīšanā, sapratnes par demokrātiju veidošanā, neatkarīgu mediju nodibināšanā, pašvaldību demokrātijas veicināšanā, un nevalstisko organizāciju stiprināšanā.⁸⁹

Divpusējās programmas

Rietumvalstis ir veidojušas arī savas divpusējās atbalsta programmas demokrātijas nostiprināšanai Austrumeiropā. Galvenās donorvalstis bija Vācija (caur partijas fondu) un ASV. Nav pastāvējuši gandrīz nekādi mēģinājumi koordinēt visas atbalsta programmas savā starpā.⁹⁰

Apjoms, kādā Rietumi ir ietekmējuši demokrātijas nostiprināšanos Austrumeiropā, ir atšķirīgs katrā no valstu gadījumiem. Rietumu ietekme ir tikusi tieši vai netieši, lielākā vai mazākā mērā vadīta atkarībā no valsts apsvērumiem. Netieša ietekme radās vienkārši no Rietumu piemēra izmantošanas, tiešā ietekme izrietēja no iepriekšminēto instrumentu izmantošanas.⁹¹

Rietumu ietekme ir atkarīga gan no iekšējiem faktoriem (apjoms, kādā valsts ir jūtīga uz Rietumu spiedienu, un kādā meklē apbalvojumu piedāvājumam) un ārējiem faktoriem (ko Rietumi piekrīt piedāvāt, vai kādas sankcijas uzlikt). Lorencs Vaitheds (Laurence Whitehead) sprieda, ka starptautiskā ietekme uz demokratizāciju Centrāl-Austrumeiropā būs lielā mērā atkarīga no tā, vai galvenie starptautiskie aktieri varēs palikt vienoti savā atbalstā demokrātijas nostiprināšanai reģionā, un vai demokrātijas popularizēšanas mērķis paliks saskanīgs ar citiem ar citiem ārēji gribētiem mērķiem (kapitālisma atjaunošanu, starptautisko noziegumu kontroli, izvairīšanās no karošanas).⁹²

Ja arī Rietumi paliek vienoti atbalstā demokrātijas konsolidācijai, joprojām pastāv sfēras, kur tiem ir maza ietekme. Rietumu ietekmes apjoms var tikt izplānots

⁸⁸ Smith K.E. (2001) Western actors and promotion of democracy // J. Zielonka & A. Pravda *Democratic consolidation in Eastern Europe Volume 2, International and transnational factors* (31 – 57). Oxford: Oxford University Press. – 49. lpp.

⁸⁹ Turpat.

⁹⁰ Turpat; 51. lpp.

⁹¹ Turpat; 53. lpp.

⁹² Turpat; 54. lpp.

ģeogrāfiski. Tās Austrumeiropas valstis, kas atrodas tuvāk Rietumiem, bija tās, kur Rietumu ietekme bija spēcīgāka. Tālāk esošās valstis bija mazāk uzņēmīgas pret Rietumu ietekmi demokrātijas nostiprināšanā.⁹³

Viens no mērķiem, ko Rietumi uzstādīja Centrāl- Austrumeiropas valstīm, bija standartu sasniegšana, kas ļautu tām kļūt par ES un NATO dalībvalstīm. Taču līdzdalība šais organizācijās netika piedāvāta visām reģiona valstīm. Ja pastāv neliela vai nekāda iespējamība, ka valstīm tiks atļauts pievienoties šādām ekskluzīvām organizācijām, Rietumu ietekme var nebūt tik nozīmīga, jo tai nav visnozīmīgākā, ko piedāvāt. Šis bija gadījums ar Ukrainu, Baltkrieviju un bijušās Dienvidslāvijas valstīm.⁹⁴ Sākotnēji, pirms konflikta bijušajā Dienvidslāvijā, bijušās Dienvidslāvijas republikas bija attīstītākās reģiona valstis, tomēr tai laika posmā ES un NATO standarti šīm valstīm vēl nebija izstrādāti un dalība netika piedāvāta.

Jāpiebilst arī, ka Rietumu ietekme daudzās valstīs – bijušajā Padomju Savienībā un Balkānos – bija mazāk nozīmīga, kā citi, galvenokārt iekšzemes, apsvērumi. Šie ir bijuši apgabali, kur interese par politisko un ekonomisko stabilitāti un drošību dominēja, vai arī, kur autoritāri līderi pierādīja stingru pretestību Rietumu spiedienam. Šāda attieksme varēja veidoties vēsturisko apstākļu ietekmē. Tādējādi no augšas vadītas pieejas bija mazāk efektīvas demokrātiskās konsolidācijas procesa stiprināšanā.⁹⁵

⁹³ Smith K.E. (2001) *Western actors and promotion of democracy // J. Zielonka & A. Pravda Democratic consolidation in Eastern Europe Volume 2, International and transnational factors* (31 – 57). Oxford: Oxford University Press. – 54. lpp.

⁹⁴ Turpat.

⁹⁵ Turpat; 55. lpp.

3. Serbijas, Ukrainas un Baltkrievijas gadījumu analīze

Serbija

Serbija saistās ar sāpīgu starptautiskās politikas jautājumu un nozīmīgām ārpolitikas problēmām – par tiesību atrisināšanu etniskajiem serbiem, kas dzīvo Bosnijas un Horvātijas teritorijā, ar Kosovas jautājumu. Serbijas politiskā nākotne ilgu laika bija nenoteikta, un republika cīnījās par palikšanu procedūru demokrātijas parametros un varētu tikt klasificēta kā problemātiskas demokratizācijas gadījums.⁹⁶ Šobrīd, vērtējot no 2000. gada, kad tika likvidēts Miloševica autoritārais režīms, var runāt par Serbijas turpinošu pāreju uz demokrātiju un virzību pretim Eiropas Savienībai un NATO. Ir izveidota Serbija un Melnkalnes valstu savienība, un sadarbībā ar starptautiskajām organizācijām tiek veiktas ekonomiskas un politiskas pārmaiņas šajās valstīs.

1980. –1990. gadu pārmaiņu procesi

Līdz pat 1980to gadu vidum Serbijas politiskā skatuve bija iesaldēta Tito nodibinātā sistēmā. Serbu partija pretojās reformām un pārmaiņām, un tas radīja kriticismu par tās pasīvo rīcību Kosovas albāņu jautājumā un ekonomikas pasliktināšanos. 1986. gadā pie varas nāk jaunās paaudzes mērenu reformu grupa. Tās līderība sastāv no Serbijas prezidenta Ivana Stambolica, Serbu partijas prezidenta Slobodana Miloševica, un Belgradas partijas prezidenta Dragisa Pavloviča. Šī grupa uzsāka ekonomiskās reformas, lai novērstu slikto ekonomisko situāciju valstī. Šī trijotne ierosināja arī jaunu, populistiskāku līderības stilu, ar faktu izmeklēšanu un praktisku iesaistīšanos politikas jautājumos.⁹⁷

Faktu meklēšanas tūres laikā Kosovā 1987. gadā S. Miloševics serbu Kosovas rezidentu pūlim apsoltāja, ka policija vairs nekad nerīkosies pret serbiem. Pūļa atbilde bija aizrautīga, un Miloševics republikā kļuva par serbu nacionālistu varoni. Šī runa un politika, ko Miloševics atzīmēja, netika apstiprināta no Centrālās Komitejas puses, kā arī saskārās ar spēcīgu kritiku no pārējiem serbu trijotnes biedriem. Savukārt,

⁹⁶ Kozhemiakin A.V. *Expanding the zone of peace? Democratization and international security*; Macmillan Press, 1998. – 77. – 78. lpp.

⁹⁷ Seroka J. (1993) Yugoslavia and its successor states // S. White, *Developments in East European politics* (113 – 117). Indy Batt and Paul G. Lewis. – 113. – 114. lpp.

Miloševics izmantoja šo kritiku, lai pārņemtu varu valstī un uzbūvētu jaunu, agresīvu, nacionālistisku partijas aparātu.⁹⁸

1989. gadā Miloševics kļuva par Serbijas prezidentu. Atšķirībā no citām Austrumeiropas Komunistiskajām partijām, Miloševica Serbu Komunistiskā partija ietvēra sevī nacionālismu, nevis pretojās tam. 1990. gada jūlijā Komunistiskās partijas nosaukums tiek nomainīts uz Serbu Sociālistisko partiju, federālo valstu spiediena rezultātā, tiek likvidēta vienpartijas sistēma, tomēr SSP saglabājot tās aktīvus, varas struktūras un kontroli pār valsts medijiem.⁹⁹

Serbu nacionālismam ir gara un vētraina vēsture. Tas nav pārsteidzoši, ņemot vērā bijušās Dienvidslāvijas populācijas multi - etnisko raksturu. Ap 50% bijušās Dienvidslāvijas iedzīvotāju, galvenokārt serbi, bija Austrumu pareizticīgie, 30% Romas katoļi (slovēņi un horvāti), un apmēram 10% musulmaņi, koncentrēti Bosnijā un Hercogovinā un Kosovā. Par spīti to skaitliskajam pārkāpumam, serbi sevi tradicionāli attēlojuši kā upurus, atrodoties starp musulmaņu Bosniju (agrāk Osmaņu Dienvidi) un Horvātiju un Slovēniju (Habsburgu Ziemeļi). Vēsturiski serbi bijuši apspiesti gan no Osmaņu impērijas, gan Habsburgu monarhijas, un tikuši slepkavoti 2. pasaules kara laikā no horvātu fašistu puses.¹⁰⁰

Kad Dienvidslāvija sāka atbrīvot sevi no autoritārām struktūrām 1980to gadu beigās, nomācošs vairākums serbu populācijas tika savaldzināts ar nacionālistu jēdzienu par Dižāku Serbiju, ko 19. gadsimtā bija ierosinājuši serbu intelektuāļi un valsts amatpersonas. Šis jēdziens, ar tā aizsardzības mērķi aizsargāt etniskos serbus, un uzbrūkošāko mērķi asimilēt katoļu horvātus un Bosnijas musulmaņus, atspoguļoja Serbijas vēlmi inkorporēt citas serbu apdzīvotās zemes paplašinātā un centralizētā Serbijas valstī. Šī ideja radās ne tik daudz no kādas dziļas etniskās un reliģiskās sajūtas, kā no sociālekonomiskās nedrošības, ko radīja Dienvidslāvijas sabrukšana.¹⁰¹

Pēc 2. pasaules kara radās Dienvidslāvijas federālā republika, aizvietojojt iepriekš serbu pārvaldīto un augsti centralizēto monarhiju. Pēckara vienošanās bija balstīta uz veiksmīgu konstitūciju, kas noteica, ka Dienvidslāvija ir daudznacionāla

⁹⁸ Seroka J. (1993) Yugoslavia and its successor states // S. White, *Developments in East European politics* (113 – 117). Indy Batt and Paul G. Lewis.– 114. lpp.

⁹⁹ Sowards S.W. *Twenty - five lectures on modern Balkan history – The Yugoslav civil war* // Michigan University libraries home page: <http://www.lib.msu.edu/sowards/balkan/>

¹⁰⁰ Kozhemiakin A.V. *Expanding the zone of peace? Democratization and international security*; Macmilan Press, 1998. – 73. lpp.

¹⁰¹ Turpat; 74. – 75. lpp.

valsts, garantējot vienādas tiesības visām nacionalitātēm.¹⁰² Kopš 19. gadsimta beigām, miera periodi starp dienvidslāviem un citiem Balkānus apdzīvojušiem iedzīvotājiem bieži tika pārtraukti ar etnisko nemieru uzliesmojumiem un cita veida konfliktiem. Dienvidslāvijas ilgākais miera periods bija harizmātiskā Jozifa Tito (Josip Tito) un viņa autoritāro komunistiskā režīma politiku vadībā. Vadot Dienvidslāvu politiku līdz savai nāvei 1980. gadā, Tito veicināja valstī federālu kārtību. Tito harizma un spēja turēties pretim padomju spēkiem, aizstāvēt dienvidslāvu neatkarību 1948. gadā, ļāva viņam vairākas dekādes saglabāt valsti vienotu. Tito nāve signalizēja jaunas ēras sākumu, kas izmainīs Dienvidslāvijas federālo kārtību, visaktīvākie šai procesā bija serbi, kas bija neapmierināti ar Tito radīto federālās sistēmas struktūru un tās diskrimināciju pret serbiem.¹⁰³

Sociālistiskā Serbijas republika formāli bija serbu nācijas valsts, taču tā neiekļāva visus serbus, no kuriem liela serbu daļa dzīvoja izkaisīti ar horvātiem Horvātijā un ar musulmaņiem un horvātiem Bosnijā Hercegovinā. Tas radīja serbu nacionālajam jautājumam pretrunīgu lomu Dienvidslāvijā. Nacionālā izkliešana padarīja serbus īpaši jūtīgus pret jebkādu Dienvidslāvijas vienotības mazināšanos, tai pat laikā šo spēku mobilizēšana nacionālos nolūkos tieši apdraud Dienvidslāvijas federālo struktūru. Serbu nacionālo jautājumu vēl sarežģītāku padara fakts, ka Serbijas republika arī ietver lielu vairākumu Dienvidslāvijas nacionālo minoritāšu, kas ir par iemeslu tam, ka tā pēc kara netika pasludināta par unitāru valsti.¹⁰⁴

Šādā, nacionālisma izaugsmei labvēlīgā, atmosfērā, tas nebija pārsteigums, ka pirmajās brīvajās prezidenta vēlēšanās Serbijā, kas notika 1990. gadā, uzvarētājs bija vadošais nacionālistu politiķis, bijušais diskreditētā režīma ierēdnis, Slobodans Miloševics. Miloševica nacionālisms balstījās, galvenokārt, viņa iepriekšējās darbības raksturojumā, aizsargājot serbu minoritāti Kosovā un ierobežojot etnisko albāņu autoritāti. Pateicoties savai spējai izraisīt milzīgu nacionālisma uzliesmojumu, Miloševics 1980tajos gados baudīja lielāku popularitāti kā jebkura serbu politiskā figūra šajā gadsimtā.¹⁰⁵

Demokratizācijas procesu Serbijā raksturoja pretrunas starp veidojošajām demokrātiskām institūcijām un procedūrām no vienas puses, un neliberālām

¹⁰² Magaš B. *The destruction of Yugoslavia*; London, New York: Verso, 1993. – 338. lpp. (366 p)

¹⁰³ Kozhemiakin A.V. *Expanding the zone of peace? Democratization and international security*; Macmillan Press, 1998. – 73. lpp.

¹⁰⁴ Magaš B. *The destruction of Yugoslavia*; London, New York: Verso, 1993. – 192. lpp. (366 p)

¹⁰⁵ Kozhemiakin A.V. *Expanding the zone of peace? Democratization and international security*; Macmillan Press, 1998. – 75. lpp.

iekšpolitiskām vēlmēm no otras puses. Šīs pretrunas ne tikai ļāva ievēlēt nacionālistu prezidentu, bet radīja situāciju, kad tam bija jāpaļaujas uz atšķirīgām ārzemju politikām, lai saglabātu savu varu, demokratizācija Serbijā pastiprināja agresīvu nacionālismu.¹⁰⁶ Miloševica atbalsts militāriem risinājumiem, lai atrisinātu etniskās problēmas Serbijas provincē Kosovā, tika bez grūtībām pārprojektēts agresīvā uzvedībā pret citām Dienvidslāvu valstīm. Federālajai republikai sabrūkot, Miloševics rēķinājās ar Dienvidslāvu pilsoņu karu, kas apvienotu ap viņu serbus.¹⁰⁷

Papildus nacionālajām problēmām, ar laiku situāciju Serbijā pasliktināja arī politiskās un ekonomiskās problēmas. Lai gan 1990. gada konstitūcija nodibina plurālistiskas institūcijas, centrālā loma joprojām ir bijušajai Serbu komunistiskajai partijai Miloševica vadībā. Sākotnēji šī partija saņēma plašu sabiedrības atbalstu gan parlamenta vēlēšanās 1990. gadā, saņemot 46,1% balsu un 77,6% mandātu, gan prezidenta vēlēšanās Miloševicam saņemot 65,3% balsu. Turpmākajās vēlēšanās (1992, 1993, 1997) atbalsts SSP kritās, tādēļ 1998. gadā SSP izveidoja koalīciju ar radiāli nacionālistiskajiem spēkiem un ekstrēmi kreisajiem. Vēlēšanās tika ierobežotas demokrātisko partiju iespējas brīvi izmantot medijus, līdz ar to partiju iespējas nebija vienlīdzīgas.¹⁰⁸

1993. gada beigās ikgadējā inflācija sasniedza pāri par 3 milj. procentu. Daudzi ekonomikas sektori nedarbojās, vairāki industriālie sektori atlaida savus darbiniekus uz nenoteiktu laiku, kā rezultātā vairāk kā puse darbaspēka bija bez darba. Šādu sociālekonomisku problēmu rezultātā, kuru galvenais cēlonis bija karš, serbu vadošā elite bija pilnībā atkarīga no populāriem nacionālistu uzskatiem kā vienīgā politiskās leģitimitātes avota, tādējādi visiem spēkiem mēģinot tos stiprināt, lai nodrošinātu pietiekamu vēlēšanu atbalstu. Šī stratēģija patiesībā bija diezgan efektīva. Par spīti viņu ekonomiskajai situācijai, vairums serbu joprojām atbalstīja Miloševica politiku, kā viņi to parādīja 1993. gada parlamenta vēlēšanās, kurās visi galvenie kandidāti piederēja nacionālistu blokam.¹⁰⁹

¹⁰⁶ Kozhemiakin A.V. *Expanding the zone of peace? Democratization and international security*; Macmillan Press, 1998. –85. – 86. lpp.

¹⁰⁷ Turpat; 76. lpp.

¹⁰⁸ Goati V. Funding of the political parties in postcommunist country – case of Serbia // *Political party and election campaign financing in Southeastern Europe: avoiding corruption and strengthening financial control*; project implemented by Transparency international – Bulgaria in 2002 – 2003. – 35., 38. lpp. // http://www.transparency-bg.org/publications_files/publication_33_1.pdf

¹⁰⁹ Kozhemiakin A.V. *Expanding the zone of peace? Democratization and international security*; Macmillan Press, 1998. – 76. lpp.

1996. gadā Belgradā notiek plaši iedzīvotāju protesti pret režīmu un vēlēšanu rezultātu viltošanu, daudzus protestētājus brutāli piekauj policija. Pēc trīs mēnešus ilgiem protestiem, Miloševics piekāpjas un atdot opozīcijai pienākošās vietas. Taču drīz vien koalīcijas kustība sašķeļas par abpusēju nodevību par sadarbību ar Miloševicu. 1997. gadā federālais parlaments, ko kontrolēja Miloševica atbalstītāji, ievēl Miloševicu par Dienvidslāvijas prezidentu.¹¹⁰

Ekstrēmi nacionālistiskā vidē uzsāktas demokrātiskas institūcijas un procedūras kalpoja militāro spēku pastiprināšanai. Pirmkārt, brīvas vēlēšanas pie varas noveda nacionālistu līderi, kas ir plaši atzīts kā galvenais vainīgais serbu agresijas radītājs. Otrkārt, radušies demokrātiskie spēles noteikumi padarīja serbu līderību aizvien vairāk atkarīgu no nacionālisma. Un visbeidzot, tas bija serbu vadošās elites raksturojums, kā dēļ tai vajadzēja paļauties uz nacionālistu kustību, lai paliktu pie varas vēlēšanu konkurences apstākļos, kas bija galvenais iemesls valsts vardarbīgajai sadalīšanai.¹¹¹ Problemātiskais demokratizācijas process Serbijā tika raksturots kā nesaskaņa starp jaunām demokrātiskām institūcijām un procedūrām no vienas puses, un neliberālām iekšzemes prasībām, no otras puses, kā rezultātā tika ievēlēts ne tikai nacionālistisks prezidents, bet tas radīja arī situāciju, kurā viņš bija spiests paļauties uz uzmanību novērsošām ārpolitikas stratēģijām, lai saglabātu savu varu.¹¹²

Pat, kad opozīcija Miloševica režīmam pieauga 1990to gadu beigās, Dienvidslāvijas prezidents Miloševics turpināja valdīt pār bijušās Dienvidslāvijas republikas valdību. Lai gan viņa vadītā Serbijas Sociālistu partija neguva vairākumu ne federālajā, ne serbu parlamentā, tā vadīja valdošo koalīciju un ieņēma vadošos administratīvos posteņus. Nozīmīgs elements Miloševica varas sagrābšana bija viņa kontrole pār serbu policiju, smagi apbruņotiem spēkiem, kas bija atbildīgi par iekšējo drošību un pastrādāja nopietnus cilvēktiesību pārkāpumus.¹¹³

Kad kārtējās federālās vēlēšanas 2000. gada septembrī beidzās ar nelielu oficiālo Miloševica un viņa koalīcijas uzvaru, nekavējoties sākās ielu protesti un manifestācijas pildīja ielas viscaur valstī. Serbi apvienojās nesēn nodibinātās Serbijas

¹¹⁰ *Protests in Belgrade and throughout Yugoslavia – 1996/1997* //Hartford web publishing: <http://www.hartford-hwp.com/archives/62/063.html>

¹¹¹ Kozhemiakin A.V. *Expanding the zone of peace? Democratization and international security*; Macmillan Press, 1998. – 78. lpp.

¹¹² Turpat; 85. lpp.

¹¹³ *Background Note: Serbia and Montenegro* // ASV Valsts departamenta mājas lapa: <http://www.state.gov/r/pa/ei/bgn/5388.htm>

demokrātiskās opozīcijas (plaša anti – Miloševica partiju koalīcija) līdera (jaunā kandidāta prezidenta amatam) Vojislava Kostunicas (Kostunica) vadībā.¹¹⁴

Reformas Serbijā (2000. – 2005)

2000. gada 5. oktobrī Miloševics bija spiests atzīt savu sakāvi pēc vairāku dienu masu protestiem Serbijā. Par jauno prezidentu iecēla demokrātiskās opozīcijas koalīcijas līderi, Serbijas Demokrātiskās partijas vadītāju V. Kostunicu, un par premjerministru - demokrātiskās opozīcijas dibinātāju un Demokrātiskās partijas vadītāju Z. Djindjicu (Djindjic). Pēc pirmās sajūsmas sākās nesaskaņas demokrātisko partiju starpā par reformu programmām un to gaitu. Lai gan sākotnējie reformu sasniegumi bija ļoti veiksmīgi, īpaši ekonomikas un finansu sektoros, 2002. gada vidū, nacionālistiskais Kostunica un pragmatiskais Djindjics nonāca atklātās pretrunās. Kostunicas partija, neoficiāli aizejot no lēmumpieņemšanas institūcijām, sāka aģitēt par agrākām serbu parlamenta vēlēšanām, lai paātrinātu Djindjica aiziešanu no politiskās skatuves.¹¹⁵

Pēc sākotnējās sajūsmas par Miloševica režīma nomaiņu, 2002. gada vidū Serbijas iedzīvotājiem, politisko manevru rezultātā, iestājās apātija pret pie varas esošajiem politiskajiem spēkiem. Šis politiskais strupceļš turpinājās līdz pat gada beigām un reformu iniciatīvas apstājās. Divi republikas prezidenta vēlēšanu raundi izgāzās 2002. gada beigās, dēļ nepietiekamas vēlētāju atsaucības (nebija vismaz 50% vēlētāju abalsta).¹¹⁶

Strukturālās reformas pretim tirgus ekonomikas nodibināšanai sākās 2001./2002. gadā, bet virzījās uz priekšu ļoti lēnām, pat apstājās 2003. gadā. Lai gan privatizācija sabiedriski piederošiem uzņēmumiem guva kādu pamudinājumu tā gada laikā, tomēr lielo uzņēmumu pārstrukturēšana un banku privatizācijas process tika novilcināts. Likumdošanu, kas tiecās pēc vispārējās biznesa vides pilnveidošanas, iedrošinošām investīcijām un izaugsmes pamatu nodibināšanas, ko veicinātu privātā sektora attīstība, valdība bija sagatavojusi un pieņēmusi. Tomēr tās pieņemšana un ieviešana tika atlikta, īpaši Serbijā, kur novilcinātā parlamenta krīze sasniedza kulmināciju 2003. gada vēlēšanās.¹¹⁷

¹¹⁴ *Background Note: Serbia and Montenegro* // ASV Valsts departamenta mājas lapa:

<http://www.state.gov/r/pa/ei/bgn/5388.htm>

¹¹⁵ Turpat.

¹¹⁶ Turpat.

¹¹⁷ Commission staff working paper *Serbia and Montenegro – Stabilisation and association report 2004*, Brussels: Commission of the European Communities, 25. lpp.

2003. gada 12. martā Serbijas premjerministrs Djindics tika nogalināts. Serbu valdība un nesen nodibinātās Serbijas un Melnkalnes valstu savienības valdība reaģēja pasludinot ārkārtas stāvokli un uzsākot bezprecedenta pasākumus organizētās noziedzības apkarošanai. Par jauno premjeru tika iecelts Djindjica partijas biedrs Zivkovics, taču 2003. gada otrajā pusē viņš tika iesaistīts skandālos un nācās sasaukt agrākas parlamenta vēlēšanas.¹¹⁸

Serbijas premjerministra Djindjica nogalināšana 2003. gada 12. martā bija visnopietnākā pazīme par smago pagātnes mantojumu un pastāvošajiem draudiem, kas saistīti ar bijušo režīmu. Republikas institūcijas parādīja elastību un stabilitāti pēc premjerministra slepkavības.¹¹⁹ Tomēr, lai arī kārtība valstī tika nodibināta, valsts līmeņa institūciju (galvenokārt tiesu) nodibināšana tika novilcināta, un tās, kas tika nodibinātas, nedarbojās pilnībā. Pēc Djindjica slepkavības ierosinātā ārkārtas situācija Serbijā, palīdzēja saskatīt organizētās noziedzības draudus, bet ietekmēja cieņu pret cilvēktiesībām un pakāpās atpakaļ policijas un tiesas reformās. Pilnīga cieņa pret likumu tika izaicināta abās savienības republikās. Pastāvošā konstitucionālā nenoteiktība un politiskās grūtības abās republikās nelabvēlīgi ietekmēja vispārējo demokrātisko institūciju funkcionēšanu.¹²⁰

Serbijas prezidenta vēlēšanas notika 2003. gada 16. novembrī, arī tās tika pasludinātas par nederīgām, jo nebija pietiekama vēlētāju līdzdalība. Parlamenta vēlēšanas notika 2003. gada decembrī un tika izveidota jauna mazākuma valdība ar Kostunicu vadībā.¹²¹ Premjerministrs Kostunica uzskatāms par mērenu nacionālistu. Viņa galvenās nostādne ir par atsevišķu reģionu nodibināšanu albāņiem un serbiem Kosovā, kas būtu vienīgais veids kā tur novērst turpmāku vardarbību.¹²²

Pēc 2003. gada parlamenta vēlēšanām tika izveidota mazākuma valdība, iekļaujot tajā premjerministra Kostunicas Serbijas Demokrātisko partiju un Serbijas Sociālistiskās partijas koalīciju. Prezidents Tadičs (Tadic) uzstāja, ka viņa

¹¹⁸ *Background Note: Serbia and Montenegro* // ASV Valsts departamenta mājas lapa: <http://www.state.gov/r/pa/ei/bgn/5388.htm>

¹¹⁹ Commission staff working paper *Serbia and Montenegro – Stabilisation and association report 2004*, Brussels: Commission of the European Communities, 2. lpp.

¹²⁰ Turpat.

¹²¹ *Background Note: Serbia and Montenegro* // ASV Valsts departamenta mājas lapa: <http://www.state.gov/r/pa/ei/bgn/5388.htm>

¹²² Geshakova J. *Officials from Belgrade, Pristina meets as Kostunica calls for cantonization* // Radio free Europe Radio liberty: <http://www.rferl.org/featuresarticle/2004/03/3a756b1d-510f-4aab-9e9f-6cb824858b23.html>

Demokrātiskā partija nepievienosies šādai koalīcijai, bet strādās ar demokrātiskiem spēkiem, virzot uz priekšu reformu dienaskārtību.¹²³

2004. gada jūnijā beidzot tiek ievēlēts Serbijas prezidents. Par to kļūst Demokrātiskās partijas līderis Tadičs.¹²⁴ Tadičs atbalsta brīvo tirgu, pro - eiropeisku politiku un virzību uz NATO. Viņš serbu tautai ir ieteicis pagriezt muguru nesenās pagātnes nacionālismam un saprast, ka tikai virzība uz Eiropu ilgtermiņā uzlabos viņu dzīves. Tadičs arī apsolījis pilnīgu sadarbību ar Hāgas tribunālu.¹²⁵

Serbijas un Melnkalnes valstu savienība

Lai stabilizētu situāciju Balkānu reģionā, 2003. gada 4. februārī tiek nodibināta Serbijas un Melnkalnes valstu savienība, un ir balstīta uz abu dalībvalstu vienlīdzību. Valstu savienības augstākais tiesiskais likums ir Konstitucionālā harta. Serbijas un Melnkalnes savienība ir veidota no divām dalībvalstīm, Serbijas un Melnkalnes valstīm, kas ietver autonomas Vojvodinas un Kosovas un Metohijas provinces, kas pašlaik atrodas starptautiskas administrācijas pārvaldībā, saskaņā ar Apvienoto Nāciju Drošības Padomes rezolūciju Nr. 1244.¹²⁶

Savienības konstitucionālā harta nosaka, ka savienībai ir federāla prezidentūra un federālas aizsardzības un ārlietu ministrijas, bet abas republikas ir daļēji neatkarīgas valstis attiecībā uz to ekonomiku un vietējo likumdošanu. Savienības vienošanās nosaka pastāvēt kā minimums trīs gadus, pēc tam dodot iespēju abām republikām veidot referendumu par to, vai saglabāt vai likvidēt šo savienību.¹²⁷

Kosova faktiski ir starptautiskais protektorāts, bet likumīgi ir Serbijas sastāvdaļa. Tās statuss paliek smags diskusiju objekts starp albāņu vairākumu, kas vēlas neatkarību, un serbu minoritāti.¹²⁸

Būtiskāko faktoru analīze

¹²³ *Background Note: Serbia and Montenegro* // ASV Valsts departamenta mājas lapa: <http://www.state.gov/r/pa/ei/bgn/5388.htm>

¹²⁴ Commission staff working paper *Serbia and Montenegro – Stabilisation and association report 2004*, Brussels: Commission of the European Communities, 5. lpp.

¹²⁵ Moore P. *Analysis: Tadic wins the Serbian presidency* // Radio free Europe Radio liberty: <http://www.rferl.org/featuresarticle/2004/06/aae8c646-f9af-4def-bb32-01f740986c15.html>

¹²⁶ *Identity card Serbia and Montenegro* // ES mājas lapa: http://europa.eu.int/comm/external_relations/see/fry/

¹²⁷ Turpat.

¹²⁸ *Background Note: Serbia and Montenegro* // ASV Valsts departamenta mājas lapa: <http://www.state.gov/r/pa/ei/bgn/5388.htm>

Nacionālā vienotība

Pirmās prezidenta vēlēšanas pie varas noved nacionālistisko līderi, bijušo Komunistiskās elites biedru, kas attīsta nacionalitātes jēdzienu, izvēršot to agresijā pret citām etniskajām grupām, bet neturpina demokrātisku pāreju. Ar Miloševica ievēlšanu valstī tiek nodibināts autoritārs režīms. Tādēļ ir grūti runāt par kādu demokrātisku brīvību vai tiesību pastāvēšanu Miloševica režīma laikā. Protams oficiāli tas viss pastāv, taču praksē tas pastāv tikai tik daudz, cik netraucē Miloševica režīmam.

Serbiem ļoti būtisks ir nacionālās identitātes jēdziens, un tas izraisīja ne tikai komunisma režīma gāšanu, bet arī noveda pie nacionālas agresivitātes pret citām valstīm. Serbi bija gatavi aizstāvēt savas etniskās tiesības, kas vēsturiski tikušas apspiestas.¹²⁹ Tomēr Serbijas gadījumā nacionālo identitāti nevar saistīt ar vēlmi piederēt konkrētai valstij, tā drīzāk asociējas ar piederību konkrētai tautai vai reliģijai. Atsaucoties uz LR Ārlietu ministrijas ekspertes, Vitas Dobeles, teikto, cilvēki asociē sevi ar piederību tautai, reliģijai (serbs, horvāts, albānis; pareizticīgais, katolis, musulmanis) un piederību teritorijai (bijusī Dienvidslāvija, Serbija, Kosova, arī Balkāni). Uzskatāms, ka tieši etniskā piederība un serbu nacionālisms bija viens no būtiskākajiem faktoriem, kas apstādināja demokrātiskās reformas 1990to gadu sākumā. Tieši spēcīgais nacionālisms serbu vidū ļāva ievēlēt autoritāro Miloševicu, sniedza atbalstu agresīvajai nacionālajai politikai un radīja etniskos konfliktus Balkānu reģionā. Šobrīd, atšķirībā no 1990. gadu sākuma, vairs nevar runāt par spēcīgu nacionālo vai etnisko identitāti Serbijā. Cilvēki ir piedzīvojuši ilgstošu karadarbību savā teritorijā un no tās izrietošās sekas, ekonomiskās krīzes un starptautisko sankciju veidā. Redzot, cik daudz posta ir nodarīts etniskās piederības vārdā, tauta vēlas mieru un stabilitāti.

Pilsoniskā sabiedrība

Tautas atbalsts reformām gan 1990to gadu sākumā, gan 2000. gadā pastāv. 1990tajos gados šis atbalsts ir, jo jutušies apspiesti gadsimtu garumā, serbu tauta vēlas panākt savu tiesību realizāciju.¹³⁰ 2000. gadā, masu protestos panākot Miloševica režīma maiņu, tauta parāda, ka vēlas pārmaiņas un pie varas nāk opozīcijas grupas.

¹²⁹ Kozhemiakin A.V. *Expanding the zone of peace - Democratization and international security*; Macmillan Press, 1998. – 74. - 75. lpp.

¹³⁰ Turpat; 75. lpp.

Demokrātiskā valdība uzsāk politiskās un ekonomiskas reformas, taču drīz vien atkal sākas varas cīņa partiju starpā. Arī cilvēktiesības un mediju neatkarība netiek nodrošinātas, premjerministra slepkavība noved valsti ārkārtas stāvoklī, un iedzīvotāji ir vīlušies reformu procesā. Par tautas apātiju liecina Serbijas prezidenta vēlēšanas, kas izgāzās trīs reizes (gan 2002., gan 2003.gadā.), jo vēlēšanās piedalījās mazāk kā 50% vēlētāju. Visbeidzot, prezidentu ievēlēja tikai 2004. gada jūnijā.¹³¹ Par prezidentu ievēl Tadiču, kurš uzsver Serbijas vietu Eiropā un veicina demokrātijas attīstību valstī. Viņa ievēlēšana liecina par tautas vēlmi sasniegt Rietuma līmeņa ekonomisko labklājību, kā arī valstisko drošību un stabilitāti. Pēc Tadiča ievēlēšanas demokratizācijas process strauji virzās uz priekšu un Serbijas tauta sāk atgūt savu pašapziņu un stabilitātes sajūtu.

Pilsoniskā sabiedrība Serbijā pēdējo gadu laikā strauji attīstās, un NVO sektoram bijusi liela loma demokrātisko izmaiņu veicināšanā, pretkara un cilvēktiesību neievērošanas akcijās, tās dod savu ieguldījumu ekonomisko, sociālo reformu veicināšanā.¹³² Sabiedrisko organizāciju aktivitātes liecina, ka demokrātiskā situācija Serbijā uzlabojas un iedzīvotāju vēlme ietekmēt valstī notiekošos procesus ir atdzimusi.

1990tajos gados galvenie mediji ir valsts kontrolē, likumdošana atļauj pastāvēt neatkarīgiem medijiem, taču praksē neatkarīgie un alternatīvie mediji ir pakļauti dažādām likumīgās un administratīvās nomocīšanas formām. Neatkarīgo mediju ietekme ir minimāla, tāpēc Miloševics tiem ļauj pastāvēt.¹³³ Tas liecina par to, ka valstī ir neatkarīgas informācijas vakuums, un režīms caur savā kontrolē esošajiem medijiem var izdot sev vēlamu informāciju un veikt cilvēku pārliecināšanu. 2003. gada novembra un decembra prezidenta un parlamenta vēlēšanu kampaņas, kad nenotika valsts iejaukšanās mediju darbā, parādīja, ka lai arī vēl nav pilnībā sakārtota likumdošana, situācija neatkarīgo mediju ziņā uzlabojas.¹³⁴ Mediju neatkarība ir viens no priekšnoteikumiem demokrātijas eksistencei valstī, un uzlabojoties mediju lomai valstī, pieaug arī demokrātisko vērtību loma. Tas liecina, ka Serbija pietuvojas tam demokrātijas līmenim, kad valdība nebaidās no kritikas un diskusijām, kas ir demokrātijas pamatā.

¹³¹ Commission staff working paper *Serbia and Montenegro – Stabilisation and association report 2004*, Brussels: Commission of the European Communities, 5. lpp.

¹³² Turpat; 6. – 7. lpp.

¹³³ *Yugoslavia* // Freedom House: <http://www.freedomhouse.org/nit98/yugo.html>

¹³⁴ Commission staff working paper *Serbia and Montenegro – Stabilisation and association report 2004*, Brussels: Commission of the European Communities, 14. lpp.

Serbijas gadījumā liela loma valsts procesos ir etniskajām minoritātēm. Valstī ir daudz etniskās minoritātes, kas konfliktē savā starpā. Etniskās grupas valstī ir: serbi 62.6%, albāņi 16.5%, melnkalnieši 5%, ungāri 3.3%, citi 12.6%.¹³⁵ 1980to gadu beigās nacionālistu valdība šo faktu izmanto serbu lomas palielināšanā, un uzsverot serbu tautas svarīgumu, uzsāk etnisko minoritāšu iznīcināšanu. Notiek etniskās tīrīšanas, lai izveidotu “tīru” serbu sabiedrību.¹³⁶ Etniskie jautājumi kļūst par vissvarīgākajiem valstī.¹³⁷ Etniskie jautājumi ir problemātiski Serbijas situācijā arī šobrīd, tomēr cilvēki, noguruši no kara un naida visapkārt, un vēlas panākt tikai mieru un stabilitāti. Viņu etniskā piederība nesusi pārāk daudz posta serbu un kaimiņvalstu nācijām. Šobrīd ir panākts zināms progress minoritāšu tiesībās, ieskaitot minoritāšu valodu lietošanu (arī oficiālu albāņu valodas lietošanu DienvidSerbijā). Multi -etniskās policijas projekts veiksmīgi turpinās, kā arī Vojvodinā apstiprināts lēmums par minoritāšu valodu un alfabēta lietošanu, arī valsts pārvaldē.¹³⁸

Serbijā un visā Balkānu reģionā liela loma vienmēr bijusi reliģijai, gan dēļ liela etnisko minoritāšu, un attiecīgi to reliģiju, skaita dēļ, gan vēsturiskās ticību attīstības šai reģionā. Uzsākot demokrātiskās reformas 1989. gadā, valdība sevi spēcīgi saistīja ar Serbu Pareizticīgo baznīcu; tas parāda, cik liela loma baznīcai ir valsts pārvaldē un cilvēku uzticības iegūšanā. Taču 1992. gadā, saistībā ar etnisko konfliktu rašanos, baznīca vienpusēji pārrāva turpmākās saites ar Miloševica režīmu un nosodīja režīma veiktos cilvēktiesību pārkāpumus.¹³⁹ Domājams, ka šis fakts radīja pārdomas arī daudzos valsts iedzīvotājos, lika izsvērt vērtības un nacionālisma lomu konkrētajā situācijā.

Šobrīd nav notikusi attīstība jaunas likumdošanas pieņemšanā attiecība uz reliģijas brīvību, taču situācija šai jomā ir pozitīva.¹⁴⁰ Baznīcai, īpaši Pareizticīgajai, ir pieaugoša vieta sabiedrībā, bet tās sabiedriskā iesaistīšanās un neregulārā

¹³⁵ *Background Note: Serbia and Montenegro* // ASV Valsts departamenta mājas lapas: <http://www.state.gov/r/pa/ei/bgn/5388.htm>

¹³⁶ Seroka J. (1993) Yugoslavia and its successor states // S. White, *Developments in East European politics* (113 – 117). Indy Batt and Paul G. Lewis. – 114. lpp.

¹³⁷ Kozhemiakin A.V. *Expanding the zone of peace? Democratization and international security*; Macmilan Press, 1998. – 75. lpp.

¹³⁸ Commission staff working paper *Serbia and Montenegro – Stabilisation and association report 2004*, Brussels: Commission of the European Communities, 15. lpp.

¹³⁹ Seroka J. (1993) Yugoslavia and its successor states // S. White, *Developments in East European politics* (113 – 117). Indy Batt and Paul G. Lewis. – 114. – 115. lpp.

¹⁴⁰ Commission staff working paper *Serbia and Montenegro – Stabilisation and association report 2004*, Brussels: Commission of the European Communities, 13. lpp.

politicizācija palicis sabiedrību sadalošs jautājums.¹⁴¹ Atsaucoties uz LR Ārlietu ministrijas ekspertes Vitas Dobeles ziņoto (meils 06.05.2005), Serbijas patriarhs vēršas pie vadošās varas, uzsverot baznīcu kā principiālu demokrātisko tiesību piedalīties vēlēšanās ikvienā provincē, arī Kosovā un Metohijā, atbalstītāju. Var runāt par garīdznieku ietekmi uz iedzīvotājiem un viņu lēmumiem. Tas liecina, ka baznīca ir atguvusi savu spēcīgo ietekmi uz valstī notiekošajiem procesiem un gūst atbalstu arī iedzīvotājos.

Politiskā sabiedrība

Miloševica valdīšanas laikā nevar runāt par demokrātisku brīvību pastāvēšanu, lai arī pastāv regulāras vēlēšanas, to rezultāti tiek viltoti vai arī vēlēšanu izvēle tiek ietekmēta iepriekš. Būtībā demokrātiskās brīvības pastāv tiktāl, cik neietekmē valdošā režīma stabilitāti un, cik režīms spēj manipulēt ar tām.¹⁴² Šobrīd, vadoties pēc Eiropas Komisijas ziņojuma, pozitīvi soļi ir veikti formālās sadarbības starp NVO un valdību vairošanā; joprojām pastāv likumīgi un praktiski traucējumi mediju darbības brīvībai; dzimumu vienlīdzībai ir nodrošināts likumiskais pamats; nozīmīgs progress sasniegts arī minoritāšu tiesību ievērošanā.¹⁴³ Protams, problēmas tiesībās un brīvībās joprojām pastāv, bet notiek virzība uz to pilnību, kas liecina, ka demokrātijas process ir atsākts un vēlme nostiprināt demokrātiskās vērtības sabiedrībā pastāv.

Viens no iemesliem, kas ļāva Miloševicam tik ilgi saglabāt varu valstī, bija demokrātiskās opozīcijas vājums, opozīcija bija niecīga un nespēja ietekmēt procesus valstī.¹⁴⁴ Šo sakarību pierāda 2000. gada vēlēšanas un tām sekojošie protesti, kad valstī bija apvienojušās demokrātiskās opozīcijas grupas, izveidojot konkurētspējīgu koalīciju pret Miloševica režīmu. Izveidojās ietekmīga demokrātiska opozīcija Miloševica režīmam Kostunicas vadībā¹⁴⁵ Tieši opozīcijas spēja vienoties kopējam mērķim - režīma maiņai valstī, ļāva tai gāzt pastāvošo režīmu un iegūt vienotu tautas atbalstu. Nomainot Miloševica režīmu, nesaskaņas opozīcijas starpā atsākās.

¹⁴¹ Commission staff working paper *Serbia and Montenegro – Stabilisation and association report 2004*, Brussels: Commission of the European Communities, 7. lpp.

¹⁴² *Yugoslavia* // Freedom House: <http://www.freedomhouse.org/nit98/yugo.html>

¹⁴³ Commission staff working paper *Serbia and Montenegro – Stabilisation and association report 2004*, Brussels: Commission of the European Communities, 5., 13. – 15. lpp.

¹⁴⁴ *Yugoslavia* // Freedom House: <http://www.freedomhouse.org/nit98/yugo.html>

¹⁴⁵ *Serbian parliamentary elections 23rd December 2000* // British Helsinki human rights group: <http://www.bhhrg.org/CountryReport.asp?CountryID=20&ReportID=165&ChapterID=464&next=next&keyword=>

Atšķirīgu partiju pārstāvji nespēj vienoties par kopīgām valdības reformu programmām.¹⁴⁶ Šeit atkal parādās, ka opozīcijai nespējot vienoties, demokrātijas stabilitāte sāk grūt. Nepastāvot augstākam mērķim, kā tikai partijas intereses, arī valsts attīstība apstājas.

Runājot par tiesu varu 1990tajos gados, var atzīmēt, ka vairums tiesnešu bija no komunistu laikiem. Pētnieki uzskata, ka tiesas lēmumi bija taisnīgi attiecībā uz jautājumiem, kas neskāra politiku. Tomēr atsevišķos gadījumos, tiesa ir izrādījusies pilnībā atkarīga no valdošās partijas. Konstitūcija paredz neatkarīgu tiesu varu, tomēr praktiski tiesas darbojas kā Sociālistiskās partijas papildinājums.¹⁴⁷ Komunisma tiesu sistēmas saglabāšana bija viens no iemesliem, kāpēc Miloševicam bija tik viegli nodibināt autoritāru režīmu valstī. Tika pārmantota valdības vara pār tiesu sistēmu, liedzot tai kļūt neatkarīgai un nesaistītai ar vadošo partiju. Nepastāvēja varas sadalījums, kas ļautu kontrolēt vienai varai otru.

Reformu atjaunošanas posmā, tiesu sistēmas situāciju ietekmēja ārkārtas situācijas izsludināšana Serbijā 2003. gadā pēc premjera Djindica slepkavības. Kamēr tas deva valdībai tiesības izmeklēt individuālos tiesnešu un prasītāju pārkāpumu un korupcijas gadījumus, tas noveda pie plašākām un strukturālākām (arī likumdošanas un personāla) izmaiņām, balstoties uz neregulārām procedūrām. Tomēr joprojām ir nepieciešams veikt uzlabojumus tiesu likumdošanā.¹⁴⁸ Arī iedzīvotāju uzticība tiesu sistēmai joprojām ir vāja dēļ iepriekšējā režīma mantojuma un sistēmas strukturālā vājuma.¹⁴⁹ Tādēļ ir jāiegulda vēl daudz darba tiesu sistēmas uzlabošanā un iedzīvotāju uzticības veicināšanā, kas radītu stabilu pamatu demokrātijai.

Ar cilvēktiesību ievērošanu Serbijā vienmēr bijušas problēmas, iespējams dēļ tās etniskā sastāva. Serbijas konstitūcija noteica visu cilvēktiesību un brīvību ievērošanu, taču praktiski tās uzturēt bija grūti, īpaši Kosovā albāņu gadījumā.¹⁵⁰ Cilvēktiesības īpaši tika pārkāptas Miloševica režīma laikā. Taču arī šobrīd, lai arī cilvēktiesību un minoritāšu tiesību ievērošana ir nodefinēta jaunajā Cilvēktiesību un minoritāšu tiesību hartā (2003.g.), un ir ratificēta Eiropas Cilvēktiesību konvencija,¹⁵¹

¹⁴⁶ *Background note: Serbia and Montenegro* // ASV valsts departamenta mājas lapa: <http://www.state.gov/r/pa/ei/bgn/5388.htm#political>

¹⁴⁷ *Yugoslavia* // Freedom House: <http://www.freedomhouse.org/nit98/yugo.html>

¹⁴⁸ Commission staff working paper *Serbia and Montenegro – Stabilisation and association report 2004*, Brussels: Commission of the European Communities, 8. lpp.

¹⁴⁹ Turpat; 9. lpp.

¹⁵⁰ *Yugoslavia* // Freedom House: <http://www.freedomhouse.org/nit98/yugo.html>

¹⁵¹ Commission staff working paper *Serbia and Montenegro – Stabilisation and association report 2004*, Brussels: Commission of the European Communities, 11. – 12. lpp.

tomēr Helsinku Komiteja savā ziņojumā “Par cilvēktiesībām un kopējo identitāti Serbijā” paziņoja, ka Serbijas valdība nespēja adekvāti reaģēt uz simtiem etniski motivētajiem incidentiem, izveidot aktīvu minoritāšu politiku, pildīt savas Hāgas tribunāla noteiktās saistības, iegrožot ksenofobiju, etno – nacionālismu un antisemitismu, kas 2004. gadā turpinājās pilnā apmērā.¹⁵² Tādējādi par pilnīgu cilvēktiesību ievērošanu šobrīd nevar runāt, tomēr progress notiek, un valdībai turpinot iet demokrātijas virzienā, arī cilvēktiesības attīstīsies tai līdzi.

1990tajos gados konstitūcijas esamība neveicināja demokrātijas attīstību. Lai arī tā noteica institucionālo kārtību, tās ietekme nebija pietiekami spēcīga, lai pie varas esošie nespētu ar to manipulēt. Šobrīd Serbijā tiek veikta konstitucionālā reforma, un institucionālā iekārta ir viens no galvenajiem partiju strīdus objektiem. Galvenie jautājumi saistās ar decentralizāciju un prezidenta ievēlēšanas veidu.¹⁵³ Uzskatāms, ka tiklīdz tiks rasts kompromiss par institucionālo kārtību un varas sadalījumu, un ja pastāvēs virziens uz demokrātiju, kā tas šobrīd arī ir, tad arī demokrātiskās reformas neapstāsies un Serbija sasniegs nostiprinātas demokrātijas statusu.

Birokrātijas aparāts

Liela loma pārejas procesā ir arī birokrātijas aparātam. Tādēļ arī Miloševics nākot pie varas, kritizēja bijušos kompartijas biedrus, un, lai likvidētu viņu varu, viņš izveidoja jaunu agresīvu, nacionālistisku partijas aparātu.¹⁵⁴ Tika izveidots viņam uzticamu ierēdņu tīkls, kas pildīja vadoņa pavēles. Tā kā Miloševica mērķis nebija demokrātiskas reformas, nevar arī runāt par birokrātijas aparāta un politiskās varas nodalījumu.

Šobrīd Serbijā galvenās regulācijas, kas nodrošinātu sabiedrības uzticamību vēlētajām amatpersonām un ierēdņiem, un cīnītos ar korupciju ir sagatavošanas procesā. Joprojām administratīvajā aparātā ir pilns ar partijas interešu aizstāvjiem, vājš tehniskais nodrošinājums un apmācītu un uzticamu ierēdņu trūkums, kas ir

¹⁵² Unfinished and Inefficient State Weighted by Dogmatism and Anti-Europeanization, Serbia Incapable of Defining Human Rights Policy - The 2004 Annual Report, 21.04.2005. // Helsinki Committee for human rights in Serbia:

http://www.helsinki.org.yu/focus_text.php?lang=en&idteks=1414

¹⁵³ Commission staff working paper *Serbia and Montenegro – Stabilisation and association report 2004*, Brussels: Commission of the European Communities, 2. – 3. lpp.

¹⁵⁴ Seroka J. (1993) Yugoslavia and its successor states // S. White, *Developments in East European politics* (113 – 117). Indy Batt and Paul G. Lewis. – 114. lpp.

jānovērš. Valsts funkciju finansēšanas problēmas ietekmē valsts pārvaldes darbību; nav veikts progress nepieciešamajās valsts pārvaldes reformās. Serbijā ir parādījusies apziņa par pastāvošo institūciju racionalizēšanas nepieciešamību, taču valsts pārvaldes reformas stratēģija tiek atlikta. Būtiski, ka nozīmīga ierēdņu maiņa notikusi militārajā sektorā.¹⁵⁵

Elites

Runājot par elites atbalstu reformām 1980to gadu beigās, jāsaprot, ka atbalsts bija, Komunistiskās partijas vadība tika nomainīta ar pārstāvjiem, kas atbalstīja mērenas reformas ekonomikas jomā. Tomēr Miloševicam uzsākot nacionālistisku kampaņu, elite vairs nav vienota, tā neatbalsta serbu privileģēšanu pār citām tautībām Serbijas teritorijā. Miloševics, kritizējot valdošo varu, no kuras pats nācis, panāk plašu tautas atbalstu savai politikai un nacionālisma uzplaukumu.

Arī 2000. gadā elites atbalsts reformām pastāv un tā ir sākotnēji vienota savā opozīcijā pret Miloševica režīmu. Tomēr pieaugošās nesaskaņas starp politiskajiem spēkiem un konstitucionālās problēmas kavēja reformu turpmāko gaitu.¹⁵⁶ Pretrunīga nostāja ir elitei arī par Serbijas sadarbību ar Hāgas starptautisko tribunālu. Publikācijas par augsti stāvošu armijas un policijas ierēdņu apsūdzēšanu noveda pie Serbijas autoritāšu negatīvas attieksmes pret starptautisko tribunālu un atklāta noraidījuma sadarboties¹⁵⁷ Tomēr ar Tadicu ievēlēšanu par prezidentu situācija ir mainījusies, sadarbība ir atsākta un problēmas tiek risinātas. Arī demokrātisko reformu process un virzība uz ES ir strauji atsākušies, kas liecina par to, ka Serbijas virzība uz demokrātijas konsolidāciju notiek.

Pie būtiskākajiem faktoriem, kas ietekmē pāreju uz demokrātiju, ir minams tas, vai notika elites vienošanās par demokrātijas nepieciešamību. Serbijas gadījumā vienīgā vienošanās, kas notika Sociālistiskās partijas (vadošā partija uztverama kā elite) biedru vidū bija par nacionālas valsts nepieciešamību, nevis par demokrātiju.¹⁵⁸ Miloševics nebija tendēts uz demokrātiskām reformām, viņa vēlme bija nacionālo serbu apvienošana vienā valstī. Nepastāvot iecerei uzsākt demokrātiskas pārmaiņas,

¹⁵⁵ Commission staff working paper *Serbia and Montenegro – Stabilisation and association report 2004*, Brussels: Commission of the European Communities, 6., 7. lpp.

¹⁵⁶ *Background note: Serbia and Montenegro* // ASV valsts departamenta mājas lapa: <http://www.state.gov/r/pa/ei/bgn/5388.htm#political>

¹⁵⁷ Commission staff working paper *Serbia and Montenegro – Stabilisation and association report 2004*, Brussels: Commission of the European Communities, 20. lpp.

¹⁵⁸ Kozhemiakin A.V. *Expanding the zone of peace - Democratization and international security*; Macmillan Press, 1998. – 74. – 75. lpp.

nevar risināties pats demokratizācijas process, tādēļ šī demokrātiskas valsts idejas neesamība ir viens no galvenajiem cēloņiem, demokrātijas neesamībai Serbijā 1990tajos gados. Par šī faktora būtisko lomu liecina arī 2000. gada pārmaiņas Serbijā, kad opozīcijas partijām apvienojoties demokrātiskāka režīma veidošanā un Miloševica režīma gāšanā, tiek uzsākta arī pati pāreja uz demokrātiju. Būtībā valsts vadošajiem politiskajiem spēkiem ir jābūt interesei veikt reformas, un jābūt vienotībai šo politisko spēku vidū par demokrātijas nepieciešamību.

Politiskajai elitei kopumā ir liela loma demokratizācijas procesā un reformās. Viens no nepieciešamajiem elementiem postkomunisma valstīm virzībā uz demokrātiju ir elites maiņa. Saglabājoties komunistu elitei, pārmaiņas nenotiks. Serbijas gadījumā var runāt par daļēju elites maiņu, jo Miloševics bija Komunistiskās partijas līderis, kurš pārņēma agresīvi nacionālistisku programmu,¹⁵⁹ kas nozīmē, ka vairs neatbalstīja komunisma vērtības, tomēr Miloševica politiku nevar uzskatīt par demokrātisku. Tādējādi, lai arī Miloševics nomainīja komunismu atbalstošo eliti, viņa paša politika nebija demokrātiska, un tādēļ nenoveda pie demokrātiskām reformām. 2000. gadā var runāt par elites maiņu, opozīcijas grupām nomainot Miloševica vadību. Attiecīgi politiskās vadības nomaiņa, rada izmaiņas arī valsts pārvaldes un politikas struktūrā un virzienā, kas paver iespēju demokrātijai. Nākas secināt, ka elites nomaiņai ir liela loma demokrātijas veicināšanā un nostiprināšanā, Serbijas gadījumā, bet tikai tad, ja vecā elite tiek nomainīta ar demokrātiskāku eliti.

Atšķirīgu elites grupu nepastāvēšana Miloševica režīma laikā liecina par režīma autoritārismu, taču atšķirīgu elites grupu pastāvēšana Serbijā šobrīd, lai arī ir demokrātiska iezīme, tomēr neļauj Serbijai virzīties uz konsolidētu demokrātiju, jo notiek nepārtrauktas cīņas partiju starpā, nespējot vienoties par reformu veidu un labāko valsts pārvaldes veidu.

Ekonomiskā sabiedrība

Liela nozīme iedzīvotāju vēlmes pēc pārmaiņām radīšanā, ir valsts sociālekonomiskajai situācijai. Valstī pastāvot sociālekonomiskai krīzei, iedzīvotāju neapmierinātība ar pastāvošo režīmu aug. To pierāda arī Serbijas gadījums, 1980to gadu beigās valstī pastāvot milzīgai inflācijai un izpostītiem industriālajiem

¹⁵⁹ Kozhemiakin A.V. *Expanding the zone of peace - Democratization and international security*; Macmillan Press, 1998. – 74. – 75. lpp.

sektoriem, un lielam bezdarbam,¹⁶⁰ tauta ir gatava pārmaiņām, šoreiz atbalstot nacionālismā virzītas reformas. Protams, ne vienmēr šādas pārmaiņas noved pie demokrātijas, kā redzams arī Serbijas situācijā, taču sociālekonomiskā situācija ir būtisks arguments vēlmei pēc pārmaiņām.

Miloševica vadībā ekonomiskās reformas nenotiek.¹⁶¹ Lai arī valdības ierēdņi saka, ka atbalsta ekonomiskās reformas un pārstrukturēšanos, reformas ir lēnas dēļ starptautisko sankciju radītajām grūtībām un lielajiem valsts uzņēmumiem, kas nodrošina Miloševica varu.¹⁶² Tādēļ 2000. gadā valstī atkal iestājusies sociālekonomiska krīze, kara un starptautisko sankciju rezultātā valsts bija ieslīgusi ekonomiskā pagrimumā, izņemot aizsardzības sektoru, ražošana bija apstājusies; valstī bija milzīga inflācija un pastāvēja plaša korupcija.¹⁶³ Šī pastāvošā situācija mudināja iedzīvotājus rīcībai uz pārmaiņām, viņi vēlējās uzlabot savu sociālekonomisko situāciju, un vienīgo iespēju, kā to panākt, saredzēja caur varas maiņu.

Šobrīd, pārejas perioda, uz stabilitāti orientētās, makroekonomiskās reformas turpinās, privatizācijas process veiksmīgi virzās uz priekšu. Vispārējais strukturālo reformu temps samazinās iekšējā politiskā konteksta dēļ. IKP turpina pieaugt, un ikgadējā inflācija samazināta līdz viencipara skaitlim.¹⁶⁴ Dažu gadu laikā tie ir būtiski uzlabojumi un straujš reformu temps. Veiksmīgas ekonomiskās reformas veicina arī elites un iedzīvotāju atbalstu reformu turpināšanai, kas noved pie nostiprinātas demokrātijas.

Starptautiskā ietekme un difūzijas efekts

Liela loma demokratizācijas veicināšanā ir arī starptautiskajai sabiedrībai. 1990tajos gados starptautisko organizāciju loma Serbijā saistīta ar humanitāro palīdzību, cilvēktiesību un demokratizācijas programmām, atbalstu neatkarīgiem medijiem, skolu un enerģētikas atbalsta programmām,¹⁶⁵ taču tās nespēj ietekmēt

¹⁶⁰ Kozhemiakin A.V. *Expanding the zone of peace - Democratization and international security*; Macmilan Press, 1998. – 74. – 75. lpp.

¹⁶¹ Turpat; 74. – 85. lpp.

¹⁶² *Yugoslavia* // Freedom House: <http://www.freedomhouse.org/nit98/yugo.html>

¹⁶³ *The economic situation in the Federal Republic of Yugoslavia* // European forum for democracy and solidarity: <http://www.europeanforum.bot-consult.se/cup/yugoslavia/econ.htm>

¹⁶⁴ Commission staff working paper *Serbia and Montenegro – Stabilisation and association report 2004*, Brussels: Commission of the European Communities, 21. lpp.

¹⁶⁵ *Republic of Serbia* // ES mājas lapa:

http://www.europa.eu.int/comm/external_relations/see/fry/index.htm

Miloševica režīmu politiskā ziņā. Šobrīd starptautiskajam atbalstam Serbijas reformām ir daudz lielāka loma un ietekme gan politiskā, gan finansiālā ziņā. Valstī ir izplatīts Eiropas Padomes finansiālais atbalsts, humanitārais atbalsts (ECHO) un demokratizācijas palīdzība. Eiropas Komisijas CARDS programma koncentrējas uz infrastruktūras atjaunošanu, institūciju veidošanu, ekonomisko reformu, pilsoniskās sabiedrības un mediju atbalstu.¹⁶⁶ Svarīga pašas Serbijas vēlme sadarboties ar starptautiskajām organizācijām un pildīt saistības (galvenokārt ar Starptautisko Kriminālo Tribunālu bijušajai Dienvidslāvijai). Starptautiskās sabiedrības atbalsts Serbijas reformu procesam ļoti palīdz demokrātisko vērtību popularizēšanai un nostiprināšanai.

Šo desmit gadu laikā, mainoties politiskajai varai, ir mainījusies arī valstsvīru attieksme pret Rietumiem. Ja 1990tajos gados, pastāvot Miloševica režīmam, netika atbalstītas Rietumu demokrātiskās vērtības,¹⁶⁷ tad šobrīd virzība uz Rietumiem Serbijai ir galvenā prioritāte. Tādā veidā viņi saskata iespēju uzlabot situāciju valstī gan ekonomiskā, gan politiskā un sociālā ziņā. Domājams, ka šī attieksme ir mainījusies, saredzot virzību uz Rietumiem kā vienīgo iespēju uzlabot un nostabilizēt situāciju valstī. 1990to gadu sākumā šis apsvērums nebija būtisks, jo tad svarīgākas šķita iekšējo etnisko attiecību nokārtošana un nacionālais jautājums, kā arī vēsturiskā attīstība bija radījusi nelabvēlīgu attieksmi pret Rietumiem serbu vidū, jau Tito režīma laikā serbi bija izjutuši Rietumu sankcijas un spiedienu pildīt arī viņiem neizdevīgas prasības ekonomiskā un politiskā jomā.

Kopš 2000. gada, iestāšanās ES un pievienošanās NATO Partnerība mieram (Partnership for Peace) programmai kļuvusi par Serbijas ārpolitikas prioritāti. Sadarbība ar NATO ir nepieciešama atbalsta saņemšanai militārās reformas veikšanai valstī. ES tiek skatīta kā ekonomiskās labklājības garants.¹⁶⁸ Šobrīd tiek nostiprinātas arī savstarpējās attiecības ar kaimiņvalstīm un citām Rietumu demokrātijām, tādā veidā izrādot savu vēlmi pievienoties Rietumvalstu pulkam. ES paplašinājusi atbalsta programmas un uzsākusi pēc konflikta rekonstrukciju un stabilizāciju. Tika atbalstīts demokratizācijas process, sniedzot atbalstu ekonomiskai atlabšanai un palīdzot likt pamatus progresam valsts Stabilizācijas un Saistību procesā. Rekonstrukcijas,

¹⁶⁶ Commission staff working paper *Serbia and Montenegro – Stabilisation and association report 2004*, Brussels: Commission of the European Communities, 46. – 47. lpp.

¹⁶⁷ Yugoslavia // Freedom House: <http://www.freedomhouse.org/nit98/yugo.html>

¹⁶⁸ *Serbia and Montenegro and the process of integration into the European Union* // The ministry of foreign affairs of Serbia and Montenegro: <http://www.smip.sv.gov.yu/Foreinframe.htm>

atlabšanas un demokratizācijas atbalsta efektivitāti pastiprināja arī Miloševica režīma laikā uzlikto sankciju atcelšana un valsts iekļaušana liberalizētā ES privilēģiju tirdzniecības režīmā un sniedzot ES atbalstu valsts integrēšanai starptautiskajā kopienā.¹⁶⁹

Kopsavilkums

Apskatot Serbijas gadījumu nākas secināt, ka pastāvēja vairāki iemesli, kas apturēja tikko iesākto pārmaiņu procesu 1980to gadu beigās. Viens no būtiskākajiem faktoriem bija nacionālisma un etniskās piederības izjūta, kas pastāvēja serbu vidū, un tika vēl pamudināta arī no vadošo politiķu puses. Šī ilgus gadus apspiestā nacionalitātes izjūta radīja cilvēkos tik spēcīgas emocijas, ka neļāva saskatīt draudošās briesmas, ko šāds agresīvs nacionālisms nes sev līdzi. Atbalsts nacionālajai politikai un Dižākai Serbijai, ļāva ievēlēt autoritāro Miloševicu, kura režīms apturēja turpmākas iespējas Serbijas attīstībai.

Otrs būtisks faktors 1990tajos gados bija tas, ka netika nomainīta politiskā elite. Var runāt par elites transformāciju nacionālistiskā politikā, taču Serbijā būtībā nepastāvēja ideja par demokrātiju. Miloševics un viņa partija atbalstīja ekonomiskas reformas labklājības uzlabošanai, taču viņam bija pieņemams pastāvošais politiskais režīms, kurā viņam bija vadošā loma, bez vēlmes demokratizēt valsti un ieviest liberālas vērtības.

2000. gada pārmaiņas bija vairāku, desmitgadu laikā radušos, faktoru rezultāts. Pretestība Miloševica režīmam pieauga ar katru gadu jau kopš 1990to gadu sākuma, kad viņš uzsāka agresīvo karadarbību pret kaimiņvalstīm. Taču tā kā Miloševicu atbalstīja valsts militārie spēki, plaši bija izplatītas iebaidīšanas un izrēķināšanās stratēģijas, kas neļāva iedzīvotājiem izvērst masu protestus pret pastāvošo iekārtu. Tam, par iemeslu bija arī notiekošā karadarbība valstī, kas lika cilvēkiem domāt par izdzīvošanu, nevis režīma maiņu. Pēckara periodā saasinājās arī ekonomiskā situācija, starptautisko sankciju dēļ. Tomēr nepastāvot spēcīgai opozīcijai Miloševica režīmam, pārmaiņas valstī nevarēja notikt.

Uzskatāms, ka galvenie priekšnoteikumi Miloševica režīma maiņai 2000. gadā bija vienotas demokrātiskas opozīcijas izveidošanās un sociālekonomiskās situācijas un iedzīvotāju neapmierinātības ar pastāvošo iekārtu sakāpinājums. Vēlēšanu

¹⁶⁹ *EC assistance to Serbia and Montenegro* // Eiropas Savienības mājas lapa : http://www.europa.eu.int/comm/external_relations/see/fry/index.htm

rezultātu viltojums kalpoja par iesmeltu protestu uzsākšanai. Tas, ka opozīcijas partijas bija spējīgas apvienoties, lai kopā gāztu pastāvošo režīmu, parādīja arī tautai, ka izmaiņas ir iespējamas, un tas viss kopā deva iespēju realizēt to praksē. Protams liela nozīme bija politiskās elites nomainībai uz demokrātisku eliti. Tas, ka jaunie, pie varas esošie, spēki izprata demokrātisko vērtību nozīmi valsts stiprināšanā, ļāva sākties demokrātiskām reformām.

Šobrīd Serbija turpina iesāktās reformas, lielu atbalstu saņemot no starptautiskās sabiedrības. Starptautiskā ietekme ir bijusi vērsta gan uz karadarbības izbeigšanu, jaunas demokrātiskas kārtības iedibināšanu, gan ekonomisko un tehnisko atbalstu valsts attīstībā, gan politisko atbalstu un konsultācijām veiksmīgas valsts iekārtas un likumdošanas veidošanā un nostiprināšanā. Iedzīvotājiem ir būtiska stabilitāte un miers, un Rietumu vērtības šķiet piemērotākās šī mērķa sasniegšanā.

Ukraina

Lai arī Ukrainā, tāpat kā citās CAE reģiona valstīs, ar komunisma sabrukumu aizsākās demokratizācijas process, tas joprojām nav pabeigts. Ukrainai, atgūstot neatkarību, valstī pie varas palika vecā komunistu elite, kas neveicināja politiskās un ekonomiskās reformas valstī. Valstī notika varas cīņas un balansēšana starp virzību uz Rietumiem vai Austrumiem. Pēc 2004. gada decembra Oranžās revolūcijas var runāt, par demokratizācijas konsolidēšanas procesa uzsākšanu Ukrainā.

Pārejas procesa aizsākums

Kopš 19. gs. ir pastāvējusi saikne starp Ukrainas valsts pastāvēšanas neveiksmi un iekšējo šķelšanos un vienprātības trūkumu. Iekšējā šķelšanās ir saistīta ar ilggadējo citu valstu dominanti pār ukraiņiem. Ukraiņi demokratizāciju uztvēra nevis kā demokrātiju, bet gan pāreju no spēcīgi centralizētas PSRS valsts uz autonomu republiku, kas atnestu pilnīgu neatkarību.¹⁷⁰ Pastāvīgā nacionālās elites maiņa padarīja vēl grūtāku mūsdienu Ukrainas attīstību uz saskaņotu mērķi – tikt galā ar demokratizācijas procesu. Kopīgas pagātnes trūkums kavēja ukraiņu demokrātiju

¹⁷⁰ Prizel I. (1997) Ukraine between proto – democracy and soft authoritarianism // K. Dawisha, B. Parrot *Democratic changes and authoritarian reactions in Russia, Ukraine, Belarus and Moldova* (331 – 365). Cambridge: Cambridge University Press, 334. – 335. lpp.

jau no paša sākuma un ļāva vecajai elitei izdzīvot par spīti postošajai ekonomiskajai situācijai.¹⁷¹

Ukrainas Komunistu partijas pārstāvji un augstais rusifikācijas līmenis izolēja un atsvešināja ukraiņu disidentus no lielākās iedzīvotāju daļas. Pēdējo 20 gadu laikā ukraiņu opozicionāri bija sadalīti divos polos. Pa kreisi, Ivans Dziuba (Dziuba) un viņa atbalstītāji vēlējās sasniegt īstu Ukrainas autonomiju bez PSRS vai sociālisma izjaukšanas. Viņi aizņēmas šo tradīciju no 1920to gadu nacionālkomunistiem. Pa labi, Valentīns Morozs vēlējās atdzīvināt būtisko Ukrainas Nacionālistu Organizācijas nacionālistu tradīciju. Kā alternatīva šīm abām autoritārajām ideoloģijām, 1970. gadā parādījās Ukraiņu Helsinku grupa, ko vadīja Danilo Šumuks (Shumuk). Ukraiņu Helsinku grupa bija patiesi saistīta ar demokrātiju un noliedza rassistiskas vai autoritāras ideoloģijas, kā arī saistīja cilvēktiesības ar nacionālās neatkarības realizāciju.¹⁷²

Ukrainas politiskā elite pretojās ukraiņu intelektuāļu vēlmei liberalizēties, kā tas notika citās PSRS daļās. Leonīds Kravčuks, tai laikā Ukrainas Komunistiskās partijas ideoloģiskais sekretārs, uzstāja, ka tautas fronte ir anti – konstitucionāla un nevajadzīga Ukrainā; viņa pretestība pamudināja daudzus komunistiskās partijas intelektuāļus apvienoties liberālos grupējumos, īpaši Ukrainas pārbūves Tautas Kustībā, vēlāk zināma kā RUKH. RUKH prezentēja sevi kā kustību, kas atzīst Komunistiskās partijas vadošo lomu un tās mērķis ir palīdzēt Komunistu partijai demokrātiskā mehānisma radīšanā.¹⁷³

Pārmaiņas Ukrainā nemainīja ukraiņu elites pozīcijas. Par spīti sabiedrības dusmām par Černobiļu, zemajiem dzīves standartiem, atklāsmei par Staļina nežēlību, un ukraiņu valodas un kultūras statusam, Ukrainas Komunistiskā partija palika pie varas. Nomenklatūras elite varēja paļauties uz tās autoritātei izteiktā izaicinājuma sadalīto dabu, Ukrainas opozīcija bija sadalīta vairākās atšķirīgās grupās: cerības zaudējušie marksisti, nacionālisti, Rietumu stila demokrāti, un krievu strādnieki no Ukariņas Austrumdaļas. Pastāvot šādām atšķirīgām grupām, valdošā elite varēja radīt konfliktus to starpā. Taču 1990. gadā opozīcijas grupas sāka apvienoties. Dažādu opozīcijas grupu apvienošanās sasniedza savu kulmināciju, izveidojot cilvēku ķēdi no

¹⁷¹ Prizel I. (1997) Ukraine between proto – democracy and soft authoritarianism // K. Dawisha, B. Parrot *Democratic changes and authoritarian reactions in Russia, Ukraine, Belarus and Moldova* (331 – 365). Cambridge: Cambridge University Press, 331. lpp.

¹⁷² Turpat; 336. – 337. lpp.

¹⁷³ Turpat; 337. – 338. lpp.

Ļvovas līdz Kijevai 1990. gada janvārī. Šī demonstrācija parādīja ukraiņu nacionālistu kustību izaugsmi.¹⁷⁴

Ukrainas pirmās pa pusei demokrātiskās republikas līmeņa parlamenta vēlēšanas notika 1990. gada 4. martā. Ap šo laiku, Ukrainas komunistiskā partija atteikusies no sava varas monopolstāvokļa, taču tas bija par vēlu, lai ļautu partijām reģistrēties vēlēšanām. Mobilizējot atbalstu lauku rajonos, Ukrainas Komunistiskā Partija uzvarēja vēlēšanās, viegli atgūstot pārsvaru parlamentā.¹⁷⁵ Lai gan parādījās vairākas opozīcijas partijas, gan nacionālais bloks, gan mēreni kreisie spēki, to biedru skaits bija mazs un nenozīmīgs. Šo partiju eksistence mainīja politiskās debates Ukrainā, taču tās nespēja izaicināt Komunistu elites varas monopolu. Opozīcijai esot sadalītai daudzās neefektīvās partijās un konfliktējošās interesēs, UKP turpināja izmantot elektorātu un tā pārstāvjus.¹⁷⁶

Pāreja no komunisma uz demokrātiju

Pēc neatkarības iegūšanas 1991. gadā, Ukraina tika uzskatīta par vienu no visdzīvotspējīgākajām post - padomju valstīm. Ukrainai nevajadzēja uzsākt nācijvalsts veidošanas procesu no neattīstīta līmeņa, kā arī tā bija viena no bagātākajām bijušās Padomju Savienības valstīm. Ukrainas populācija bija izglītota un tās teritorija kā padomju tehnoloģiju centrs bija bagāta arī ar cilvēku kapitālu.¹⁷⁷

Arī sociālajā sfērā Ukrainas situācija šķita daudzsoļoša. Ukrainā nebija etnisku problēmu, jo etniskā ziņā Ukrainas populācija bija diezgan homogēna. Lai gan tika runāts divās valodās (ukraiņu un krievu), krieviski runājošā populācijas daļa bija integrēta politiskā un kultūras ziņā, un nepastāvēja redzama spriedze starp abām valodu kopienām.¹⁷⁸

Politiskās leģitimitātes ziņā Ukraina atradās daudz drošākās pozīcijās kā citas post – padomju valstis. Ukrainas valstiskumu atbalstīja gandrīz 90% populācijas 1991. gada decembra referendumā, un ārvalstis. Ukrainā jau pastāvēja institucionāla iekārta, kas ir nozīmīgi valsts funkcionēšanai. Pēc neatkarības deklarēšanas Ukrainā valdīja pacilāta gaisotne – valsts bija jaunas Eiropas ēras sākumā. Lielās cerības

¹⁷⁴ Prizel I. (1997) Ukraine between proto – democracy and soft authoritarianism // K. Dawisha, B. Parrot *Democratic changes and authoritarian reactions in Russia, Ukraine, Belarus and Moldova* (331 – 365). Cambridge: Cambridge University Press, 338. lpp.

¹⁷⁵ Turpat; 339. lpp.

¹⁷⁶ Turpat; 342. lpp.

¹⁷⁷ Prizel I. Ukraine's hollow decade // *East European Politics and societies*, Vol. 16., No. 2, 363. lpp. (pages 363 – 385)

¹⁷⁸ Turpat; 364. lpp.

izteica vairums ukraiņu, kas balsoja par neatkarību. Taču drīz vien sajūsma pārvērtās par vilšanos.¹⁷⁹

Ukrainas neveiksmīgā demokrātiskā pāreja ir saistīta ar miermīlīgo atdalīšanos no PSRS. Atšķirībā no citām reģiona valstīm, Ukrainas demokrātiskā pāreja nenomainīja valdošo eliti vai neiznīcināja Komunistisko partiju, kas bija saistīta institūcija ar vadošo nomenklatūru. Ukrainā demokrātisko varu ieguva tā pati vecā nomenklatūra, kas 1991. gada augustā sabrūkot PSRS, pārsauca sevi par nacionālistiem un sagrāba varu. Tādējādi, lai arī Ukraina bija atguvusi neatkarību no Krievijas, tā neienesa būtiskas izmaiņas valsts struktūrā un vadošajā elitē.¹⁸⁰

Pie varas esot vecajai elitei, kas nevēlējās būtiskas reformas valstī, Ukrainas neatkarība nevirzījās ne privatizācijas, ne liberalizācijas virzienā, kas negatīvi ietekmēja populāciju un novārdzināja pieticīgākās uzticības rezerves, ko cilvēki bija glabājuši jaunajai valstij. Uzņēmumi darbojās neracionāli attiecībā pret valsts ekonomiku, pastāvēja milzīga korupcija. Ekonomiskās reformas mandāta trūkums un efektīvas lojālas opozīcijas neesamība noveda pie vairākām ekonomiskām neveiksmēm, kas īsā laika periodā noveda pie valsts ekonomikas sabrukuma. Ne elite, ne sabiedrība nevēlējās privatizāciju, kā rezultātā valsts īpašumā joprojām bija milzīgi industriāli uzņēmumi, ko vajadzēja subsidēt. Krievijas enerģijai un kredītiem bija liela ietekme uz Ukrainas ekonomiku, kas neļāva Ukrainai būt neatkarīgai no Krievijas.¹⁸¹

Tā kā nenotika nomenklatūras maiņa, arī politiskā iekārta valstī nemainījās un atgādināja miniatūru Padomju Savienības iekārtas versiju. Jaunu konstitūciju pieņēma tikai 1996. gadā, un līdz tam laikam valsts balstījās uz PSRS konstitūciju.¹⁸² Tāpat kā tās ekonomiskā un politiskā sistēma, arī tiesu sistēma Ukrainā turpināja balstīties uz Padomju Savienības paliekām. Ukraina bija saglabājusi padomju ģenerālprokuratūras iestādi un struktūru, saglabājot visas padomju policijas iezīmes. Ukrainas tiesu sistēma nespēja nosargāt cilvēktiesību ievērošanu valstī.¹⁸³

Tomēr kopš Padomju Savienības sabrukuma, Ukraina ir ieviesusi būtiskas politiskās brīvības. Demokrātiskās pārejas process Ukrainā ir bijis saistīts ar nācijas prasību pēc savas neatkarīgas valsts. Pirms PSRS sabrukuma, vairuma ukraiņu

¹⁷⁹ Prizel I. Ukraine's hollow decade // *East European Politics and societies*, Vol. 16., No. 2, 364. lpp. (pages 363 – 385)

¹⁸⁰ Turpat; 366. - 367. lpp.

¹⁸¹ Turpat; 369. lpp.

¹⁸² Turpat; 372. – 373. lpp.

¹⁸³ Turpat; 375. lpp.

uztvēra demokratizāciju kā veidu, kā atbrīvot nāciju no komunisma un Maskavas dominantes.¹⁸⁴

Par spīti bijušās komunistu nomenklatūras dominējošai pozīcijai, demokratizācijas process Ukrainā tika uzsākts. Brīvas parlamenta un prezidenta vēlēšanas, likumdošanas un izpildvaras spēja atrisināt konfliktus bez vardarbības, un veidojošās daudzpartiju sistēma, ir vismaz daži no faktoriem, kas norāda, ka Ukraina ir izveidojusi pamatus procedūru demokrātija. Tai pat laikā, Ukraina nav dēvējama par politiski stabilu valsti. Ukrainas partijas cieš no zema biedru skaita, finansiālo resursu trūkuma, un slikti definētiem vēlētajiem; partijas ir radušās un atkal pazudušas, apvienojušās blokos un atkal sadalījušās atšķirīgos politiskā spektra polos. Turklāt, politiskās varas nodošanas process no komunistiskās elites puses ir diezgan lēns. Piemēram, Kravčuka administrācijā, opozīcijas līderiem tika doti tikai politiski maznozīmīgi ministru posteņi (Izglītības, kultūras, ekoloģijas).¹⁸⁵

Ukrainas lēmumu pieņēmēji bija iegrimuši asās debatēs par to, kādai vajadzētu būt konstitucionālajai kārtībai. Alternatīvu vīzijas bija sarindojamas no spēcīgi centralizētas unitāras valsts līdz federālai struktūrai ar spēcīgām pašvaldībām. Arī tiesu sistēma Ukrainā ir vāja un atkarīga no izpildvaras, tādējādi tai trūkst autoritātes pārbaudīt pieaugošo valsts varu. Nākas secināt, ka, lai arī Ukraina ir ievērojami progresējusi, tās demokratizācijas process joprojām saskaras ar nopietniem izaicinājumiem.¹⁸⁶

Vēl vairāk situāciju sarežģīja ekonomiskās problēmas. No 1992. līdz 1994. gadam Ukrainas ražošanas un IKP nokritās apmēram par 20% ik gadu. 1993. gadā inflācija uzlēca līdz pat vairāk kā 10 000%. Tā rezultātā, dzīves līmenis Ukrainā kritās, ekonomiskās reformas ir Ukrainas neveiksmju cēlonis: nacionālā valūta ir zaudējusi savu vērtību, un privatizācija, pat pakalpojumu sektorā, ir mazāk kā minimāla. Iekšzemes politiskā nenoteiktība un ieilgusi ekonomiskā krīze Ukrainā ir radījusi plaši izplatītu neapmierinātības sajūtu iedzīvotājos.¹⁸⁷

¹⁸⁴ Kozhemiakin A.V. *Expanding the zone of peace – democratization and international security*; Macmillan Press, 1998. – 86. – 87. lpp.

¹⁸⁵ Turpat; 88. lpp.

¹⁸⁶ Turpat.

¹⁸⁷ Turpat; 89. lpp.

Nacionālā piederība un attiecības ar Krieviju

Nacionālistu sentiments Ukrainā bija diezgan spēcīgs. Ukraiņu nacionālistiskie politiskie aktieri krievus uztver kā ekonomiskus un politiskus apspiedējus. Viņi uzskata, ka Krievijas likumdevēja varas atbalsts kavē Ukrainas valsts izveides procesu. Tomēr ironiski, ka vietējās grūtības ir arī kalpojušas, lai pastiprinātu krievus atbalstošu sentimentu. Šī attīstība, kas līdzsvaro Ukrainas nacionālisma uzplūdus, galvenokārt, var tikt izskaidrota, atsaucoties uz pieaugošo ukraiņu sabiedrības un elites izpratni, ka valsts nevar pārvarēt savas ekonomiskās problēmas bez tuvas sadarbības ar Krievijas Federāciju. Ukrainas ekonomika tikusi smagi kropļota dēļ sadarbības ar Krieviju samazināšanas pēc Padomju Savienības sabrukuma.¹⁸⁸

Visnopietnākie zaudējumi radās enerģētikas sektorā, jo Ukraina tradicionāli bijusi atkarīga no Krievijas naftas, gāzes un daudziem citiem dabas resursiem. Apzinoties republikas ekonomisko ievainojamību, tādās organizācijās kā Ukrainas spēcīgā “Starp reģionālo reformu bloks” īpaši uzsvēra nepieciešamību pēc stratēģiskas sadarbības ar Krieviju, spriežot, ka Ukraina šobrīd nevar pārvarēt tās enerģētisko atkarību no Krievijas, un tai ir jā saglabā Krievijas tirgus, jo ukraiņu preces nevar konkurēt Rietumu vai citos tirgos. Krievus atbalstošas jūtas rada arī fakts, ka vairāk kā 11 miljoni krievu dzīvo Ukrainā un 5 miljoni ukraiņu – Krievijā.¹⁸⁹

Divas konfliktējošas pozīcijas attiecībā pret Krieviju tiek uzkrītoši demonstrētas valsts reģionālajā iedalījumā. Austrumukraina, ko blīvi apdzīvo etniskie krievi un krieviski runājoši pareizticīgie ukraiņi, ir aktīvi atbalstījusi politiku par ciešu sadarbību ar Maskavu. Turpretim, tieši vismazāk rusificētā, katoļticīgā Rietumukraina ar spēcīgu nacionālistisko sentimentu, bija tā, kas tika pievienota Padomju Savienībai 1939. gadā Molotova – Rībentropa pakta ietvaros.¹⁹⁰

Viens no galvenajiem iemesliem saskaņotas nacionālās idejas radīšanas neiespējamībai, bija kopīgas kolektīvās atmiņas neesamība par nācīgas 20 gadsimtu vēsturi, atšķirīgas Ukrainas populācijas segmenti nesa līdzīgu atšķirīgas vēsturiskās atmiņas par valsts pieredzi 2. pasaules kara laikā un padomju okupācijā.¹⁹¹

¹⁸⁸ Kozhemiakin A.V. *Expanding the zone of peace – democratization and international security*; Macmillan Press, 1998. – 89. – 90. lpp.

¹⁸⁹ Turpat; 90. lpp.

¹⁹⁰ Turpat; 90. – 91. lpp.

¹⁹¹ Prizel I. Ukraine's hollow decade // *East European Politics and societies*, Vol. 16., No. 2, 378. lpp. (pages 363 – 385)

No L. Kravčuka līdz L. Kučmai

Pirmās prezidenta vēlēšanas notika 1991. gada decembrī. Demokrātiskās un uz reformām tendētās partijas nespēja vienoties par vienu kandidātu, tādēļ bijušais Komunistu parlamentārais sekretārs uzvarēja vēlēšanās ar 62% vēlētāju atbalstu. Parlaments nonāca strupceļā, jo jaundibinātās politiskajās partijas nespēja vienoties savā starpā par ekonomisko reformu un demokratizācijas jautājumiem. Tas pamatīgi palielināja prezidenta un valdošās partijas varu, apvienojot veco nomenklatūru un jauno kapitālu, un paplašinot birokrātiju. Privatizācija un ekonomiskās reformas netika pamatīgi uzsāktas, un 1993. gadā inflācijas līmenis sasniedza astronomiskus izmērus.¹⁹²

Nespējīgs tikt galā ar situāciju, Kravčuks bija spiests sasaukt agrākas parlamenta vēlēšanas (1994. gada marts) un vēlēšanas uz prezidenta amatu (1994. gada jūnijs/jūlijs). Par pārsteigumu daudziem, prezidenta vēlēšanās uzvarēja bijušais premjerministrs Leonīds Kučma, kurš savā kampaņā uzsvēra ciešāku saišu ar Krieviju veicināšanu. Atšķirībā no Kravčuka, Kučma nebija tieši iesaistīts politikā pirms Ukrainas neatkarības atgūšanas. Lai gan vēlēšanu rezultāti uzskatāmi par demokrātiskiem, sacensība starp abiem kandidātiem joprojām pārstāvēja naidu starp varas partijas iekšējiem klaniem, nevis atšķirīgiem politiskajiem spēkiem.¹⁹³

Kučmas vadībā ekonomiskā situācija pamazām uzlabojās. Ar ārvalstu līdzekļu palīdzību inflācija beidzot tika kontrolēta un 1996. gadā ieviesta jauna ukraiņu valūta. Kučmas pirmajā valdīšanas periodā tika pieņemta arī konstitūcija.¹⁹⁴ Transformācijas process paātrinājās pēc 1994. gada, kad Rietumi un starptautiskās organizācijas sāka spēlēt būtisku lomu atbalsta, ieteikumu un spiediena nodrošināšanā. Pēc Kučmas nākšanas pie varas, pastāvēja ievērojamas veiksmes arēnas kopējā reformu procesā. Politiskā līmenī parlamenta un prezidenta vēlēšanas 1994. un 1998. gadā gludi nomainīja varu un uzsvēra daudzpartiju sistēmas konsolidāciju. Jaunās valsts leģitimitāti paaugstināja arī post- padomju konstitūcijas pieņemšana 1996. gada jūnijā. Daļēji balstoties uz to, Ukrainas politika saglabāja līdzsvaru starp parlamenta

¹⁹² Wachter E. *Truth and politics – the mass media in independent Ukraine 1991. – 2001.* // Disertāciju publikācija: <http://www.ferkel.co.uk/pub/dissertation.html#Developments>

¹⁹³ Turpat.

¹⁹⁴ Turpat.

un prezidenta varu, kā arī konsolidēja likuma varu ar tiesu sistēmas reformu. Ukraina piedzīvoja arī neatkarīgu mediju paplašināšanos.¹⁹⁵

Tomēr daudzas ekonomiskās problēmas palika neatrisinātas. Ukraina joprojām palika vāja valsts divu terminu novērtējuma stiprināšanā – nodokļu iekasēšana un korupcijas un noziedzības apkarošana. Ukraina bija ieviesusi tikai dažas no nepieciešamajām institūcijām tik lielas valsts vadīšanai. Pilsoniskā sabiedrība joprojām bija vāja, liels skaits politisko partiju bija ekstrēmi plurālistiskas un nestabilas. Arī korupcijas un ēnu ekonomikas izmēri saglabājās neiedomājami augsti. Privatizācija un ekonomiskā reforma, kopumā, atpalika demokrātijas ēnā.¹⁹⁶

1998. gada parlamenta vēlēšanās Komunistiskā partija joprojām bija spēcīgākā parlamentā, taču tai vairs nebija tāds vairākums kā iepriekš. Parlaments joprojām bija iekšēji sadalīts un saglabāja naidīgo attieksmi pret prezidenta amatu. 1999. gada prezidenta vēlēšanās Kučma saglabāja savu posteni, sakaujot savu galveno konkurentu, komunistu partijas pārstāvi P. Simoņenko.¹⁹⁷

18 mēnešus pēc Kučmas pārvēlēšanas Ukrainā bija redzamas pozitīvas tendences, 2000. gadā bija jūtami ekonomiskie uzlabojumi valstī un komunistu partija bija zaudējusi vadošo ietekmi parlamentā, tomēr politiskās elites cīņas un oligarhu ietekme saglabājās, kas neveicināja demokrātiju, bet saglabāja Kučmas režīma autoritāti.¹⁹⁸

Prezidents Kučma un viņa administrācija tika iesaistīti skandālā par režīmu kritizējoša žurnālista Gongadzes pazušanu un nogalināšanu.¹⁹⁹ Tika atrastas slepenas kasetes ar ierakstiem, kuros Kučma deva pavēles par žurnālista pazušanas nepieciešamību. Taču tā arī netika atklāts, vai tās bija viltotas, un šis gadījums palika neatklāts. Šis skandāls noveda pie politiskas krīzes, paceļot jautājumus par autoritāšu likumīgo un morālo leģitimitāti, politiskās un ekonomiskās elites korupciju un

¹⁹⁵ Kuzio T. (2001) Belarus and Ukraine: democracy building in a grey security zone // J. Zielonka, A. Pravda, *Democratic consolidation in Eastern Europe, Volume 2, International and transnational factors* (455 – 484). Oxford: Oxford University Press, 473. - 475. lpp.

¹⁹⁶ Turpat; 476. lpp.

¹⁹⁷ Wachter E. *Truth and politics – the mass media in independent Ukraine 1991. – 2001.* // Disertāciju publikācija: <http://www.ferkel.co.uk/pub/dissertation.html#Developments>

¹⁹⁸ Turpat.

¹⁹⁹ Marples D.R. *Ukraine's Kuchma - gate* // Stasiuk programme for the study of contemporary Ukraine: <http://www.ualberta.ca/~cius/stasiuk/st-articles/an-kuchmagate.htm>

politiskās opozīcijas un brīvo mediju vajāšanu, kā arī radīja milzīgus protestus sabiedrībā.²⁰⁰

Kučma un viņa oligarhiskie sabiedrotie 2004. gada vēlēšanas saistīja ar iespēju konsolidēt autokrātisko vadību un tādējādi pasargāt savas personīgās un klana intereses. Vadošā elite izvirzīja, bijušā premjerministra Viktora Janukoviča kandidatūru, jo Kučma jau bija prezidenta postenī divus termiņus un vairs nedrīkstēja kandidēt.²⁰¹

Oranžā revolūcija

2004. gada prezidenta vēlēšanas radīja nozīmīgu pagrieziena punktu Ukrainā. Valdības kandidāts, premjerministrs Janukovičs (Janukovich), atbalstīja ciešas saites ar Krieviju, un viņa kandidatūru atbalstīja arī Krievijas prezidents V. Putins, kamēr opozīcijas kandidāts, bijušais premjerministrs V. Juščenko (Jushchenko), atbalstīja sadarbību ar Eiropu un guva labumu no pieaugošās neapmierinātības ar Kučmu. Novembra vēlēšanās oficiāli uzvarēja Janukovičs, taču vairums novērotāju apsūdzēja valdību par nedemokrātisku vēlēšanu noturēšanu.²⁰²

Juščenko atbalstītāji uzsāka protestus Kijevas un citu Rietumukrainas pilsētu, kur viņam bija spēcīgs atbalsts, ielās. Juščenko arī apstrīdēja vēlēšanu rezultātus tiesā. Tai pat laikā, Janukovičs un viņa atbalstītāji, kas koncentrējās Ukrainas rusificētajā Austrumdaļā, apsūdzēja šīs darbības, un situācija draudēja sadalīt Ukrainu divās daļās. Decembrī augstākā tiesa paziņoja vēlēšanu rezultātus par anulētiem dēļ to viltošanas un sasauca jaunas vēlēšanas. Tajās ar pārliecinošu balstu pārsvaru uzvarēja Juščenko.²⁰³

Ar oranžo revolūciju saprotami protestus, kas sākās Kijevas ielās 2004. gada 21. novembrī, Ukrainas pilsoņiem uzsākot cīņu pret vēlēšanu rezultātu viltošanu un valdošo eliti. Valsts mēroga nevardarbīgie protesti ilga vairākas nedēļas, tos vēroja starptautiskā sabiedrība, un noslēdzās ar Juščenko uzvaru jaunajās vēlēšanās.²⁰⁴

Šobrīd Juščenko ir jātājas pretī nopietnām iekšzemes un starptautiskām grūtībām, taču viņa komanda nav nepieredzējusi. Daudzi no Juščenko ministriem ir

²⁰⁰ Kuchmagate: political crisis in Ukraine? // *Meeting report*, Vol. 3, Nr. 3, Feb. 14, 2001; Carnegie endowment for international peace:

<http://www.ceip.org/files/events/kuchmagate.asp?pr=2&EventID=274>

²⁰¹ Kuzio T. *From Kuchma to Yushchenko* // Orange Ukraine chronicle:

<http://orangeukraine.squarespace.com/kuzio/2005/3/19/from-kuchma-to-yushchenko.html>

²⁰² Turpat.

²⁰³ Turpat.

²⁰⁴ Karatnycky A. (2005) Ukraine's orange revolution // *Foreign Affairs*, Volume 84, Nr. 2, March/April. – 35. lpp. (35 – 52 p.)

strādājuši augstos valdības amatos, un tikuši atlaisti, kad mēģināja izaicināt korumpēto eliti. Juščenko koalīcija ir plaša un augsti pārstāvnieciska, lai gan arī jūtīga pret iekšējām cīņām un sadalīšanos. Tā kā Austrumukraina atbalstīja Janukoviča kandidatūru, Juščenko spēcīgs izaicinājums būs Austrumu un Rietumu Ukrainas atšķirību mazināšana, kas tagad sadala šos reģionus. Galvenais starptautiskais izaicinājums būs attiecības ar Krieviju, jo Putins spēcīgi atbalstīja Janukoviča kandidatūru. Tomēr Juščenko vēlas pragmatiskas un stabilas attiecības ar Krieviju. Integrācija ES paliks ilgtermiņa mērķis.²⁰⁵

Starptautiskā ietekme un sadarbība

Ukrainas politika virzīties uz Austrumiem vai Rietumiem sadalīja ukraiņus tajos, kas vēlas Ukrainu redzēt pieņemtu Rietumu ekonomikas, politikas un pat militārās struktūrās, un etniskajos krievu ukraiņos, kas joprojām identificējas ar Krieviju.

Divi galvenie jautājumi dominēja Ukrainas drošības politikā pēc tam, kad tā kļuva neatkarīga valsts 1992. gadā. Pirmkārt, Ukraina meklēja starptautiskās drošības garantijas tās suverenitātei, neatkarībai un teritorijas viengabalainībai. Ukraina veiksmīgi ieguva drošības paļāvību no pasaules deklarētajiem kodolieroču spēkiem 1994. gada decembrī, pretim ratificējot Kodolieroču neizplatīšanas līgumu, un 1997. gadā NATO paplašināšanās atbalsta līgumu. Otrkārt, Ukraina kā valsts, kas visvairāk ieguva no pēckara teritoriālajām izmaiņām, centās iegūt tiesisku atzinību no kaimiņvalstīm par robežām.²⁰⁶

Ukrainas pro – Rietumu ārpolitikas bija balstīta uz bailēm, ka tuvāka integrācija NVS, vājinās tās suverenitāti. Šo Ukrainas ārpolitiku novērtēja Rietumvalstis un NATO, kuri pēc 1994. gada saskatīja Ukrainu kā stratēģisku Eiropas drošības sastāvdaļu. Taču Ukrainai bija jāturpina arī iekšpolitiskās reformas un jāpilda starptautisko organizāciju norādījumi un rekomendācijas. Attiecības ar ES varēja radīt grūtības Ukrainas uztverei par starptautiskas sabiedrības lietderību. Ukraina nebija pat lēnās virzības grupas dalībai ES locekle. Lai gan stratēģiska sadarbība starp Ukrainu

²⁰⁵ Karatnycky A. (2005) Ukraine's orange revolution // *Foreign Affairs*, Volume 84, Nr. 2, March/April. – 35. lpp. (35 – 52 p.)

²⁰⁶ Kuzio T. (2001) Belarus and Ukraine: democracy building in a grey security zone // J. Zielonka, A. Pravda, *Democratic consolidation in Eastern Europe, Volume 2, International and transnational factors* (455 – 484). Oxford: Oxford University Press, - 464. lpp.

un ES tika nodibināta 1999. gada decembrī, tā samazināja Briseles ietekmi pār Kijevas iekšpolitikas reformu programmām.²⁰⁷

Ukrainas un ES attiecības tika uzsāktas 1991. gada decembrī, kad ES oficiāli atzina Ukrainas neatkarību. 1994. gadā tika parakstīts Sadarbības un Partnerības līgums, kas noteica likumisko pamatu Ukrainas – ES attiecībām, un nodibināju sadarbību politikas, ekonomikas, tirdzniecības un humanitārajos jautājumos. Kopš 2002. gada integrācija ES ir izvirzīta par Ukrainas ārpolitikas prioritāti.²⁰⁸

Eiropas Savienība atsaucas uz izmainīto realitāti Ukrainā, ar konkrētām darbībām stiprinot ES un Ukrainas attiecības. ES atbalsta Ukrainas jaunā līdera mērķtiecīgo politisko un ekonomisko reformu programmu, ar izstrādāta ES – Ukrainas rīcības plāna palīdzību, kas stiprinās abu saites.²⁰⁹

Būtiskāko faktoru analīze

Nacionālā vienotība

Iedzīvotājiem ļoti svarīga bija ekonomiskā labklājība, un tā kā uzsākoties privatizācijai un citām ekonomiskajām reformām, viņu labklājība tikai samazinājās, tautas attieksme pret reformām kļuva kritiska. Viņi vairs nesaredzēja demokrātiju kā visu sapņu piepildījumu. Pragmatiskās intereses un materiālās vērtības bija svarīgākas par demokrātijas ideālu. 2004. gada Oranžā revolūcija pierādīja, ka ukraiņu nacionālā identitāte pastāv, tomēr tieši ekonomiskais pamudinājums bija noteicošais, kas modināja iedzīvotājos nacionālo apziņu, sacelties pret pastāvošo iekārtu un varu. Ar Juščenko uzvaru prezidenta vēlēšanās, ko saista ar virzību uz Eiropu, tautai rodas cerības uz demokrātisku nākotni un veiksmīgām ekonomiskajām reformām Ukrainā.²¹⁰

Ukrainas Oranžā revolūcija atklāja dzīvu pilsonisko sabiedrību, sākās masu protesti pret vēlēšanu rezultātu viltošanu.²¹¹ Tas liecina par to, ka ukraiņu identitāte

²⁰⁷ Kuzio T. (2001) Belarus and Ukraine: democracy building in a grey security zone // J. Zielonka, A. Pravda, *Democratic consolidation in Eastern Europe, Volume 2, International and transnational factors* (455 – 484). Oxford: Oxford University Press, - 465. lpp.

²⁰⁸ *Relations between Ukraine and EU* // Ukraine – European Union: http://www.ukraine-eu.mfa.gov.ua/cgi-bin/valmenu_miss.sh?1p0401.html

²⁰⁹ *EU-Ukraine – Strengthening the Strategic Partnership* // ES mājas lapa: http://europa.eu.int/comm/external_relations/ukraine/intro/memo05_106.htm

²¹⁰ Kuzio T. From Kuchma to Yushchenko // Orange Ukraine chronicle: <http://orangeukraine.squarespace.com/kuzio/2005/3/19/from-kuchma-to-yushchenko.html>

²¹¹ Kuzio T. (2005) The opposition's road to success // *Journal of Democracy*, Volume 16, Number 2, April.

pastāv un kritiskos brīžos spēj mainīt valsts darbības gaitu. Iedzīvotāji kritiskos brīžos spēj saņemties un vienoties kopīgā protestā pret pastāvošo kārtību un par pārmaiņām un dzīves uzlabošanu.

Pilsoniskā sabiedrība

Ukrainā 1990to gadu periodā nevar runāt par neatkarīgu mediju pastāvēšanu. 46% mediju bija valsts īpašumā, taču atlikušie 64% diemžēl bija tāpat atkarīgi no valsts resursiem. Žurnālisti, kas agresīvi veica izmeklēšanu pret esošo varu, tika pakļauti iebaidīšanai. Tāpat bija aktuāla kukuļņemšana žurnālistu vidū par valdībai labvēlīgu rakstu.²¹² Tas viss liecina par to, ka valstī nepastāvēja vārda brīvība, un bija jābaidās par jebkuru pateikto vārdu, kas kritizētu pastāvošo valdību. Ukrainas vadošā elite baidījās no jebkuras kritikas, kas varētu ietekmēt tās valdīšanas ilgumu.

Līdz Oranžajai revolūcijai oficiāli cenzūra bija aizliegta, taču praktiski tā pastāvēja. Opozīcijas pārstāvjiem tika liegta iespēja izteikties televīzijā, un tur tika pārraidīta tikai negatīva attieksme pret tiem. Tāpat arī tika dotas neoficiālas valsts pārstāvju instrukcijas laikrakstu redaktoriem par to, ko un kā drīkst rakstīt, un viņi tika iebaidīti ar atriebību.²¹³ Šobrīd mediji ir mainījušies un cenzūra ir likvidēta, medijiem ir iespējas brīvi paust savu viedokli, kas ir pirmais solis pretim demokrātijai valstī.

Iedzīvotāju uzticība valsts vadībai un pastāvošajai iekārtai ar katru gadu samazinājās. Sabiedrības aptaujās Ukrainas tautas vairākums uzskatīja, ka Ukraina iet nepareizajā virzienā, ka iedzīvotāji nevar ietekmēt valdības lēmumus, kā arī, ka neuzticas valsts institūcijām.²¹⁴ Tas liecina par to, ka iedzīvotāju neapmierinātība ar pastāvošo situāciju valstī bija jau sen, tomēr tikai 2004. gadā tauta saņēmas revolūcijai, kas noveda pie pārmaiņām. Tam par iemeslu varētu būt pietiekami spēcīga opozīcijas līdera parādīšanās, kā arī reālā iespēja nomainīt Kučmu prezidenta amatā, kura divi prezidentūras termiņi bija beigušies. Sliktā ekonomiskā situācija un

²¹² Prizel I. (1997) Ukraine between proto – democracy and soft authoritarianism // K. Dawisha, B. Parrot *Democratic changes and authoritarian reactions in Russia, Ukraine, Belarus and Moldova* (331 – 365). Cambridge: Cambridge University Press. - 351. lpp.

²¹³ Varfolomeyev O. *Muzzled media in Ukraine* // The Jamestown foundation: http://www.jamestown.org/publications_details.php?search=1&volume_id=16&issue_id=613&article_id=4489

²¹⁴ Prizel I. (1997) Ukraine between proto – democracy and soft authoritarianism // K. Dawisha, B. Parrot *Democratic changes and authoritarian reactions in Russia, Ukraine, Belarus and Moldova* (331 – 365). Cambridge: Cambridge University Press. - 360. lpp.

milzīgā korupcija valstī, pastiprināja iedzīvotāju nepatiku pret valdošo varu, un 2004. gada vēlēšanas tika skatītas kā reāla iespēja kā situāciju mainīt.

Politiskā sabiedrība

Lai arī nevar runāt par pilnīgu demokrātiju Ukrainā 1990tajos gados, tomēr valstī pastāvēja brīvas parlamenta un prezidenta vēlēšanas, veidojās daudzpartiju sistēma, varas institūcijas savus konfliktus spēja atrisināt bez vardarbības, kas norāda, ka daļēji demokrātiskās brīvības tika ieviestas.²¹⁵ Tas norāda uz to, ka demokratizācijas process Ukrainā bija uzsākts, taču elites cīņās par sev vēlamāko kārtību un politiku valstī, ik pa laikam apturēja uzsāktās reformas, un tādēļ konsolidēta demokrātija joprojām nav sasniegta. Šobrīd tiek uzsāktas reformas demokrātisko vērtību un tiesību nodrošināšanā, taču līdz Oranžajai revolūcijai visu noteica pie varas esošie un oligarhi, nevis demokrātiskas vērtības (gan attiecībā pret opozīciju, gan varas sadalījumu, gan medijiem)²¹⁶

Ukrainā visu pārejas procesu pastāvēja arī nacionālistiskā opozīciju, taču salīdzinājumā ar Komunistisko partiju, tā bija niecīga un nespēja ietekmēt procesus valstī.²¹⁷ Tā bija pārāk vāja, lai diktētu veidus un virzienu pārmaiņām.²¹⁸ Tādēļ arī vadošā elite varēja saglabāt savas pozīcijas un neturpināt iesāktās reformas. Tieši spēcīgas opozīcijas parādīšanās laika posmā pēc 2000. gada radīja iespēju mainīt pastāvošo režīmu. Dažu gadu laikā izveidojās ietekmīga opozīcija Kučmas valdībai V. Juščenko vadībā, un šobrīd tā ir pārņēmusi arī varu valstī.²¹⁹

Lai arī šobrīd izskatās, ka opozīcijas starpā parādās savstarpējas nesaskaņas un cīņa par varu, tomēr milzīgais tautas un starptautiskās sabiedrības atbalsts reformu procesam neļaus pārtraukt iesāktu reformu gaitu. Virzība uz ES ir pašreizējā prioritāte.

²¹⁵ Kozhemiakin A.V. *Expanding the zone of peace – democratization and international security*; Macmillan Press, 1998. – 88. lpp.

²¹⁶ Kuzio T. (2005) Opposition's road to success // *Journal of Democracy*, Volume 16, Number 2, April.

²¹⁷ Prizel I. (1997) Ukraine between proto – democracy and soft authoritarianism // K. Dawisha, B. Parrot *Democratic changes and authoritarian reactions in Russia, Ukraine, Belarus and Moldova* (331 – 365). Cambridge: Cambridge University Press. - 342. lpp.

²¹⁸ Wolczuk K. (2001) Ukraine: Tormented constitution – making // J. Zielonka *Democratic consolidation in eastern Europe, Volume 1, Institutional engineering* (243. – 268). Oxford&New York: Oxford University Press. - 246. lpp.

²¹⁹ Kuzio T. (2005) Opposition's road to success // *Journal of Democracy*, Volume 16, Number 2, April.

Viens no iemesliem, kas ļāva politiskajai elitei būt neierobežotai savā rīcībā, bija arī tiesu sistēmas nespēja nosargāt tiesiskumu valstī.²²⁰ Bija nepieciešams veikt tiesu sistēmas reformas, lai Ukraina kļūtu par īstu demokrātiju, taču tās nenotika.²²¹ Joprojām saglabājās padomju tiesu sistēma ar ierasto politiķu kontroli pār tās lēmumiem. Vietējā līmenī tiesneši bija atkarīgi no autoritātēm. Lai arī oficiāli tiesu vara ir neatkarīga, tomēr notiek izpildvaras uzraudzība pār to.²²² Šis fakts neveicināja arī iedzīvotāju uzticēšanos tiesu sistēmai. Tautai nav uzticības valsts institūcijām, un 66% iedzīvotāju neuzticas tieši tiesu sistēmai.²²³

Šobrīd Juščenko vadībā tiek mēģināts panākt likuma autonomiju, kas nodrošinātu likuma augstāko varu pār visiem.²²⁴ Kad būs panākta likuma autonomija un cilvēku uzticība tai, tad arī demokrātiskās vērtības kļūs par ikviena dzīves sastāvdaļu. Tomēr arī šobrīd, pēc Oranžās revolūcijas, cilvēku ticība taisnībai ir vāja, jo valstī ir plašs korupcijas tīkls, kuru pārvalda birokrātijas aparāts.²²⁵ Cilvēku uzticības iegūšana būs ilgstošs un grūts process, tomēr iedzīvotāju atdotā balss par pro - eiropeisku kandidātu prezidenta amatam parāda, ka paļāvība uz demokrātiju tomēr pastāv.

Viens no būtiskākajiem faktoriem valsts demokrātijas nostabilizēšanā ir demokrātiskas konstitūcijas izveide. Diemžēl Ukrainas gadījumā Padomju konstitūcija saglabājās līdz pat 1996. gadam, neradot iedzīvotājos pārliecību par neatkarīgas un demokrātiskas valsts pastāvēšanu. Vadošā elite negribīgi uzsāka debates par jaunas konstitūcijas izveidi, jo būtībā viņus apmierināja iepriekšējā likumdošana, un pārstāvēt Komunistisko partiju, viņiem pārmaiņas nešķita nepieciešamas. Tomēr opozīcijas spiediena rezultātā debates par konstitūciju notiek no 1990. gada, taču dēļ ilgstošās cīņas par varas sadalījumu, to pieņem tikai 1996.

²²⁰ Prizel I. Ukraine's hollow decade // *East European Politics and societies*, Vol. 16., No. 2, (pages 363 – 385), 375. lpp.

²²¹ Prizel I. (1997) Ukraine between proto – democracy and soft authoritarianism // K. Dawisha, B. Parrot *Democratic changes and authoritarian reactions in Russia, Ukraine, Belarus and Moldova* (331 – 365). Cambridge: Cambridge University Press. - 360. lpp.

²²² Ukraine // Freedom House: <http://www.freedomhouse.org/nit98/ukraine.html>

²²³ Prizel I. (1997) Ukraine between proto – democracy and soft authoritarianism // K. Dawisha, B. Parrot *Democratic changes and authoritarian reactions in Russia, Ukraine, Belarus and Moldova* (331 – 365). Cambridge: Cambridge University Press. - 360. lpp.

²²⁴ Kuzio T. (2004) Yushchenko victory to speed up Ukraine's democratization and europeanization // *Eurasia daily monitor*, Volume 1, issue 149, December 17.

²²⁵ McCluskey L. *Voices from Ukraine* // The John Smith memorial trust: <http://www.johnsmithmemorialtrust.org/Web/Site/Articles&News/Ukraineaperspective.asp>

gadā.²²⁶ Arī pēc konstitūcijas pieņemšanas nevar runāt par autonomu likuma varu, tā sāk tikt nodrošināta tikai pēc Oranžās revolūcijas un sekojošām demokrātu reformām.²²⁷ Tas ir pirmais solis pretīm demokrātiskām izmaiņām, un veicinās demokrātijas nostiprināšanos valsts institūciju un tautas vidū.

Kā jau tika iepriekš minēts, līdz ar jaunas konstitūcija neesamību, valstī saglabājās arī padomju struktūras un institucionālā kārtība.²²⁸ Līdz ar institucionālās kārtības nenomainīšanu, arī iedzīvotāji nejuta demokrātiskas pārmaiņas, kā arī elitei ļāva baudīt ierasto padomju kārtību it visā, tādējādi atvieglojot sev darbu. Šobrīd Ukrainā tiek mēģināts veikt reformas par varas sadalījuma maiņu starp prezidentu un premjerministru, taču varas cīņas turpinās, kas traucē šim procesam. Efektīvas institucionālās kārtības un varas sadalījuma noteikšana veicinās demokrātiskos reformu procesus valstī, nodrošinot gan efektīvu varas sistēmu, gan iedzīvotāju uzticību tai.

Prezidentālisma, kā valsts pārvaldes formas izvēle, neveicināja demokrātisku pāreju. Centrālo Padomju struktūru izjukšana un varas maiņa uz republikām, iedvesmoja Ukrainas prezidentūras izveidi 1991. gada jūlijā.²²⁹ Varas koncentrēšana viena cilvēka rokās padara sistēmu autoritārāku kā parlamentārisma izvēle. Tādējādi var uzskatīt, ka prezidentālisma izvēle ir viens no iemesliem, kas apturēja demokrātiskos procesus Ukrainā. Lai arī Ukraina saglabāja savu nacionālas valsts statusu ar visām attiecīgajām varas institūcijām, tomēr lielākā vara valstī bija prezidenta un viņa partijas rokās, kas izlēma svarīgākos lēmumus valstī, un sistēmu piemēroja savām interesēm. Turpmākas demokrātiskas pārmaiņas tika apturētas, jo varēja kaitēt prezidenta varas saglabāšanai.

Birokrātijas aparāts

Valstī, uzsākot pāreju, saglabājās ne tikai padomju laiku nomenklatūra, bet arī tā laika valsts pārvaldes sistēma, kad politika un tās administrēšana nav nodalītas.

²²⁶ Prizel I. (1997) Ukraine between proto – democracy and soft authoritarianism // K. Dawisha, B. Parrot *Democratic changes and authoritarian reactions in Russia, Ukraine, Belarus and Moldova* (331 – 365). Cambridge: Cambridge University Press. - 358. – 359. lpp.

²²⁷ Kuzio T. (2004) Yushchenko victory to speed up Ukraine's democratization and europeanization // *Eurasia daily monitor*, Volume 1, issue 149, December 17.

²²⁸ Prizel I. Ukraine's hollow decade // *East European Politics and societies* Vol. 16., No. 2, (pages 363 – 385), 375. lpp.

²²⁹ Wolczuk K. (2001) Ukraine: Tormented constitution – making // J. Zielonka *Democratic consolidation in eastern Europe, Volume 1, Institutional engineering* (243. – 268). Oxford&New York: Oxford University Press. - 244. lpp.

Nomenklatūra mantoja ne tikai lielu daudzumu īpašumu un ekonomisko resursu, bet arī bija brīva no uzraudzības. Neatkarīgās Ukrainas pirmais prezidents koncentrējās uz valstiskuma stiprināšanu un nomenklatūras varu pār Ukrainas politiskajām un ekonomiskajām institūcijām.²³⁰ Nepastāvot skaidri nodalītai politiskajai un administratīvajai varai, valstī nevar norisināties demokrātiski procesi, jo demokrātija paredz skaidru funkciju nodalīšanu un institūciju uzraudzīšanu, kas šajā gadījumā nepastāv. Tas būtiski kavē reformu procesu.

Šobrīd tiek uzsākta valsts pārvaldes reforma ar starptautisko fondu atbalstu, kas veicinās sabiedrības iesaistīšanos un demokrātiskās vērtības.²³¹ Šādas reformas veikšana ir viens no būtiskākajiem soļiem ceļā uz demokrātisku valsti, jo rada iedzīvotāju pašātvību uz reformu procesiem un uzticību demokrātiskai valsts pārvaldei. Valsts pārvaldes reforma radīs efektīvu politiskās un administratīvās varas sadalījumu, ar nepieciešamo funkciju nodalīšanu un varas pārraudzīšanu. Arī birokrātijas aparāta ierēdņu nomaiņa ir būtiska, lai reformu process valstī neapstātos, tādēļ arī šobrīd uzsākts šis process Ukrainā, nomainot gan administratīvā, gan militārā sektora ierēdņus.²³² Tas vieš cerību, ka jaunie ierēdņi kalpos demokrātiskām vērtībām, nevis personīgajām materiālajām interesēm.

Elites

Elites atbalsts reformām 1990tajos gados bija minimāls. Elites galvenais mērķis bija varas saglabāšana, tā nevēlējās būtiskas pārmaiņas, bet gan tikai nezaudēt savas pozīcijas un ietekmi. Tā vietā, lai uzsvērtu demokrātiju un tirgus ekonomiku Kravčuks uzsvēra nacionālo pašnoteikšanos un valstiskumu, ko gan nemēģina realizēt ar institucionālām reformām.²³³ Gan ekonomiskās reformas, gan preses liberalizēšana un likumdošanas reformas bija lēnas un nepastāvīgas.²³⁴ Būtībā, lai saglabātu varu,

²³⁰ Prizel I. (1997) Ukraine between proto – democracy and soft authoritarianism // K. Dawisha, B. Parrot *Democratic changes and authoritarian reactions in Russia, Ukraine, Belarus and Moldova* (331 – 365). Cambridge: Cambridge University Press. - 345. lpp.

²³¹ *Eurasia Foundation Assists Ukrainian Public Administration Reform* // The eurasia foundation: http://www.eurasia.org/news/Grants_Ukraine_03.23.05.htm

²³² Kuzio T. (2004) Yushchenko victory to speed up Ukraine's democratization and europeanization // *Eurasia daily monitor*, Volume 1, issue 149, December 17.

²³³ Wolczuk K. (2001) Ukraine: Tormented constitution – making // J. Zielonka *Democratic consolidation in eastern Europe, Volume 1, Institutional engineering* (243. – 268). Oxford&New York: Oxford University Press. - 249. lpp.

²³⁴ Prizel I. (1997) Ukraine between proto – democracy and soft authoritarianism // K. Dawisha, B. Parrot *Democratic changes and authoritarian reactions in Russia, Ukraine, Belarus and Moldova* (331 – 365). Cambridge: Cambridge University Press. - 358. lpp.

bijušie komunisti uzsver valstiskumu un nacionālās vērtības, taču pats reformu process ir lēns un neefektīvs.

Ekonomiskās situācijas pasliktināšanās pie varas noveda jaunu politisko līderi L. Kučmu, kas solīja ekonomiskos uzlabojumus. Ekonomiskās situācijas nostabilizēšanās arī tiek panākta, tomēr politiskās reformas valstī joprojām nenotiek. Valstī joprojām pastāv padomju institucionālā iekārta un konstitūcija, kas tiek nomainīta tikai 1996. gadā. Nenotiekot politiskai virzībai uz demokrātiskām pārmaiņām, valstī turpinās mediju ierobežošana un cilvēktiesību pārkāpumi, kā arī plaša korupcija. Politisko reformu trūkums un plašā korupcija rada iedzīvotāju kritiku pastāvošajai valsts vadībai, un pēc 2004. gada vēlēšanu rezultātu viltošanas, tauta apvienojas Oranžajai revolūcijai un demokrātiskā Juščenko ievēlēšanai. Tomēr arī pašlaik cīņas varas elitē turpinās, un tikai nākamās vēlēšanas parādīs, vai demokrātiskās vērtības progresēs pār varas sadali starp vadošajām partijām.

Tas, ka 1990to gadu sākumā, nenotiek elites vienošanās par demokrātijas nepieciešamību, uzskatot, ka demokrātiskas vērtības nav nepieciešamas,²³⁵ atspoguļojas arī uz pārmaiņu procesu valstī, jo reformu process tiek apturēts pašā sākotnējā stadijā, elitei neizjūtot interesi par sistēmas nomaiņu. Tomēr 2004. gadā opozīcijas partiju elites spēja vienoties par pārmaiņu un reformu nepieciešamību bija tā, kas noveda valsti līdz revolūcijai un varas maiņai.²³⁶ Tādējādi jāpastāv ne tikai pārmaiņas gribošai sabiedrībai, bet arī spēcīgiem un vienotiem politiskajiem spēkiem, kas pārņemtu varu valstī, un uzsāktu demokrātiskās pārmaiņas.

Ukrainā, uzsākot post padomju pāreju, netika nomainīta vecā politiskā elite, pie varas paliekot bijušajam Komunistiskās partijas aparātam,²³⁷ tomēr interesanti, ka laika gaitā tomēr notika elites transformācija, nomainoties vadošajiem politiķiem. 1994. gada prezidenta vēlēšanās uzvarēja L. Kučma, kas uzsāka nelielas reformas ekonomiskajā un politiskajā jomā valstī.²³⁸ Iespējams, ka tieši reformu trūkums un

²³⁵ Prizel I. (1997) Ukraine between proto – democracy and soft authoritarianism // K. Dawisha, B. Parrot *Democratic changes and authoritarian reactions in Russia, Ukraine, Belarus and Moldova* (331 – 365). Cambridge: Cambridge University Press. - 337. – 338. lpp.

²³⁶ Kuzio T. (2005) The opposition's road to success // *Journal of Democracy*, Volume 16, Number 2, April.

²³⁷ Ryabchuk M. *Ukrainian media and society: still is not so free* // Stasiuk programme for the study of contemporary Ukraine: <http://www.ualberta.ca/~cius/stasiuk/st-articles/an-media.htm>

²³⁸ Prizel I. (1997) Ukraine between proto – democracy and soft authoritarianism // K. Dawisha, B. Parrot *Democratic changes and authoritarian reactions in Russia, Ukraine, Belarus and Moldova* (331 – 365). Cambridge: Cambridge University Press. - 345.,356. lpp.

ekonomiskās situācijas pasliktināšanās radīja iedzīvotājos vēlmi pēc jaunas politiskās vadības valstī.

Lai gan šī elites transformācija parādīja tautas iespējas mainīt politiskās varas sastāvu, tomēr arī jaunais prezidents nebija pietiekami demokrātisks, uz reformu procesu tendēts. Ukrainā katrai elites grupai (līderim) bija savas personiskās ekonomiskās un politiskās intereses.²³⁹ Lai arī Kučmas vadībā tika uzlabota ekonomiskā un politiskā situācija valstī, tomēr joprojām notika pārkāpumi, kas negarantēja pilnīgu demokrātiju. Pašlabuma gūšana bija plaši izplatīta politiskās un administratīvās varas aparātā.

Šobrīd ar demokrātiskā Juščenko ievēlēšanu notikusi elites maiņa Ukrainā.²⁴⁰ Elites maiņa un pārveidošanās parasti noved pie pārmaiņām. Šajā gadījumā izskatās, ka pārmaiņas būs paliekošas un demokrātiskas, jo līderis ir noskaņots uz reformām un starptautiskā sabiedrība sniedz būtisku atbalstu demokrātijas vērtību stiprināšanā un popularizēšanā.

Ekonomiskā sabiedrība

Ekonomiskais faktors, kā pārmaiņu ietekmētājs, ir svarīgs jebkurā valstī. Arī Ukrainā sociālekonomiskajai situācijai bija liela ietekme uz iedzīvotāju vēlmi pēc pārmaiņām. Tūlīt pēc neatkarības atgūšanas 1991. gadā valdība liberalizēja cenas un izveidoja likumīgu ietvaru privatizācijai, taču dēļ plašas pretestības valdībā par šo reformu nepieciešamību, reformas tika apstādinātas. Ukrainas enerģētiskā atkarība no Krievijas un nozīmīgu strukturālu reformu trūkums padarīja Ukrainas ekonomiku jūtīgu pret ārējiem šokiem.²⁴¹ Ekonomisko reformu neesamība noveda pie ekonomiskās krīzes 1990tajos gados,²⁴² 26% populācijas dzīvoja nabadzībā (1993. – 1995.)²⁴³

Šobrīd jaunais Ukrainas līderis V. Juščenko ir uzsācis straujas ekonomiskās reformas, privatizāciju. Uzsākta cīņu ar pieaugošo budžeta deficītu, un mēģināts atgūt

²³⁹ Prizel I. (1997) Ukraine between proto – democracy and soft authoritarianism // K. Dawisha, B. Parrot *Democratic changes and authoritarian reactions in Russia, Ukraine, Belarus and Moldova* (331 – 365). Cambridge: Cambridge University Press. - 345., 359. lpp.

²⁴⁰ Kuzio T. (2004) Yushchenko victory to speed up Ukraine's democratization and europeanization // *Eurasia daily monitor*, Volume 1, issue 149, December 17.

²⁴¹ *Facts on Ukraine* // Central Intelligence Agency: <http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/print/up.html>

²⁴² Prizel I. Ukraine's hollow decade // *East European Politics and societies*, Vol. 16., No. 2, (pages 363 – 385), 370. lpp.

²⁴³ Ellman M. *The social costs and consequences of the transformation process* // United Nations Economic Commission for Europe: www.unece.org/ead/sem/sem2000/ellman.pdf, 2. lpp.

kontroli pār korumpēto enerģētikas sektoru un likvidēt speciālās ekonomiskās zonas, no kurām vienīgie ieguvēji ir oligarhu elite. Juščenko uzskata, ka nevajadzēs samazināt publiskos labumus, vai palielināt nodokļus.²⁴⁴ Domājams, ka veiksmīgas ekonomiskās reformas pārliecinās arī to iedzīvotāju daļu, kas balsoja par Janukoviča kandidatūru, ka demokrātija un ekonomiskā labklājība iet roku rokā. Un tad, ceļš uz nostiprinātu demokrātiju būs pilnīgs.

Starptautiskā ietekme un difūzijas efekts

1990tajos gados starptautisko palīdzību Ukraina saņēma galvenokārt Černobiļas katastrofas sakarā, saistībā ar ANO programmām sociālajā, ekonomikas, veselības un ekoloģijas sfērās.²⁴⁵ 2004. gadā starptautiskais atbalsts bija nozīmīgākais faktors Oranžās revolūcijas veiksmei. Daudzas Rietumu NVO sniedza savu atbalstu saviem Ukrainas kolēģiem. Kā arī starptautiskie vēlēšanu pētnieki sniedza milzu ieguldījumu vēlēšanu pārkāpumu atklāšanā un ziņošanā par tiem.²⁴⁶ Domājams tieši starptautiskais atbalsts bija viens no veicinātājfaktoriem demokrātijas reformu atsākšanai Ukrainā 2004. gadā.

Liela ietekme demokratizācijas gaitā bijusi arī divpusējām attiecībām ar Krieviju. 1990tajos gados tika uzsvērtā stratēģiskās sadarbības ar Krieviju nepieciešamība, jo Ukraina nevarēja pārvarēt tās enerģētisko atkarību no Krievijas un nepieciešamību pēc Krievijas tirgus.²⁴⁷ Tieši Ukrainas ekonomiskā atkarība no Krievijas, un Krievijas vēlme atjaunot ciešāku ekonomisko un politisko sadarbību ar NVS valstīm, bija viens no šķēršļiem, kas kavēja reformu procesu Ukrainā. Stratēģisku ekonomisko apsvērumu dēļ, Ukraina nespēja pilnībā saraut attiecības ar Krieviju, kas tādējādi kavēja Ukrainas demokrātijas attīstību.

Šobrīd Ukrainas diplomātijas prioritātes divpusējo attiecību ziņā ir attiecības ar kaimiņvalstīm, un attiecības ar stratēģiski nozīmīgiem partneriem un pasaules lielvalstīm.²⁴⁸ Ukrainai šajā brīdī ir būtiski saņemt atbalstu no pasaules lielvalstīm un

²⁴⁴ Karatnycky A. (2005) Ukraine's Orange revolution // *Foreign Affairs*, Volume 84, Nr. 2, March/April, (p. 35. – p. 52), 49. lpp.

²⁴⁵ *UN General Assembly Resolution 54/97* // UN office for coordination of humanitarian affairs: http://www.reliefweb.int/ocha_ol/programs/response/cherno/resol/5497.html

²⁴⁶ Kuzio T. (2005) The opposition's road to success // *Journal of Democracy*, Volume 16, Number 2, April.

²⁴⁷ Kozhemiakin A.V. *Expanding the zone of peace – democratization and international security*; Macmillan Press, 1998. – 90. – 91. lpp.

²⁴⁸ *Foreign policy priorities of Ukraine* // Ukrainas vēstniecības ASV mājas lapa: <http://www.ukraineinfo.us/politics/foreignpolicy.html>

citiem demokrātiskajiem spēkiem kaimiņos, kas veicinātu demokrātisko vērtību izplatīšanos valstī un iedzīvotāju vidū.

Vislielākā nozīme starptautisko attiecību ziņā Ukrainai ir sadarbība ar ES un NATO. Jau 1990to gadu sākumā Ukrainas ārpolitiskā orientācija bija virzīta uz Rietumiem, jo tā baidījās no pārāk ciešas sadarbības ar Krieviju, kas mazinātu Ukrainas suverenitāti. Tomēr Ukraina nebija pat ES lēnās virzības dalībvalstu grupā.²⁴⁹ Tomēr tika parakstīti Kodolieroču neizplatīšanas līgums un NATO paplašināšanās atbalsta līgums.²⁵⁰ Tomēr neapstāvēt spēcīgam Rietumu organizāciju un valstu atbalstam demokrātijas procesiem Ukrainā, reformu procesi valstī apstājas. Šobrīd par Ukrainas prioritāti ir izvirzīta iestāšanās abās šajās organizācijās – ES un NATO. Pēc Oranžās revolūcijas ir redzams progress ES un Ukrainas attiecībās,²⁵¹ virzība uz NATO ir uzsākta jau iepriekš un paredzams, ka Ukraina kļūs par NATO dalībvalsti jau 2008. gadā.²⁵² Progress šajā sadarbībā tikai veicina Ukrainas vietas nostabilizēšanos demokrātisko valstu vidū pasaulē, un iedzīvotāju pašapziņa aug to apzinoties, demokrātiskās vērtības kļūst būtiskas.

Ukrainai Rietumu atbalsts ir bijis vajadzīgs un svarīgs vienmēr, taču bija jāturpina arī iekšpolitiskās reformas un jāpilda starptautisko organizāciju norādījumi un rekomendācijas.²⁵³ Par prioritārāku tika izvēlēta ekonomiskās attīstība sadarbībā ar Krieviju. Ukraina tomēr ir ilgstoši atradusies Krievijas politikas ietekmē, tādēļ arī abu valstu attīstība ir cieši saistīta.²⁵⁴ Šobrīd Ukraina, Juščenko vadībā, ir pilnībā nolēmusi sadarboties ar Rietumvalstīm un iestāties ES,²⁵⁵ kas liecina par prioritāšu izvirzīšanu, uzskatot, ka atgriešanās Eiropā nesīs vairāk labuma valstij, kā atgriešanās pie Krievijas.

²⁴⁹ Kuzio T. (2001) Belarus and Ukraine: democracy building in a grey security zone // J. Zielonka, A. Pravda, *Democratic consolidation in Eastern Europe, Volume 2, International and transnational factors* (455 – 484). Oxford: Oxford University Press. - 465. lpp.

²⁵⁰ Turpat; 464. lpp.

²⁵¹ Ferrero-Waldner Dr. B. *The EU and Ukraine – what lies beyond the horizon?* // ES mājs lapa: http://europa.eu.int/comm/external_relations/news/ferrero/2005/sp05_257.htm

²⁵² Kuzio T. (2005) Ukraine Moves Closer to NATO Membership // The Jamestown Foundation: *Eurasia Daily Monitor*, Volume 2, Issue 84, April 29.

²⁵³ Kuzio T. (2001) Belarus and Ukraine: democracy building in a grey security zone // J. Zielonka, A. Pravda, *Democratic consolidation in Eastern Europe, Volume 2, International and transnational factors* (455 – 484). Oxford: Oxford University Press. - 465. lpp.

²⁵⁴ Mishalisko K. J. (1997) Belarus: retreat to authoritarianism // K. Dawisha, B. Parrott *Democratic changes and authoritarian reactions in Russia, Ukraine, Belarus and Moldova*. (223 – 277). Cambridge: Cambridge University press– 226. lpp.

²⁵⁵ *Foreign policy priorities of Ukraine* // Ukrainas vēstniecības ASV mājas lapa: <http://www.ukraineinfo.us/politics/foreignpolicy.html>

Kopsavilkums

Ukrainas gadījumā viens no galvenajiem faktoriem, kas nobremzēja demokrātiskās reformas valstī, bija vecās elites palikšana pie varas. Vecajai nomenklatūrai un vadošajiem politiķiem svarīgākas šķita savu personīgo interešu un materiālās labklājības nodrošināšana. Ekonomiskās reformas tika apturētas un politiskās nemaz netika uzsāktas, jo tas varētu kaitēt viņu vadošajām pozīcijām.

Valstij ieslīgstot ekonomiskajā krīzē Kravčukam nekas cits neatlika, kā sasaukt jaunas vēlēšanās, kurās uzvarēja, bez iepriekšējas politiskās pieredzes esošais, L. Kučma. Tauta bija nobalsojusi par ekonomiskās situācijas uzlabojumiem un reformām. Tomēr arī Kučma, lai arī veica ekonomiskās situācijas uzlabojumus un atbalstīja jaunas konstitūcijas pieņemšanu, neļāva turpināties demokrātiskām reformām visās valsts jomās. Kučma panāca iedzīvotāju ekonomiskā līmeņa celšanos, taču demokrātisko brīvību ieviešanu veica tikai formāli. Domājams, ka sākotnēji Kučma veica ekonomiskās un politiskās reformas, lai nostiprinātu svaas varas pozīcijas, taču, kad demokrātiskās tiesības un brīvības sāka traucēt viņa personiskajām interesēm, taš tika apturētas.

Valstī joprojām nepastāvēja neatkarīgi mediji, pieauga korupcijas līmenis, un opozīcijai, esot vājai un skaitliski mazākai kā Komunistiskajai partijai, kā arī sašķeltai savā starpā, nebija iespēju nozīmīgi ietekmēt procesus valstī. Iedzīvotāju neapmierinātībai ar vadošo varu pieaugot, sāka rasties pieaugoša pretestība tai, kas rod savu kulmināciju pēc 2004. gada vēlēšanu rezultātu viltošanas. Oranžā revolūcija parāda, ka iedzīvotāju neapmierinātība ar situāciju valstī bija tik ļoti sakāpināta, ka spēja pārvērsties kopējos protestos pret pastāvošo iekārtu un varu.

Spēcīgas opozīcijas trūkums bija otrs faktors, kas apturēja demokrātiskās reformas 1990tajos gados Ukrainā. Laika gaitā ir notikusi elites maiņa no Kravčuka līdz Juščenko, taču līdz 2000. gada Kučmas skandālam, nepastāvēja nozīmīga opozīcija pastāvošajai varai. Uzskatāms, ka dēļ Komunistiskās partijas spēcīgās ietekmes un varas saglabāšanas neatkarīgajā Ukrainas valstī, opozīcijas partijām bija mazas izredzes iegūt līdzvērtīgu ietekmi dēļ to nepietiekamajiem resursiem un biedru skaita, kā arī partiju sadrumstalotības, kas ir raksturīga daudzpartiju politiskajai sistēmai, kāda pastāvēja arī Ukrainā. 2000. gada Kučmas skandāls par žurnālista pazušānu un nogalināšanu lika sarosīties gan iedzīvotājiem, gan opozīcijas partijām. Tieši opozīcijas partiju spēja vienoties ļāva valstij atgūt ceļu uz demokrātiskām pārmaiņām 2004. gada decembrī. Šobrīd, pie varas esot Juščenko, varas cīņas

opozīcijas partiju līderu starpā atkal ir atsākušās, taču, domājams, ka tas nemainīs valsts demokrātiskās pārejas gaitu.

Valstī tikpat kā nenotika politiskās reformas, kas nozīmē, ka pastāvēja padomju institucionālā iekārta, vecais birokrātijas aparāts, ar plaši izplatītu korupciju, un tiesu sistēma, kas bija atkarīga no politiskās varas. Tas viss neveicināja cilvēku uzticību valstij, sabiedrisko organizāciju attīstību un cilvēku iesaistīšanos politikā. Papildus esošās ekonomiskās grūtības saasināja cilvēku apātiju un vilšanās sajūtu par valstī notiekošo.

Krievijas un Rietumu ietekme arī bijuši nozīmīgi faktori Ukrainas demokrātiskajā attīstībā. Ukrainas vēsturiskā un ģeogrāfiskā saikne ar Krieviju ir bijusi būtiska šo abu valstu stratēģiskajā sadarbībā ekonomikas jautājumos. Krievijas tuvums un vēlme sadarboties, ir kavējusi Ukrainas virzību uz Rietumiem un demokrātiju, ekonomiskajās grūtībās Krievija vienmēr bija gatava palīdzēt pretī prasot ciešāku politisko sadarbību. Šobrīd Ukrainas vēlme piederēt Rietumu sabiedrībai ir acīmredzama. Un arī Rietumi ir atzinuši Ukrainas piederību Eiropai un gatava sadarboties un atbalstīt demokrātijas izplatību Ukrainā. Tas liek secināt, ka virziens uz demokrātiju Ukrainā tiks saglabāts.

Joprojām nav atrisinātas problēmas ar Ukrainas etniski sadalīto sabiedrību valsts Rietumdaļā un Austrumdaļā. Šo iedzīvotāju grupu samierināšana un interešu ievērošana ir viens no Juščenko galvenajiem uzdevumiem šobrīd, taču uzskatāms, ka tas vairs draudus Ukrainas demokrātijai neradīs, ja tiks atrasta pareizā pieeja abām šīm grupām – Ukrainas krieviem un nacionālajiem ukraiņiem.

Baltkrievija

Baltkrievija šobrīd tiek uzskatīta par pēdējo saglabājušos diktatūru Eiropā, un tās demokratizācijas jautājums kļuvis aktuāls viscaur pasaulē. Tomēr arī Baltkrievija 1991. gadā, sabrūkot PSRS, kļuva par neatkarīgu valsti un uzsāka demokrātiskas reformas, kuras apturēja pirmais demokrātiski ievēlētais prezidents Aleksandrs Lukašenko (A. Lukashenka).

Demokrātiskā pāreja un konstitūcijas loma

Padomju Savienības rusifikācijas process visveiksmīgāk izdevās tieši Baltkrievijā. Baltkrievijas sabiedrības iedzimtais vājums (neattīstīta etniskā apziņa, lauku neizsmalcinātība) kopā ar masveida cilvēku un materiālo resursu sagraušanu

iepriekšējos gados, nozīmīgi veicināja sovjetizācijas progresu.²⁵⁶ Padomju laikā tika nozīmīgi iznīcināta baltkrievu valoda, nepastāvēja baltkrievu skolas. Rusifikācijas efekts bija nozīmīgāks kā citās valstīs arī dēļ abu valodu līdzīgās izcelsmes.²⁵⁷

Nevar uzskatīt, ka baltkrieviem nav dzīvotspējīgas prasības pēc nācijas, tomēr konkrētie ģeopolitiskie un vēsturiskie apstākļi ir atstājuši tās iedzīvotājus ar vāju nacionālo apziņu brīdī, kad PSRS pārstāja eksistēt. Nevarētu teikt, ka baltkrievi meklēja atbrīvošanos no PSRS. Daudzi vēlējās, bet vairākums bija apmierināti ar augstajiem dzīves standartiem, ko tie baudīja PSRS sastāvā salīdzinājumā ar citām tās dalībvalstīm, un savu pagātņi apspiestās slāvu zemniecības ietvaros. Kā nekur citur postkomunisma reģionā, Rietumu modernās demokrātijas jēdziens sadūrās ar tukšumu.²⁵⁸

Augstākā Padome Minskā deklarēja Baltkrievijas neatkarību 1991. gada 25. augustā, piešķirot Valsts Suverenitātes deklarācijai konstitucionāla dokumenta statusu un pārdēvējot valsti par Baltkrievijas republiku. Izmantojot komunistu dezorientāciju, liberālie un nacionālistiskie reformisti dažādās struktūrās uzsāka reformas. Augstākās padomes priekšsēdētājs tika nomainīts ar mērenu reformistu deputātu Staņislavu Šuškevicu (Shushkevich), viss komunistiskās partijas īpašums tika nacionalizēts, un Baltkrievijas Komunistiskā Partija uz laiku tika aizliegta, kamēr notiek izmeklēšana par tās darbību.²⁵⁹

Sākotnējais darbs pie konstitūcijas sākās 1990. gada maijā. 1990. gada 27. jūlijā deputāti daļēji atcēla veco konstitūciju, pieņemot deklarāciju par valsts suverenitāti. Pēc komunistu puča, deklarācijai tika dots konstitucionāla likuma statuss, un tā bija galvenais instruments Baltkrievijas neatkarības atgūšanā no PSRS. Augstākā Padome deklarēja pilnīgu neatkarību no PSRS, apstiprinot nacionālās likumdošanas pārākumu. Deklarācija aizsargāja baltkrievu valodu, pieprasīja kompensācijas Černobiļas upuriem, aizliedza ārzemju militārās bāzes Baltkrievijas teritorijā, un pieprasīja Baltkrievijas daļu no Padomju zelta, dimantu un cietās valūtas rezervēm.²⁶⁰

²⁵⁶ Mishalisko K. J. (1997) Belarus: retreat to authoritarianism // K. Dawisha, B. Parrott *Democratic changes and authoritarian reactions in Russia, Ukraine, Belarus and Moldova*. (223 – 277). Cambridge: Cambridge University press. – 233. lpp.

²⁵⁷ Turpat; 235. lpp.

²⁵⁸ Turpat; 224. lpp.

²⁵⁹ *Independent Belarus* // Online version of books: <http://countrystudies.us/belarus/13.htm>

²⁶⁰ Lukashuk A. (2001) Constitutionalism in Belarus: a false start // J. Zielonka *Democratic consolidation in Eastern Europe, Volume , Institutional engineering* (293 – 318). Oxford&New York: Oxford University Press – 294. lpp.

Tomēr līdz 1991. gada augustam deklarācijai bija ierobežota praktiskā ietekme. Tā tika pieņemta laikā, kad komunisti vēl bija pie varas. Konstitucionālā komisija iesniedza savu pirmo konstitūcijas projektu Augstākajai Padomei 1991. gada novembrī. PSRS atrodies sadalīšanās posmā, konstitūcijas projekts bija instruments demokrātijas veidošanai un psiholoģiskai sabiedrības nomierināšanai. Valsts šķita gatava atgūt savu neatkarīgās valsts statusu. Pirmoreiz Baltkrievijas vēsturē galvenais demokrātijas elements – varas sadale – tika iekļauts valsts konstitūcijas projektā. Baltkrievija tika veidota kā jaukta parlamentāri – prezidentāla republika. Projekts garantēja arī visas pamattiesības un brīvības atbilstoši Vispārējai Cilvēktiesību deklarācijai.²⁶¹

Sabiedriskās debates par konstitūcijas projektu nāca par labu demokrātiskās konsolidācijas procesam Baltkrievijā. Tās veicināja turpmākas debates par komunistu partijas lomu, daudzpartiju sistēmas nodibināšanu, privātīpašuma tiesībām un varas sadali, taču šīs diskusijas arī parādīja, ka cilvēktiesības nav prioritāte ne likumdevējiem, ne sabiedrībai.²⁶²

Pēc augusta puča par Augstākās Padomes priekšsēdētāju tika ievēlēts nacionālais reformu komunist Staņislavs Šuškevičs, kurš iestājās par brīvā tirgus reformām un privatizāciju, taču viņš atradās pastāvīgā konfliktā ar konservatīvajiem deputātiem jau no paša sākuma. Šuškeviča galvenie oponenti bija ministru prezidents Kebičs un korupcijas komisijas vadītājs Lukašenko, kuri cīnījās par NVS drošības līguma parakstīšanu, ko neatbalstīja Šuškevičs, uzskatot, ka tas anulēs Baltkrievijas neatkarību.²⁶³ Parlamenta demokrātiskā opozīcija ierosināja tūlītējas parlamenta vēlēšanas saskaņā ar konstitūciju, taču neizskaidrojamu iemeslu dēļ Šuškevičs šo iniciatīvu izslēdza no dienaskārtības, un steidzamas politiskās izmaiņas tika atliktas uz nenoteiktu laiku. Domājams, ka Šuškeviča pretestība politiskām reformām varētu būt saistīta ar konservatīvās koalīcijas spiedienu. Komunistu nomenklatūra pilnībā saglabāja savu kontroli tiesu un likumdošanas jomās.²⁶⁴

1992. gada pavasarī, satraukušies par politisko reformu neesamību un

²⁶¹ Lukashuk A. (2001) Constitutionalism in Belarus: a false start // J. Zielonka *Democratic consolidation in Eastern Europe, Volume , Institutional engineering* (293 – 318). Oxford&New York: Oxford University Press – 295. – 296. lpp.

²⁶² Turpat; 296. – 297. lpp.

²⁶³ *Belarus: pariah or Victim* – report, 1997 // British Helsinki Human rights group: <http://www.bhhrg.org/CountryReport.asp?ReportID=105&CountryID=4>

²⁶⁴ Lukashuk A. (2001) Constitutionalism in Belarus: a false start // J. Zielonka *Democratic consolidation in Eastern Europe, Volume , Institutional engineering* (293 – 318). Oxford&New York: Oxford University Press – 297. lpp.

draudiem Baltkrievijas suverenitātei, opozīcija, un galvenokārt Baltkrievijas Tautas fronte, uzsāka nacionālu kampaņu, lai uzsāktu referendumu organizēšanu par agrākām parlamenta vēlēšanām, saskatot to kā veidu, kā pārvarēt strupceļu Augstākajā Padomē. Iedzīvotāji parakstīta petīcija par atbalstu referendumam, taču parlaments to neņēma vērā, un aizgāju pusgadu ilgās brīvdienās, dodot komunistu spēkiem pietiekami daudz laka, lai pārgrupētos. Valdība kļuva par 9 masu mediju līdzīpašniekiem, efektīvi kontrolējot 80% preses un pilnībā kontrolējot nacionālo radio un televīziju. Pēc atgriešanās no brīvdienām, parlaments ar vairākuma atbalstu noraidīja referendumu nepieciešamību, pamatojot, ka kampaņas organizētāji pārkāpuši likumu. Baltkrievijas Tautas fronte nespēja rast atbilstošu atbildi šim lēmumam, un guva mācību, ka darbošanās demokrātisko procedūru ietvarā nebūs veiksmīga Baltkrievijā.²⁶⁵

Konstitūcijas veidošanas un akceptēšanas process bija ilgstošs un pretrunīgs, jo politiskās partijas nespēja vienoties par varas sadalījuma iekārtu.²⁶⁶ Galu galā, konstitūciju pieņēma 1994. gada 15. martā. Tā pārstāvēja mēģinājumu radīt būtisku demokrātijas ietvaru, kas nodrošinātu visa veida brīvības un valsts likumiskos pamatus. Deklarācija deklarēja Augstāko Padomi (parlamentu) kā augstāko pārstāvi un galveno likumdošanas spēku. Tika ieviesta diezgan spēcīga prezidentūra, deklarējot prezidentu kā valsts galvu un galveno izpildvaras pārstāvi. Prezidentu ievēlot tautai tiešās vēlēšanās. Prezidentam netika dota vara atlaist parlamentu.²⁶⁷

Baltkrievija bija pēdējā Austrumeiropas un NVS valsts, kas aizvietoja padomju ēras parlamentu (1995. gada maijs un decembris), un pēdējā, kas izveidoja prezidenta posteni un prezidenta vēlēšanas (1994. gada jūnijs – jūlijs). Parlamenta vēlēšanas tik ilgi nenotika dēļ Augstākās Padomes komunistu vairākuma personīgajām interesēm, un sabiedrības nereagēšanas uz Padomju Savienības sabrukumu. Prezidenta vēlēšanas tika atliktas dēļ personificētās politikas no vienas puses un reformistu interesēm, ka prezidenta pozīcija var tikt nepareizi izmantota, lai uzkrātu varu nepareizās rokās, no otras puses. Šis līderības trūkums nenāca par labu

²⁶⁵ Lukashuk A. (2001) Constitutionalism in Belarus: a false start // J. Zielonka *Democratic consolidation in Eastern Europe, Volume , Institutional engineering* (293 – 318). Oxford&New York: Oxford University Press – 297. - 298. lpp.

²⁶⁶ Turpat; 300. lpp.

²⁶⁷ Turpat; 302. – 304. lpp.

Rietumu ietekmei Baltkrievijā, un bija labvēlīgs Krievijas vēlmei no jauna integrētās impēriju.²⁶⁸

Baltkrievijas pirmās prezidenta vēlēšanas notika 1994. gada jūnijā - jūlijā. Kampanja ilga mēnesi. Parlamenta vairākums uzskatīja, ka prezidenta amatu iegūs tā laika ministru prezidents Vjačeslavs Kebičs. Kebiču, kas balstīja savu kampanju uz attiecību atjaunošanu ar Krieviju, spēcīgi atbalstīja Maskava. Prezidenta amata kandidātu vidū bija arī Aleksandrs Lukašenko.²⁶⁹

Neskatoties uz daudzajiem apvainojumiem, var apgalvot, ka 23. jūnija vēlēšanas bija brīvākās, kādas Baltkrievijas īsajā demokrātijas vēsturē notikušas. Kebiča tendenciozā televīzijas kampanja īstenībā radīja pretuguni uz viņu. Galvenais problēmjautājums gandrīz visiem vēlētajiem bija ekonomika, kas reformu trūkuma dēļ, bija atstāta novārtā. Klasiskā protesta balsojumā, cilvēki noraidīja esošo varasvīru Kebiču, nobalsojot par labu Lukašenko, kas vadīja parlamenta pretkorupcijas komisiju.²⁷⁰

Lukašenko uzvaras fenomens bija iespējams tikai dēļ totāla reformu trūkuma pirmajos gados pēc PSRS sabrukuma. Baltkrievijas Augstākā Padome bija CAE līdere ilgmūžības ziņā. Atšķirībā no citām reģiona valstī, Baltkrievijas politiskā vide palika nemainīga. Lepošanās ar stabilitāti bija galvenais arguments sadarbībā ar Eiropas organizācijām un ārzemju investoriem; stabilitātes saglabāšana bija valdības galvenais mērķis un sasniegums.²⁷¹

Taču īstenībā galvenais guvums bija nevis stabilitāte, bet gan stagnācija. Ekonomisko reformu trūkums noveda pie milzīgiem valsts parādiem, kuros iedzīvojamās dēļ nepieciešamā atbalsta kolektīvajām saimniecībām un militāri industriālajiem kompleksiem, kas bija augstas tehnoloģijas, taču neizmantojami. Šī smacējošā sociālā atmosfēra neļāva attīstīties politiskajām partijām. Valdība nekļuva patstāvīga un

²⁶⁸ Mishalisko K. J. (1997) Belarus: retreat to authoritarianism // K. Dawisha, B. Parrott *Democratic changes and authoritarian reactions in Russia, Ukraine, Belarus and Moldova*. (223 – 277). Cambridge: Cambridge University press. – 247. lpp.

²⁶⁹ Lukashuk A. (2001) Constitutionalism in Belarus: a false start // J. Zielonka *Democratic consolidation in Eastern Europe, Volume , Institutional engineering* (293 – 318). Oxford&New York: Oxford University Press – 306. – 307. lpp.

²⁷⁰ Turpat; 307. lpp.

²⁷¹ Turpat; 308. – 309. lpp.

nedaudzās nevalstiskās organizācijas, kas eksistēja, bija finansiāli atkarīgas no ārzemju investīcijām. Vienīgā jaunā lieta bija konstitūcija.²⁷²

Lukašenko režīms

Laika posmā no 1990. līdz 1994. gadam, demokratizācija un virzība uz tirgus ekonomiku progresēja lēnām. Kopš Aleksandra Lukašenko ievēlēšanas 1994. gada jūlijā Baltkrievija atgriezās pie autoritārisma kā PSRS laikā.²⁷³ Baltkrievijas sākotnējo atvērtību Rietumu reformām apturēja pirmais demokrātiski ievēlētais prezidents tās vēsturē. Aleksandrs Lukašenko, kopš nākšanas pie varas 1994. gadā, atcēla post - padomju konstitūciju praksē, lai nodibinātu patvaļīgu personīgās diktatūras režīmu.²⁷⁴

Lukašenko režīms ir iespējams, jo valstī trūkst spēcīgas nacionālās apziņas, režīms cieš no zema institucionalizācijas līmeņa, kā arī politiskā plurālisma trūkuma. Lukašenko režīmam nav noteiktas ideoloģijas. Kā viņš pats pēc ievēlēšanas izteicās, ka nepārstāv ne ar kreisos, ne labējos spēkus, viņš pārstāv tautu un ir pret tiem, kas krāpj un apzog to. Lukašenko bija populists, kas pievilināja tautu ar nostaļģiju pēc Padomju laika stabilitātes un drošības.²⁷⁵

K. Mishalisko uzskata, ka nacionālisma trūkums – tā definējumā kā interešu novirzīšanā no nācijas – padarīja Lukašenko režīmu iespējamu. Baltkrievijas prezidents atjaunoja Padomju savienības karogu un emblēmu neatkarības vēsturisko simbolu vietā, un mēģināja atjaunot pilnīgu integrāciju ar Krieviju, sagaidot, ka PSRS vai kaut kas tai līdzīgs, tiks atjaunota, kad Boriss Jeļcins pamefīs politisko skatuvi. Šajā procesā Lukašenko izvērta opozīciju NATO paplašināšanai, kas varētu novest Rietumu sabiedrotos uz Baltkrievijas - Polijas robežas.²⁷⁶

Lukašenko vara tika nostiprināta 1996. gada referendumā par 1994. gada konstitūcijas labojumiem. Referendums sekoja pēc Lukašenko un ievēlētā parlamenta

²⁷² Lukashuk A. (2001) Constitutionalism in Belarus: a false start // J. Zielonka *Democratic consolidation in Eastern Europe, Volume , Institutional engineering* (293 – 318). Oxford&New York: Oxford University Press – 309pp.

²⁷³ Kuzio T. (2001) Belarus and Ukraine: democracy building in a grey security zone // J. Zielonka, A. Pravda, *Democratic consolidation in Eastern Europe, Volume 2, International and transnational factors* (455 – 484). Oxford: Oxford University Press, - 455. lpp.

²⁷⁴ Mishalisko K. J. (1997) Belarus: retreat to authoritarianism // K. Dawisha, B. Parrott *Democratic changes and authoritarian reactions in Russia, Ukraine, Belarus and Moldova.* (223 – 277). Cambridge: Cambridge University press. – 223. lpp.

²⁷⁵ Kuzio T. (2001) Belarus and Ukraine: democracy building in a grey security zone // J. Zielonka, A. Pravda, *Democratic consolidation in Eastern Europe, Volume 2, International and transnational factors* (455 – 484). Oxford: Oxford University Press, - 478. – 479. lpp.

²⁷⁶ Mishalisko K. J. (1997) Belarus: retreat to authoritarianism // K. Dawisha, B. Parrott *Democratic changes and authoritarian reactions in Russia, Ukraine, Belarus and Moldova.* (223 – 277). Cambridge: Cambridge University press. – 224. lpp.

strīda par prezidenta ierosinājumu labot konstitūciju, tādējādi pagarinot viņa prezidentūras termiņu no 5 uz 7 gadiem, izveidot otru likumdošanas palātu, kuras biedrus noteiktu prezidents, un ierobežot Konstitucionālās tiesas varu. Tā kā parlaments šiem labojumiem nepiekrita, Lukašenko sasauca valsts līmeņa referendumu, kurā labojumi tika atbalstīti. Tomēr starptautiskā sabiedrība asi kritizēja apstākļus, kuros referendums notika, un atteicās atzīt tā rezultātus. Referenduma rezultātā, parlaments tika likvidēts, ko aizvietoja ar jaunu divpalātu parlamentu. Prezidents izvēlējās apakšpalātas biedrus un ieguva būtisku ietekmi pār augšpalātu. Rezultātā tika likvidēti visi opozīcijas partiju pārstāvji valdībā.²⁷⁷

1990to gadu otrajā pusē nopietni pasliktinājās cilvēktiesību situācija, notika vēlēšanu rezultātu viltošana un prezidenta amata kandidātu pazušana. Lukašenko nav intereses uzturēt labas attiecības ar Rietumvalstīm vai ES, NATO un Eiropas Padomi.²⁷⁸

Taras Kuzio uzsver, ka Baltkrievijā nacionālās idejas vājums, nacionālo komunistu neesamība, un vērā ņemamas demokrātiskās opozīcijas trūkums nozīmēja, ka reformu process un valsts un nācijas veidošanas dienaskārtība vienmēr tika apšaubīti. Lukašenko parādīšanās 1994. gadā iznīcināja centriskās politikas un pagriezta valsti prom no Eiropas uz Eirāzijas orientāciju, meklējot glābiņu no reformām ar reintegrācijas Krievijā, palīdzību. Nepastāvot iekšpolitiskām reformu programmām un valsts veidošanas procesam, Rietumu valdībām un starptautiskajām organizācijām ir grūti ietekmēt Lukašenko režīmu.²⁷⁹

Starptautiskā ietekme

Tūlīt pēc neatkarības pasludināšanas Baltkrievija mēģināja uzsākt Eiropas tradīcijās balstītu neitrālas mazas valsts ārpolitiku, cerot uz daudzpusēju sadarbību, kā neatkarības garantu. Šāda politika, ņemot vērā Baltkrievijas kultūras vēsturi, būtu vienlīdz Eirocentriskā un uz Krieviju centrēta. Galvenā Rietumu interese Baltkrievijā bija Kodolieroču neizmantošanas līgumu parakstīšana.²⁸⁰

²⁷⁷ *Background* // Human rights watch: <http://www.hrw.org/reports/1999/belarus/Belrus99-04.htm>

²⁷⁸ Kuzio T. *Soviet style election held in Belarus* // The Jamestown foundation: http://www.jamestown.org/publications_details.php?search=1&volume_id=8&issue_id=449&article_id=3837

²⁷⁹ Kuzio T. (2001) Belarus and Ukraine: democracy building in a grey security zone // J. Zielonka, A. Pravda, *Democratic consolidation in Eastern Europe, Volume 2, International and transnational factors* (455 – 484). Oxford: Oxford University Press, - 484. lpp.

²⁸⁰ Cutler R. M. (2001) The unanticipated consequences of policy blindness: why even Belarus matters // *Foreign policy focus*, Jan.

Baltkrievijā ilgu laika posmu saglabājas Padomju laiku parlaments, kas neveicināja ne ekonomiskas, ne politiskas reformas. Rietumu uzmanības un pamudinājumu neesamības rezultātā, tas bija tikai laika jautājums, kad Baltkrievija pievienojās Krievijas ietekmes zonai. 1993. gadā tiek parakstīts līgums par NVS valstu drošību.²⁸¹

1995. gada tika nodibinātas stratēģiskas attiecības starp Baltkrieviju un Krieviju, īpašu uzsvaru liekot uz militāro sadarbību.²⁸² Lukašenko spēcīgi iebilda pret NATO paplašināšanos, savu pozīciju sludinot citu CAE valstu līderiem. Baltkrievijai svarīga arī Krievijas ekonomiskā loma, tai nepieciešama lēta krievu nafta un vairāki projekti tiek koncentrēti Baltkrievijā.²⁸³

1996. gada aprīlī tika nodibināta baltkrievu – krievu savienība, kas nozīmēja abu valstu sadarbību visās jomās. Tomēr šobrīd šī sadarbība konfliktē ar abu valstu līderu personiskajām varas pozīcijām.²⁸⁴ Krievu – baltkrievu savienība ir ārkārtīgi nozīmīga, neatkarīgi no Lukašenko personības. Lai arī kāda būtu viņa personība, savienība pārstāv milzīgus ieguvumus Krievijai ģeopolitiskā, psiholoģiskā un garīgā ziņā. Krievija izvēlas ignorēt Baltkrievijas režīma autoritāro dabu savu ģeopolitisko interešu vārdā un dēļ integrācijas NVS.²⁸⁵

Starptautiskās organizācijas nebija spējīgas izrādīt daudz ietekmes pār Lukašenko režīmu Baltkrievijā. Baltkrievijai nebija vajadzības pēc atbalsta no Starptautiskā Monetārā Fonda vai Pasaules Bankas, kuru kritēriji atbalsta saņemšanai būtu pārāk stingri, lai Lukašenko tos spētu pieņemt. Tā vietā, viņš veiksmīgi prasīja subsīdijas no Krievijas, kuras tika nodrošinātas stratēģisku apsvērumu rezultātā, nevis ar mērķi ietekmēt neeksistējošu vietējo reformu programmu. Lukašenko ignorēja EDSO, Eiropas Padomes vai ES aicinājumus par dialoga uzsākšanu ar viņa atlaisto parlamentu un demokrātisko opozīciju. Ja tādas valstis, kā Baltkrievija Lukašenko vadībā, nemeklē līdzdalību demokratizācijas procesos, tās uzgriež muguru Eiropai (Rietumu valdībām un starptautiskām institūcijām). Ārpolitiskā orientācija tādām

²⁸¹ Cutler R. M. (2001) The unanticipated consequences of policy blindness: why even Belarus matters // *Foreign policy focus*, Jan.

²⁸² Mishalisko K. J. (1997) Belarus: retreat to authoritarianism // K. Dawisha, B. Parrott *Democratic changes and authoritarian reactions in Russia, Ukraine, Belarus and Moldova*. (223 – 277). Cambridge: Cambridge University press. – 273. lpp.

²⁸³ Turpat.

²⁸⁴ Turpat; 275. lpp.

²⁸⁵ Kuzio T. (2001) Belarus and Ukraine: democracy building in a grey security zone // J. Zielonka, A. Pravda, *Democratic consolidation in Eastern Europe, Volume 2, International and transnational factors* (455 – 484). Oxford: Oxford University Press. - 467. – 469. lpp.

valstīm tad ir vērsta uz atgriešanos Eirāzijā, no kurienes, kā viņi uzskata, tika padzīti 1991. gada decembrī.²⁸⁶

Laika posmā no 1991. līdz 1994. gadam Rietumu politikas atspoguļoja vienaldzību un intereses trūkumu, bija Krieviju atbalstošas. Savā ziņā šīs Krieviju atbalstošās politikas turpināja ES, kas nedomāja iekļaut kādu no NVS valstīm tās topošo dalībvalstu lēnās virzības grupā. Pēc 1994. gada dažas Rietumvalstis un starptautiskās organizācijas pieņēma mazāk uz Krieviju centrētas politikas pret NVS, taču Lukašenko ievēlēšana iznīcināja pēdējās cerības, ka lēnā demokratizācijas gaita, kas uzsākās 1990. gadā, tiks turpināta.²⁸⁷

Rietumi un starptautiskās organizācijas uzskatīja par sarežģītu ietekmēt notikumus Baltkrievijā trīs faktoru dēļ: pirmkārt viņi negribēja apvainot Krieviju, kas atbalstīja Lukašenko režīmu. Otrkārt, par spīti viņa ekscentriskumam, Lukašenko tika ievēlēts ar vairākuma balsu pārsvaru. Viņš turpināja saņemt tautas atbalstu. Rietumu valdības un institūcijas pārstāja uzskatīt Lukašenko režīmu par leģitīmu tikai pēc viņa prezidenta termiņa beigām 1999. gada vasarā. Treškārt, demokrātiskā opozīcija saglabājās vāja, sadalīta un nespējīga radīt nopietnus draudus Lukašenko režīmam.²⁸⁸

Būtiskāko faktoru analīze

Nacionālā vienotība

Kā jau iepriekš tika minēts, dažādi autori uzsver baltkrievu vājo nacionālo identitāti, gan 1990to gadu sākumā uzsākot pāreju, gan mūsdienās, kas radusies spēcīgajā Krievijas un rusifikācijas politikas ietekmē. Uzsākoties demokrātiskām reformām 1990to gadu sākumā, baltkrievi sāka apzināties savu valodu un nacionālo identitāti, līdz ar reformām tā pieauga. Taču tai nebija noteicošā loma, izvēloties prezidenta amatam A. Lukašenko, kas kandidēja ar pretkorupcijas programmu. Pēc Lukašenko ievēlēšanas, baltkrievu valodas izplatība atkal tika samazināta, likvidējot visas baltkrievu valodas iestādes un radot priekšstatu, ka intelektuāļi runā krieviski. Baltkrievu identitāte Lukašenko režīma ietvarā tika saistīta ar opozīciju.

Sākotnēji būtisks bija fakts, ka tautas atbalsts demokrātiskām pārmaiņām nebija liels. Tauta nebija sajūsmā par PSRS sabrukumu un neatkarības atgūšanu,

²⁸⁶ Kuzio T. (2001) Belarus and Ukraine: democracy building in a grey security zone // J. Zielonka, A. Pravda, *Democratic consolidation in Eastern Europe, Volume 2, International and transnational factors* (455 – 484). Oxford: Oxford University Press. - 467. lpp.

²⁸⁷ Turpat; 481. lpp.

²⁸⁸ Turpat.

spēcīgi izjuta nostalgiju pēc PSRS.²⁸⁹ Iedzīvotājiem bija plaša politiskā apātija, nebija ticības, ka demokrātija uzlabos situāciju.²⁹⁰ Tautas atbalsta trūkums, ko radīja vilšanās pārejas procesā un vēlme atgriezties padomju ekonomiskajā stabilitātē, bija par iemeslu tam, ka nenotika spiediena izdarīšana uz vadošajām amatpersonām, kas varētu paātrināt un padarīt efektīvāku pārejas procesu. Iedzīvotāju galvenā vēlme bija savas labklājības uzlabošana, un viņa šādu iespēju nesaskatīja demokrātisko reformu procesā. Tautas vilšanās pie varas esošajā Kebičā, radīja protesta baslojumu, ļaujot par prezidentu kļūt populistiskajam Lukašenko, kurš solīja korumpēto ierēdņu atklāšanu un atgriešanos pie komunisma vērtībām.

Šībrīža situācijā ir grūti saprast iedzīvotāju patiesās vēlmes, jo pētījumi šai ziņā ir ierobežoti no režīma puses. Tā kā baltkrievi ir ekonomiski tendēti, tad nevēlas riskēt ar savu esošo ekonomisko labklājību, lai arī cik liela tā nebūtu. Tas noteikti ir arguments, kāpēc nenotiek protesti pret režīmu, iedzīvotāji baidās pazaudēt to, kas viņiem šobrīd pieder. Vairums iedzīvotāju noteikti nav apmierināti ar savu ekonomisko situāciju, taču baiļu faktors liedz runāt par to skaļi. Ekonomiskais un drošības faktors ir ļoti būtisks baltkrieviem, tādēļ skaidrs viņu atbalsts reformām nav jūtams.

Pilsoniskā sabiedrība

1990to gadu sākumā sabiedrisko organizāciju sektors sastāvēja no sieviešu, izglītības, kultūras, jaunatnes un biznesa grupām, taču vairumam NVO trūka pieredzes, prasmju, finansējuma un darbinieku, kā arī tās bija reti pārstāvētas ārpus lielajām pilsētām.²⁹¹ Tas liecina, ka NVO loma uz demokrātijas attīstību nebija liela, un NVO sektors drīzāk uzskatāms par padomju laika sabiedrības paliekām. Arī iedzīvotāju izpratne par NVO lomu un ietekmi ir neskaidra, viņi nesaskata atšķirību starp NVO, komerciālām vai valsts organizācijām,²⁹² kas liecina, ka viņi neuztver nevalstiskās organizācijas kā iespēju ietekmēt pastāvošo kārtību valstī.

²⁸⁹ Kuzio T. (2001) Belarus and Ukraine: democracy building in a grey security zone // J. Zielonka, A. Pravda, *Democratic consolidation in Eastern Europe, Volume 2, International and transnational factors* (455 – 484). Oxford: Oxford University Press. - 476. lpp.

²⁹⁰ *Problems of democratization* // Online versions of books: <http://www.country-studies.com/belarus/problems-of-democratization.html>

²⁹¹ *Belarus* // Freedom House:

http://www.freedomhouse.org/research/nitransit/2000/belarus/belarus_democ.htm#pp

²⁹² Turpat.

Šobrīd NVO sektors no režīma puses tiek uztverts kā opozīcijas perēklis. Lukašenko arvien izdod jaunus likumus, kas ierobežo NVO darbību un nevalstiskajām organizācijām ir jācīnās par savu eksistenci. NVO ir viena no nedaudzajām sabiedrības grupām, kas pretojas režīma darbībai un ietekmei, taču viņu iespējas ir nelielas, un pārsvarā tendētas uz ārvalstu auditoriju, informējot par Baltkrievijā notiekošo.

Attiecībā uz reliģijas jautājumiem, Baltkrievijā pastāv vēsturisks konflikts starp Pareizticīgo (kas sakņojas Krievijā) un Romas katoļu (sakņojas Polijā) baznīcu. Šajās baznīcas institūcijās, dēļ šīs etniskās tradīcijas, ir grūti iesakņoties baltkrievu valodai un kultūrai, kas neveicina vienotas baznīcas rašanos.²⁹³ Šobrīd pareizticīgajai baznīcai ir piešķirts īpašs statuss Baltkrievijā, un Lukašenko izmanto attiecības ar pareizticīgās baznīcas patriarhu, lai uzlabotu savu prestižu sabiedrībā. Politiskās varas sadarbība ar baznīcu ir prestiža un tiek sabiedrībā novērtēta.

Politiskā sabiedrība

1990to gadu sākumā cilvēktiesību ievērošana Baltkrievijā nozīmīgi uzlabojās, valdība pārtrauca tās monopolu uz medijiem, un ļāva relatīvi brīvi plūst informācijai, pārstājot izmantot represīvos mehānismus, iebaidīšanu un cenzūru. Tā rezultātā baltkrievi brīvi sāka atklāti izteikt savu viedokli un sāka veidot pilsonisko sabiedrību caur NVO un medijiem. Tiesu vara sāka funkcionēt neatkarīgāk salīdzinoši ar PSRS sistēmu,²⁹⁴ un reliģijas brīvība tika respektēta.²⁹⁵ Tomēr valdība joprojām turpināja izmantot apmelošanu un neslavas celšanu, lai apspiestu kritiku par tās politikām un ierēdņiem.²⁹⁶

Šobrīd cilvēktiesības Baltkrievijā tiek ievērotas tikai tiktāl, cik netraucē pastāvēt Lukašenko režīmam. Iedzīvotāji ir iebaidīti, tiem ir bail pazaudēt esošos ienākumus un labklājību. Neatkarīgu mediju jēdziens Baltkrievijā nepastāv. Valsts īpašumā ir visi elektroniskie mediji, kas rada savu politiku. Visi neatkarīgie laikraksti tiek padarīti par nelegāliem, valstī nepastāv alternatīvi informācijas iegūšanas avoti. Nepastāv neatkarīga televīzija, pat Krievijas TV kanālu raidīšana tiek ierobežota. Tas

²⁹³ *Religion* // Valstu izpētes mājas lapa: <http://countrystudies.us/belarus/20.htm>

²⁹⁴ *Belarus background* // Human rights watch: <http://www.hrw.org/reports/1997/belarus/Belarus-03.htm>

²⁹⁵ *Belarus, Human rights practices, 1993* // ASV valsts departamenta mājas lapa, The library of Congress country studies:

http://dosfan.lib.uic.edu/ERC/democracy/1993_hrp_report/93hrp_report_eur/Belarus.html

²⁹⁶ Turpat.

norāda uz to, ka iedzīvotājiem būtībā nav pieejama objektīva informācija par valstī un pasaulē notiekošo, viņiem nav sapratnes par situāciju, kādā viņi atrodas.

1990to gadu sākumā Baltkrievijā notika plašas diskusijas par konstitūcijas izveidi un varas sadalījumu tajā, kas liecina par demokrātiskām aktivitātēm un sabiedrības interesi neatkarīgās valsts veidošanā. Varas cīņām ieilgstot, konstitūciju pieņēma gan tikai 1994. gadā, taču tās veidošanas process veicināja sabiedrības un politiķu interesi par jaunās valsts esamību un pilnveidošanu. Pie varas nākot Lukašenko, konstitūcija tiek mainīta, piemērojot līdera vajadzībām, kā arī tiek izdoti atsevišķi dekrēti un likumi, kas nosaka kārtību valstī.

Būtiski Baltkrievijas gadījumā ir, ka līdz 1994. gadam nenotika vēlēšanas un politiskās reformas valstī.²⁹⁷ Līdz ar pirmajām prezidenta vēlēšanām pie varas nāca Lukašenko, kas vēlējās nodibināt autoritāru režīmu, tādējādi valstī būtībā nav pastāvējusi demokrātiska kārtība, un lielais vairums iedzīvotāji īsti nezina, ko zaudē, dzīvojot totalitārā režīmā. Šobrīd vēlēšanas notiek regulāri, taču tās grūti saukt par demokrātiskām, jo ļauj piedalīties tikai vājām opozīcijas partijām vai līderiem, spēcīgākos kandidātus likvidējot jau pirms vēlēšanām.

Svarīgs faktors, kas ietekmējis Baltkrievijas attīstību, ir opozīcijas vājums. 1990to gadu sākumā nepastāv ietekmīga demokrātiska opozīcija Komunistiskajai partijai.²⁹⁸ Baltkrievijas Nacionālajai fronteī, kas ir galvenā opozīcijas grupa, parlamentā ir mazāk par 10% vietu. Augstākās padomes priekšsēdētāju Šuškevicu atbalsta demokrātiskā opozīcija, Šuškevicam liels atbalsts tautas vidū.²⁹⁹ Tas būtībā nozīmē, ka gan opozīcija, gan iedzīvotāji atbalsta uz reformām tendētu Komunistiskās partijas līderi, tādējādi, lai arī veicinot dažas ekonomiskās pārmaiņas, tiek saglabāta vecā politiskā iekārta un politiskās reformas nenotiek.

Šobrīd, Lukašenko režīma ietvaros, opozīcija ir redzama, bet vāja un sašķelta savā starpā (varas cīņa vai cīņa par finansējumu). Režīms tai ļauj pastāvēt, lai arī ierobežo tās iespējas. Kā ja iepriekš tika minēts, oficiāli opozīcija un politiskā

²⁹⁷ *Belarus, Human rights practices, 1993* // ASV valsts departamenta mājas lapa, The library of Congress country studies:

http://dosfan.lib.uic.edu/ERC/democracy/1993_hrp_report/93hrp_report_eur/Belarus.html

²⁹⁸ Kuzio T. (2001) *Belarus and Ukraine: democracy building in a grey security zone* // J. Zielonka, A. Pravda, *Democratic consolidation in Eastern Europe, Volume 2, International and transnational factors* (455 – 484). Oxford: Oxford University Press, - 484. lpp.

²⁹⁹ *Belarus, Human rights practices, 1993* // ASV valsts departamenta mājas lapa, The library of Congress country studies:

http://dosfan.lib.uic.edu/ERC/democracy/1993_hrp_report/93hrp_report_eur/Belarus.html

konkurence režīma ietvaros ir iespējama, taču tā, galvenokārt, ir tikai formāla, un nespēj reāli ietekmēt procesus valstī, savādāk Lukašenko nepieļautu to eksistenci.

Prezidentālisma kā valsts formas izvēle ir viens no faktoriem, kas ļāva pie varas nākt harizmātiskam līderim un pārņemt valsts varu savās rokās. 1994. gadā pieņemtā konstitūcija deklarē Baltkrieviju par prezidentālu republiku,³⁰⁰ kas, kā zināms, pie varas noved autoritāro Lukašenko. Turpmākajos valsts procesos prezidents regulē visu valstī notiekošo, un savu prezidenta posteni izmanto savas varas paplašināšanai.

Birokrātijas aparāts

PSRS nomenklatūras un birokrātijas aparāta saglabāšana, neveicināja demokrātijas un varas pārraudzības procesus valstī, jo bija cieši saistīta ar politisko varu.³⁰¹ Līdz 1994. gadam pastāvēja padomju laika Ministru padome un valdības aparāts, vienīgās izmaiņas notika militārajās institūcijās.³⁰² Nenodalot politisko varu un administratīvo aparātu, lēmumi ir ļoti politizēti un neveicina demokrātiskas vērtības. Vecās nomenklatūras saglabāšana liedza attīstīties jaunam demokrātiskām idejām valsts pārvaldē.

Lukašenko nākot pie varas, vecie ierēdņi paliek savos amatos, nomainot tikai vadošos kadrus pret sev uzticamiem cilvēkiem. Tomēr šobrīd notiek pakāpeniska ierēdņu nomaiņa, daudz jauniem cilvēkiem iesaistoties valsts pārvaldē, jo darbs valsts dienestā ir stabils. Tomēr birokrātijas aparāts un pat valdība ir tikai administratīvs mehānisms, ministriem esot tikai izpildītājiem, nevis politikas veidotājiem. Tas liecina par to, ka Lukašenko tiešām nosaka un regulē visu valstī notiekošo.

Elites

PSRS sabrūkot politiskā elite nebija ieinteresēta reformu procesā un ekonomiskajā integrācijā ar pasauli, tā palika uzticīga padomju stila plānošanai un ražošanai.³⁰³ Elites nevēlme mainīt politisko un ekonomisko situāciju valstī ir viens no iemesliem, kāpēc demokrātija Baltkrievijā nenostiprinājās. Neatkarīgās valsts

³⁰⁰ Mishalisko K. J. (1997) Belarus: retreat to authoritarianism // K. Dawisha, B. Parrott *Democratic changes and authoritarian reactions in Russia, Ukraine, Belarus and Moldova*. (223 – 277). Cambridge: Cambridge University press. – 254. lpp.

³⁰¹ Turpat; 250. lpp.

³⁰² Turpat.

³⁰³ Kuzio T. (2001) Belarus and Ukraine: democracy building in a grey security zone // J. Zielonka, A. Pravda, *Democratic consolidation in Eastern Europe, Volume 2, International and transnational factors* (455 – 484). Oxford: Oxford University Press. - 482. lpp.

vēlēšanu atlikšana līdz 1994. gadam nāca par ļaunu valsts attīstībai, jo pie varas esošā komunistiskā elite, lai arī pieļāva dažas reformas, tomēr to domāšanas veids nebija vērsts uz demokrātiju.

Šobrīd Baltkrievijas politiskā elite ir Lukašenko un tie cilvēki, kas ar viņu kopā strādā. Ja parādās kāda spilgta un ietekmīga personība, kas varētu pretendēt uz prezidenta amatu, Lukašenko viņu uzreiz noņem no politiskās skatuves, lai nerastos konkurence. Visi iespējamie konkurenti tiek iebaidīti, lai Lukašenko varēt saglabāt savas pozīcijas. Tādēļ arī nevar runāt par elites atbalstu reformām, bet drīzāk par varas cīņu starp režīmu un iespējami spēcīgajiem opozīcijas kandidātiem.

Elites loma pārejas procesā ir ļoti būtiska arī Baltkrievijā. Tas, ka netika nomainīta politiskā elite un nomenklatūra valstī, pie varas paliekot padomju laika cilvēkiem, kas nevēlas pārmaiņas,³⁰⁴ neveicināja reformu procesu valstī. Elites vidū notika daļēja vienošanās par neatkarīgas valsts izveidi, bet valsti joprojām vadīja padomju elite, kas bija pret Gorbačova pārbūves politiku.³⁰⁵ Elites attieksme pret reformām un demokrātiju bija noteicošā, kas neļāva Baltkrievijai uzsākt straujāku virzību pretim demokrātiskām reformām un valsts attīstību. Valdības balansēšana starp neatkarīgas valsts izveidi un padomju laika institūciju saglabāšanu, radīja nenoteiktību varas struktūrās.

Lukašenko vadībā Baltkrievijas politiskā elite tika pakāpeniski nomainīta, nomainot visus, kas varētu nebūt lojāli pret jauno režīmu, ar vadonim uzticamiem kadriem. Būtībā Lukašenko pārņemot vadību valstī, visu noteica viņš, pārējiem esot tikai paklausīgiem pavēļu izpildītājiem. Tāpat arī, tika likvidētas atšķirīgu uzskatu elites grupas, lai netiktu apdraudēta režīma pastāvēšana. Tas viss liecina par Lukašenko mērķi apturēt iespējamo pretestību viņa režīmam, un tiek izmantotas visas iespējamās metodes, lai to sasniegtu.

Ekonomiskā sabiedrība

Sociālekonomiskā situācija baltkrieviem šķiet ļoti nozīmīgs faktors viņu personīgajā un valsts izaugsmē. Pirmā baltkrievu pretestība demokrātiskai sistēmai radās sajūtot ekonomisko reformu sekas 1990to gadu sākumā. Baltkrievija bija viena

³⁰⁴ Lukashuk A. (2001) Constitutionalism in Belarus: a false start // J. Zielonka *Democratic consolidation in Eastern Europe, Volume 1, Institutional engineering* (293 – 318). Oxford&New York: Oxford University Press – 297. - 298. lpp.

³⁰⁵ Mishalisko K. J. (1997) Belarus: retreat to authoritarianism // K. Dawisha, B. Parrott *Democratic changes and authoritarian reactions in Russia, Ukraine, Belarus and Moldova*. (223 – 277). Cambridge: Cambridge University press. – 242. lpp.

no bagātākajām PSRS republikām, un tādējādi PSRS sabrūkot un uzsākoties privatizācijai, kas noveda pie ekonomiskās krīzes valstī, iedzīvotāji arvien vairāk vēlējās atgriezties pie padomju stila sistēmas, kurā viņu ekonomiskā nodrošinātība bija samērā augsta. Valsts izvēlētā šoka terapija un brīva tirgus reformas, ar privatizāciju un milzīgo inflācijas pieaugumu, palielināja bezdarbu un iedzina ekonomiku depresijā.³⁰⁶ Ekonomiskās reformas un tam sekojošā ekonomiskā krīze, neveicināja atbalstu citām demokrātiju raksturojošām reformām.

Tieši šīs ekonomiskās problēmas ir viens no iemesliem, kas noved pie atbalsta Lukašenko prezidenta vēlēšanās, kas runā par korupcijas novēršanu un atgriešanos pie PSRS ekonomiskajām vērtībām. Ņemot vērā, baltkrievu ekonomiski tendēto domāšanu, solījumi par viņu ekonomisko apstākļu uzlabošanu bija noteicošie, Lukašenko ievēlēšanai un režīma maiņai valstī. Tādējādi arī šobrīd tiek uzskatīts, ka stagnācija ir labāka, nekā pārmaiņas, kas varētu kaitēt indivīdu ekonomiskajai labklājībai.

Starptautiskā ietekme un difūzijas efekts

1990to gadu sākumā starptautisko organizāciju loma Baltkrievijā bija, galvenokārt, saistīta ar Černobiļas katastrofu. ANO pastiprināja programmas saistībā ar palīdzību veselības, sociālajai, ekoloģijas un ekonomiskajai jomai.³⁰⁷ Attiecības ar ES tika uzsāktas pēc Baltkrievijas neatkarības pasludināšanas 1991. gadā,³⁰⁸ taču dēļ ES labvēlīgās politikas pret Krieviju, tā neiekļāva nevienu no NVS valstīm topošo dalībvalstu grupā.³⁰⁹ Eiropas Savienības atbalsts bija balstīts humanitāriem un reģionāliem, demokratizāciju veicinošiem projektiem.³¹⁰ Tieši ES kūtrā attieksme iesaistīt arī Baltkrieviju sarunu uzsākšanas par iestāšanos ES procesā, bija viens no iemesliem, kas lika Baltkrievijai sadarboties ar Krieviju un atgriezties pie padomju vērtībām. ES pilnībā neizprata savu lomu demokratizācijas veicināšanā visās CAE

³⁰⁶ *Emerging democracies in Eastern Europe and Russia: how are they doing?* // Constitutional rights foundation: http://www.crf-usa.org/bria/bria19_1b.htm

³⁰⁷ *UN General Assembly Resolution 54/97* // UN office for coordination of humanitarian affairs: http://www.reliefweb.int/ocha_ol/programs/response/cherno/resol/5497.html

³⁰⁸ *EU Assistance to Belarus* // ES mājas lapa:

http://www.europa.eu.int/comm/external_relations/belarus/intro/index.htm#overview

³⁰⁹ Kuzio T. (2001) Belarus and Ukraine: democracy building in a grey security zone // J. Zielonka, A. Pravda, *Democratic consolidation in Eastern Europe, Volume 2, International and transnational factors* (455 – 484). Oxford: Oxford University Press, - 481. lpp.

³¹⁰ *EU Assistance to Belarus* // ES mājas lapa:

http://www.europa.eu.int/comm/external_relations/belarus/intro/index.htm#overviews

reģiona valstīs, un veicināja sadarbību tikai ar tai izdevīgākajiem, savas pierobežas kandidātiem, kuru vidū Baltkrievijas nebija.

Sākotnēji, atgūstot neatkarību, Baltkrievijas ārpolitika tika veidota atbilstoši Rietumu tradīcijām, ievērojot neitralitāti, tā cerēja veidot ārpolitiku, kas orientēta uz daudzpusēju sadarbību.³¹¹ Tomēr liela nozīme bija vēsturiskajām saitēm ar Krieviju, jo Baltkrievija vienmēr ir atradusies Krievijas politikas ietekmē, tāpēc tās attīstības ceļš nav atdalāms no Krievijas attīstības.³¹² Arī iedzīvotāju nostaļģija pēc PSRS un vēlme sadarboties ar Krieviju³¹³ neveicināja pilnīgu atdalīšanos no Krievijas politikas ietekmes Baltkrievijā. Tādējādi šo faktoru kopums – ES kūtrais atbalsts un vēsturiskais tuvums ar Krieviju un tās politiku – noveda Baltkrieviju pie atgriešanās pie padomju vērtībām, kā rezultātā demokrātijas reformas bija lēnas, un līdz ar Lukašenko ievēlēšanu apturētas pavisam.

Šobrīd Baltkrievijā starptautisko organizāciju ietekme ir minimāla. Valstī darbojas ES un EDSO, kas pieprasa demokrātijas un cilvēktiesību ievērošanu, taču tā kā Lukašenko viņu prasības nav saistošas, viņš tās ignorē un turpina savu politiku. Baltkrievijas sadarbība ar ES un NATO ir grūti iedomājama, jo Lukašenko noraida šo organizāciju kopīgās vērtības.

Divpusējās attiecības Baltkrievijai ir ļoti svarīgas, jo sadarbība ar starptautiskajām organizācijām nav iespējama dēļ to prasībām pēc cilvēktiesību un demokrātijas ievērošanu Baltkrievijā. Ļoti svarīgas ir divpusējās attiecības ar Krieviju – gan ekonomiskā, militārā, kultūras ziņā – tas ir abpusēji izdevīgi. Nozīmīgs vēsturiskais un ģeogrāfiskais tuvums ar Krieviju, pastāv cieša sadarbība starp abām valstīm. Ar pārējām kaimiņvalstīm attiecības ir tādā līmenī, kādā to atļauj politiskais fons – nav politiska dialoga, bet sadarbība citās jomās pastāv.

Lukašenko attieksme pret Rietumu spiedienu ir noraidoša, visbiežāk Lukašenko izvēlas ignorēt Rietumus, to attieksmi un prasības. Lukašenko politika ir tāda, kas uzsver, ka Baltkrievija nevēlas līdzināties nevienai citai valstij vai organizācijai. Notiek oficiāla propaganda par to, cik slikti cilvēki dzīvo citur, rada

³¹¹ Cutler R. M. (2001) The unanticipated consequences of policy blindness: why even Belarus matters // *Foreign policy focus*, Jan.

³¹² Mishalisko K. J. (1997) Belarus: retreat to authoritarianism // K. Dawisha, B. Parrott *Democratic changes and authoritarian reactions in Russia, Ukraine, Belarus and Moldova*. (223 – 277). Cambridge: Cambridge University press. - 226. lpp.

³¹³ Kuzio T. (2001) Belarus and Ukraine: democracy building in a grey security zone // J. Zielonka, A. Pravda, *Democratic consolidation in Eastern Europe, Volume 2, International and transnational factors* (455 – 484). Oxford: Oxford University Press, - 467. lpp.

negatīvo salīdzinājumu. Miera un stabilitātes faktors tiek uzsvērts kā galvenās vērtības Baltkrievijā, kas tās iedzīvotājiem vēsturiski ir ļoti būtiskas pat ikdienā.

Kopsavilkums

Galvenie faktori Baltkrievijā, kas neveicināja pārejas procesa attīstību un noveda pie autoritārā Lukašenko ievēlēšanas, bija vecās padomju elites un institucionālās iekārtas saglabāšana, ekonomiski tendētā iedzīvotāju domāšana, vājas opozīcijas pastāvēšana un Rietumu kūtrais atbalsts Baltkrievijas demokratizācijas procesā. Visu šo procesu kopums radīja šķēršļus demokrātijas attīstībai baltkrievu sabiedrībā, kā arī vēsturiskais tuvums ar Krieviju, veicināja sabiedrības vēlmi grūtībās atgriezties tās politikas ietekmē.

Iedzīvotājiem bija nostaļģija pēc PSRS labklājības, taču reformu procesa uzsākšana radīja viņos sajūsmu par neatkarīgo valsti, un tauta iesaistījās sabiedrības un valsts procesos, diskutējot par konstitūciju un izmantojot jauniegūtās brīvības. Diemžēl reformu ietekmē pasliktinājusies ekonomiskā situācija, radīja iespaidu arī uz iedzīvotāju attieksmi pret pārmaiņām, vēlme atgriezties Krievijas paspārnē un ekonomiskajā stabilitātē bija spēcīgāka.

Šo faktoru kopums noved pie Lukašenko ievēlēšanas, solot atjaunot spēcīgu sadarbību ar Krieviju un plānveida ekonomiku. Īsti neizjutuši demokrātijas vērtību plusus, baltkrievi ir ar mieru iemainīt nedaudzas tiesības un brīvības pret ekonomisko stabilitāti, kas gan vairāk uzskatāma par stagnāciju, jo, kā zināms, plānveida ekonomika veiksmīgi nespēj pastāvēt ilgstoši. Tomēr baltkrievu vēsturiskā pieredze tiem liek tiekties pēc stabilitātes un ekonomiskās drošības, tādējādi paredzami ikmēneša ienākumi tiem ir svarīgāki par vārda brīvību un cilvēktiesībām.

Šobrīd, Lukašenko režīma ietvaros, baltkrievi ir iebaidīti ar ekonomiskām un politiskām sankcijām, tie baidās par savu personīgo ekonomisko labklājību un stabilitāti valstī. Vairums iedzīvotāju nemaz neapzinās savu patieso situāciju, jo neatkarīgi mediji nepastāv, nepārtraukti tiek veikta oficiāla valdības propaganda, veidojot sabiedrības viedokli. Tās sabiedrības grupas, kas pretojas režīmam (NVO, uzņēmēji), ir mazas un viņu iespējas arvien vairāk tiek ierobežotas no režīma puses.

Arī opozīcija ir sašķelta un cīnās savā starpā par varu un līderiem, kā arī Lukašenko ir likvidējis no politiskās skatuves visus kandidātus, kas varētu kaitēt viņa ievēlēšanai. Iespēja, ka tuvākajā laikā varētu notikt režīma maiņa, ir niecīga, jo izskatās, ka sabiedrība labāk izvēlas pašreizējo stagnāciju, un drošību un mieru, nevis

nezināmas pārmaiņas valstī. Lukašenko, aizliedzot visus iespējamus pretendentes, kas varētu ieņemt viņa vietu, likvidē iespēju, ka baltkrievu tauta atradīs pietiekami spēcīgu kandidātu, par ko atdot savu balsi. Opozīcijas partiju nespēja vienoties par vienu spēcīgu kandidātu, šobrīd ir radījies situāciju, kad iedzīvotāju balsis opozīcijai tiek sadalītas, nenovedot pie režīma maiņas.

Domājams, ka, ja opozīcija vienosies par spēcīgas kandidatūras izvēli nākamajām prezidenta vēlēšanām, un ja šī kandidatūra tiks arī līdz vēlēšanu sarakstiem, tad starptautiskās ietekmes rezultātā, līdzīga situācija kā Ukrainā varētu atkārtoties, tomēr nav zināms, vai sabiedrība spēs apvienoties vienotos protestos pret valdošo režīmu.

4. Serbijas, Ukrainas un Baltkrievijas gadījumu salīdzinājums un analīze

Salīdzinot visu trīs valstu gadījumus, var secināt, ka pastāv gan kopīgas, gan atšķirīgas iezīmes to demokratizācijas procesos un valstu attīstībā. Būtībā viens no galvenajiem faktoriem, kas ietekmēja demokrātisko reformu procesu 1990tajos gados visās valstīs, bija vecās komunistu elites palikšana pie varas. Visās valstīs varu saglabāja komunistiskā elite, kas neatbalstīja demokrātiskās vērtības. Lai arī elite veica nedaudzas ekonomiskās un/vai politiskās reformas, tomēr to galvenais mērķis bija savas varas saglabāšana, nevis demokrātisku vērtību izplatīšana. Saglabājoties vecajai elitei, tika saglabāta arī padomju institucionālā kārtība un atkarība no izpildvaras, kas tikai veicināja reformu neveiksmi. Nekoordinētas ekonomiskās reformas, bez politiskas kontroles un konkrēta ieviešanas mehānisma, noved pie ekonomiskas krīzes šajās valstīs, tādējādi radot cilvēkos neapmierinātību, un liekot vēlēšanās nobalsot par spēcīgiem, jauniem līderiem, kas sola situāciju uzlabot.

Nebija atrodamas demokratizācijas vai elites teorijas, kas skaidrotu vecās elites palikšanu pie varas daudzās post – komunisma valstīs. Elites atražošanas teorijā tika pieminēts, ka valdošā vara nav gatava atdot savu varu labprātīgi, un tādējādi jāsecina, ka miermīlīgā demokrātiskā pāreja šajās valstīs, varēja būt viens no iemesliem, kas ļāva pie varas palikt komunistiskajai elitei. Komunistiskajai elitei vēloties saglabāt savu varu, tā bija ieinteresēta izmantot reformu saukļus, lai būtībā pārstāvētu savas personīgās intereses. Savukārt, iedzīvotāji bija apmierināti ar konkrēto reformu piedāvājumu un vadošo eliti, un tāpēc arī attiecīgi nobalsoja. Iedzīvotāju atbalsts vecajai elitei saistās ar ekonomisko labklājību un drošību, ko sniedz padomju iekārta, un pastāvot vecās elites atbalstam neatkarīgas valsts pastāvēšanai, iedzīvotāji ir ar mieru atbalstīt šos varas spēkus vēlēšanās.

Būtisks faktors elites nenomainīšanai bija arī alternatīvas elites nepastāvēšana. Ilgu laiku valdot Komunistiskajai partijai, opozīcijas grupām bija liegts veidoties un pastāvēt, eliti veidoja tikai komunistiskās varas pārstāvji. Pastāvot šādai iekārtai, ar tehniskiem ierobežojumiem atšķirīgu elites grupu veidošanai, Komunistiskās partijas un tās elites vadošā loma saglabājas, kā arī atbalstot neatkarīgas valsts izveidošanu un solot reformas, iedzīvotāju atbalsts tika nodrošināts.

Demokrātisko opozīcijas grupu vājums kavēja demokrātijas attīstību šajās valstīs. Būtībā ne vienā no valstīm nepastāvēja spēcīga opozīcija valdošajai

Komunistiskajai partijai, esošās opozīcijas grupas bija vājas un sašķeltas, tādējādi neveicinot sabiedrības atbalstu tām un to nacionāli demokrātiskajām vērtībām. Kā jau iepriekš tika minēts, opozīcijas vājums saistās ar Komunistiskās partijas spēcīgo un ilgstošo ietekmi valstīs, un tās radītajiem ierobežojumiem opozīcijas partiju veidošanai un pastāvēšanai, kā arī opozīcijas programmatisko nostādņu un to tradīciju nepastāvēšanu. Domājams, ka vērā ņemama ir arī nacionālisma nozīme valstī un iedzīvotāju vidū, ko pierāda Serbijas un Latvijas gadījumi, kad pastāvot spēcīgai nacionālisma izjūtai, reformu virziens var tikt mainīts. Konkrētajos gadījumos jāņem vērā arī valstu vēsturiskā pieredze un etniskās situācijas dažādība.

Saistībā ar komunistu elites saglabāšanos jāmin arī fakts, ka līdz ar tās palikšanu pie varas, nenotika arī vienošanās par demokrātijas nepieciešamību. Tika izvirzītas prasības par neatkarīgas valsts izveidošanu, un ar to arī aprobežojās reformu process. Ideja par demokrātiju šajās valstīs nepastāvēja. Arī iedzīvotāju interese un zināšanas par to bija minimālas, kas neveicināja demokrātisku vērtību ieviešanu šajās sabiedrībās. Elites nevienošānās par demokrātijas nepieciešamību ir būtisks faktors, nevienā no valstīm politiskā elite neapsvēra ideju par demokrātiju, vienīgā iniciatīva reformu atbalstīšanā bija saistīta ar savas varas saglabāšanu. Tas redzams arī salīdzinājumā ar Latvijas gadījumu, kur pastāvēja skaidra elites nostāja virzīties uz tirgus ekonomiku un demokrātiju, tam kļūstot par svarīgu faktoru Latvijas pārejas konsolidācijā.

Prezidentālisma, kā valsts pārvaldes formas, izvēle visās trīs valstīs neveicināja veiksmīgu pāreju uz demokrātiju. Prezidentālisma izvēle ieviesa valstīs autoritāras tendences, divās no tām radot pilnībā autoritāru režīmu izveidošanos. Tas liecina arī par sabiedrības vēlmi uzticēties spēcīgam līderim, kas savestu valsti kārtībā un novērstu visas grūtības. Tomēr sniedzot varas pārsvaru viena cilvēka rokās, tas neveicina demokrātijas nostiprināšanos, kā arī vājina politiskās partijas un to spējas ietekmēt procesus valstī.

Svarīga iezīme visās trīs valstīs 1990to gadu pārejas procesā bija arī iedzīvotāju reakcija uz ekonomisko krīzi valstī. Ekonomisko problēmu rezultātā visās valstīs tiek nomainīta valdošā vara, taču nepastāvot demokrātiskai iniciatīvai un spēcīgām opozīcijas partijām, pie varas nāk bijušie komunisti (Serbijā un Baltkrievijā) vai autoritāri līderi, (visās 3 valstīs) ar jaunām populistiskām programmām uzlabot situāciju valstī. Jāatzīmē gan, ka ekonomiskā krīze reformas uzsākot bija visās reģiona valstīs, kam par iemeslu bija privatizācija un ekonomisko reformu sekas -

inflācija, bezdarbs un banku krīze. Uzskatāms, ka galvenā atšķirība, kāpēc Serbijā, Ukrainā un Baltkrievijā ekonomiskā krīze radīja šādu efektu uz pārejas procesiem valstī, bija to pieraduma sajūta pie ekonomiskās stabilitātes un drošības, jo Ukraina un Baltkrievija bija vienas no bagātākajām valstīm PSRS, kā arī Dienvidslāvija bija viena no attīstītākajām valstīm CAE, tādēļ spēcīgi izjuta reformu negatīvos aspektus. Acīmredzot, ekonomiskais faktors šīm valstīm bijis daudz nozīmīgāks par demokrātiskām vērtībām.

Visās šajās valstīs nevar runāt arī par demokrātisko pieredzi, to neatkarība iepriekš bijusi neilga un tām nav pieredzes institūciju veidošanā un demokrātiskā lēmumpieņemšanā. Sabiedrība līdz ar to īsti neapzinās demokrātiskas valsts jēdziena būtību, katrai nācijai pastāvot savai izpratnei par to. Serbija šo atmodu saistīja ar visu nacionālo serbu apvienošanu, Ukraina ar neatkarīgas valsts atgūšanu, Baltkrievijā atdalīšanās no PSRS vispār tika apšaubīta, viedoklim daloties starp neatkarīgas valsts piekritējiem un ekonomiskās stabilitātes PSRS ietvaros atbalstītājiem. Cilvēkiem neatceroties vai nezinot demokrātiskas, brīvas valsts labumus, viņiem arī interese un izpratne par demokrātiskām vērtībām līdz ar to ir vāja.

Katrā no valstīm bija arī atsevišķas un tikai tai raksturīgas iezīmes, kas bremzēja demokrātijas procesus, taču iepriekšminētās bija pietiekami būtiskas visos gadījumos, un atstāja ievērojamu ietekmi uz pārmaiņu procesu.

Serbija, galvenokārt, atšķīrās ar tās nacionālisma izjūtu, abās pārējās valstīs tāda līmeņa nacionālisms nepastāvēja. Tomēr Serbijas vēsturiskās un etniskās situācijas dēļ šis nacionālisms, ne tikai apvienoja serbu tautu, bet atnesa līdzī ar daudz posta un nelaimju. Valstī, kurā vēsturisku iemeslu dēļ dzīvo daudz etnisko minoritāšu, vienas tautas nacionālisms var radīt katastrofu, kā tas arī notika Serbijas gadījumā. Šobrīd situāciju Serbijā iespaidojusi arī vairākus gadus ilgā karadarbība tās teritorijā un ar to saistītās ekonomiskās un politiskās problēmas. Domājams, ka kara sekas un starptautiskās ekonomiskās sankcijas, radot pamatu sociālekonomiskajai krīzei, bija viens no argumentiem tautas vēlmei pēc stabilitātes un ekonomiskās drošības, ko tā drīz vien saskatīja caur demokrātijas un Rietumu prizmu.

Ukrainas gadījumā izskatās, ka viena no problēmām, kas vistiešāk ietekmēja reformu efektivitāti, bija politiskās elites un ierēdņu korumpētība. Protams, arī citās CAE valstīs šī problēma pastāvēja un ir aktuāla joprojām, taču Ukrainas gadījumā šis secinājums rodas, aplūkojot tās pārejas procesa gaitu. Lai arī notika elites transformācija, komunistisko līderi Kravčuku nomainot ar bezpartejisko Kučmu, kā

arī reformu procesam palēnām virzoties uz priekšu, vai nu ekonomiskā vai politiskā ziņā, abu līderu vadībā, tomēr to vienmēr apturēja varas elites personiskās ambīcijas un intereses. Kad pie varas nāks līderis, kas vēlas strādāt valsts labā, nevis savu personisko interešu vārdā, un izskatās, ka Juščenko tas varētu arī izdoties, tad arī virzība uz demokrātiju neapstāsies.

Baltkrievijas gadījumā, demokrātiskās virzības apturēšanā daudzi autori kā galveno faktoru min baltkrievu nacionālās identitātes trūkumu, taču būtiskāka šķiet baltkrievu vēlme pēc ekonomiskās drošības, stabilitātes, kā arī viņu bailes no konfliktiem, kas radušās 2. pasaules kara rezultātā. Kopš 1990. gada baltkrievi atkal ir sava neatkarīga valsts, taču galvenie jautājumi, kas viņus joprojām satrauc ir viņu ekonomiskā stabilitāte, viņi nespēj novērtēt demokrātiskās brīvības, ja tādēļ var zaudēt savus ienākumus. Tas skaidro, joprojām pastāvošo Lukašenko režīmu Baltkrievijā, kas, lai arī nespēj nodrošināt tautu ar visu nepieciešamo, tomēr viņu prioritātes neapdraud.

Runājot par mūsdienām, jāmin, ka galvenie faktori, kas ļāva notikt režīma maiņai Ukrainā un Serbijā ir ļoti līdzīgi, un pagaidām iztrūkstoši Baltkrievijas gadījumā. Serbijā un Ukrainā iedzīvotāju neapmierinātība ar ekonomisko situāciju valstī un plašo korupcijas līmeni valsts un valdības institūcijās bija ļoti augsta. Vēlēšanu rezultātu viltošana pielika pēdējo punktu viņu izturībai, un izvērsās masu protestos pret pastāvošo režīmu. Vēlēšanas uzskatāmas par pirmo soli pretim demokrātijai, tā ir iedzīvotāju iespēja piedalīties valsts lēmumpieņemšanas procesos, un simbolizē tautas varu. Tādējādi arī vēlēšanu rezultātu viltošana brīdī, kad tauta ir gatava pārmaiņām valstī, spējusi radīt tik spēcīgu tautas protestu, lai gāztu pastāvošo režīmu.

Otrs nozīmīgākais faktors abās valstīs bija spēcīgas opozīcijas pastāvošajam režīmam izveidošanās. Gan Serbijā, gan Ukrainā opozīcijas partijas spēja apvienoties un izvirzīt vienu spēcīgu līderi, ap kuru veidot savu kampaņu un iedzīvotāju atbalstu vēlēšanās. Tāpat arī opozīcijas vēlmei mainīt autoritāro režīmu pret demokrātisku un Rietumu vērtībās balstītu sistēmu bija svarīga ietekme uz pārmaiņu procesu.

Neapmierinātība ar pastāvošajiem režīmiem Ukrainā un Serbijā pastāvēja jau ilgāku laiku, taču nepastāvot vienotai koalīcijai pret pastāvošo režīmu, bija maz iespēju to ietekmēt un mainīt. Nākas secināt, ka to apjaušot, laika gaitā opozīcijas partijas spēja apvienoties un izvirzīt vienu līderi kopēja mērķa vārdā. Partiju līderi spēja atlikt savas personīgās ambīcijas, lai vienotos par režīma gāšanu, kas bija

izdarāms tikai visiem kopā. Demokrātija tika skatīta kā iespēja uzlabot ekonomisko un politisko situāciju valstīs. Opozīcijas partijas saskatīja režīma gāšanu un demokrātiju kā iespēju pēc tam brīvi darboties partijas politisko interešu vārdā un tautas labā, ko līdz šim neļāva autoritārā režīma ierobežojumi.

Nevienā no šīm valstīm demokrātijas nostiprināšanas process nav pabeigts, taču reformas ir uzsāktas un rit pilnā sparā, neliecinot par iespēju atgriezties pie citām vērtībām. Šeit liels atbalsts ir arī no Rietumu puses, veicinot reformu procesa attīstību un sniedzot praktisku atbalstu demokrātisku institūciju veidošanā un vērtību stiprināšanā sabiedrībā. Baltkrievijā līdz šim šāds progress nav panākts. Ne tikai opozīcijas partiju nespēja vienoties par vienotu līderi, kas spētu ap sevi apvienot vēlētāju balsis, bet arī iedzīvotāju ekonomiski virzītā domāšana nepazaudēt esošos ienākumus un drošības sajūtu, ir galvenie faktori, kas neļauj līdzīgām revolūcijām kā Serbijā un Ukrainā, notikt Baltkrievijā, un gāzt Lukašenko režīmu.

1990tajos gados Rietumu atbalsts CAE vairāk saistījās ar humanitāro palīdzību un Černobiļas sekas likvidēšanu, pašu Rietumu interese jaunajās neatkarīgajās valstīs bija saistīta ar kopīgo robežu veidojošajām valstīm un attiecībām ar Krieviju. Rietumu sabiedrība atbalstīja jaunu demokrātisku valstu rašanos, taču par prioritāru uzskatīja sadarbību ar sev izdevīgākajām valstīm, kuru vidū nebija Ukraina, Baltkrievija un Serbija. Tai pat laikā šo valstu elites attieksme pret Rietumiem bija atšķirīga, ja sākotnēji Baltkrievijas un Ukrainas līderi sadarbību ar Rietumiem uzskatīja par vēlamu, lai nostabilizētu neatkarīgas valsts pozīcijas, tad Serbijā šāda attieksme nepastāvēja, jo Rietumu sabiedrība varētu iebilst pret serbu nacionālistisko nostāju.

Šobrīd Rietumi ir sapratuši savu lomu demokrātijas izplatīšanā pasaulē un uzskata par savu pienākumu nedemokrātisko režīmu gāšanu. Rietumiem ir arī izdevīgāk veidot savu ekonomisko un politisko sadarbību ar demokrātisku nevis autoritāru valsti, jo tad uzticēšanās un veiksmīgas sadarbības iespēja ir lielāka, tā kā abas puses ievēro vienotus principus. Starptautiskās organizācijas ir sniegušas atbalstu opozīcijas stiprināšanā, gan finansiāli, gan ar padomiem, jo revolūcijai ir jānāk no valsts iekšienes. Pēc režīma nomaiņas ir jāuztur sadarbība, palīdzot institūciju un ekonomikas sakārtošanā, kā arī veicinot jauno demokrātisko valstu iekļaušanos starptautiskajās organizācijās, kas ļautu tām saglabāt turpmāko virzību uz demokrātijas nostiprināšanos.

Starptautiskās sabiedrības interese un spiediens par situāciju Baltkrievijā pēdējā laikā ir pastiprinājies, un, iespējams, laika gaitā spēs ietekmēt režīma maiņu, taču šobrīd tā maz ko spēj darīt lietas labā, jo Lukašenko nav atkarīgs no starptautiskām organizācijām un tā attieksme pret Rietumiem ir vienaldzīga. Ja visu šo faktoru kopums veiksmīgi attīstās, tad iespējams, ka režīma maiņa varētu notikt uz nākošajām prezidenta vēlēšanām, taču šīs prognozes nepiepildīsies, ja nenotiks krass notikumu pavērsiens pašā Baltkrievijā un tās iedzīvotāju vidū.

Linzs un Stepans, un viņu ieguldījums demokratizācijas teorijās attiecībā uz CAE reģionu, tiek uzskatīti par ļoti būtiskiem, jo viņi visplašāk un vienuviet ir mēģinājuši apkopot demokratizācijas procesu Centrāl- Austrumeiropā gaitu un iemeslus. Būtiski, ka viņi ir izveidojuši konkrētos faktorus, kas apraksta demokratizācijas procesu un to ietekmi uz demokrātijas konsolidāciju, taču nākas secināt, ka viņu kritēriji nav pilnīgi, kā arī ka teorētiskajās nostādnēs ir maz teorētiskā pamatojuma.

Linzs un Stepans uzsvāru likuši uz komunisma situācijas aprakstu, tā radītajiem ierobežojumiem un ietekmi uz demokrātisku pāreju, attiecībā uz pilsonisko, politisko, ekonomisko sabiedrību, taču viņi skaidri nedefinē šo faktoru saistību ar demokrātijas konsolidācijas nenotikšanu vairākās CAE valstīs. Šie autori drīzāk ir salīdzinājuši CAE valstu pāreju ar citiem reģioniem, kā būtisku uzsverot faktu, ka CAE reģionā valdīja komunisms atšķirībā no citiem reģioniem, kur pastāvēja tikai autoritārisms vai totalitārisms. Pietrūkst skaidrojuma par to, kāpēc pāreja valstīs tomēr atšķīrās un, atzinuma, kas tad bija noteicošais faktors CAE valstu pārejā uz demokrātiju un tās konsolidāciju. Linza un Stepana galvenais ieguldījums ir konkrēto faktoru, kam ir bijusi būtiska loma demokratizācijas procesos CAE, konstatēšana un nodefinēšana, kas atvieglo darbu turpmākiem pētījumiem, taču viņi nebija atzīmējuši visus svarīgos faktorus, kā arī šo faktoru ietekmes izskaidrošana un analīze nav bijusi pilnīga.

Jau tika minēts, ka vairāki pētnieki uzsvēruši starptautisko faktoru ietekmi uz demokratizācijas procesiem CAE reģionā. Tomēr nācās secināt, ka šī starptautiskā ietekme vairāk attiecināta uz demokrātijas procesu uzsākšanās posmu, nevis demokrātijas konsolidāciju. Atklājās, ka starptautiskā ietekme uz demokrātijas konsolidāciju, nav īpaši pētīta, un atrodamie dati ir empīriski, nevis teorētiski. Tas lika domāt, ka demokratizācijas teoriju pētnieki nav pietiekami novērtējuši starptautisko

faktoru lomu demokrātijas konsolidācijas procesā, lai gan šis pētījums atklāj, ka to ietekme ir bijusi būtiska, galvenokārt, sniedzot atbalstu tādās demokrātijas veicinošās jomās kā mediji, tiesu sistēma, politikas veidotāju un ierēdņu apmācību, kā arī ļaujot tām iekļauties starptautiskajās organizācijās. Nācās secināt, ka Rietumvalstu un starptautiskās sabiedrības attieksme un palīdzība var būtiski mainīt jauno pārejas procesa valstu nostāju pret demokrātiskām vērtībām un veicināt to virzību uz demokrātijas nostiprināšanos. Rietumu pašreizējais atbalsts demokrātijas konsolidācijas procesiem Serbijā, Ukrainā, Gruzijā un citās pārejas valstīs, liecina, ka Rietumi ir novērtējuši savu lomu demokrātijas veicināšanā un nostiprināšanā visā pasaulē.

Difūzijas efektu, kā tuvums un lomu modelēšana, ietekme bijusi pietiekami būtiska demokrātijas konsolidācijā. Kā jau tika minēts, būtiska loma ir starptautiskajai interesei palīdzēt un sadarboties ar jaunajām valstīm, taču arī pašām pārejas valstīm ir jābūt gatavām pievienoties Rietumu sabiedrībai un pieņemt tās vērtības, parādot to izvēli attīstīties demokrātijas virzienā. Difūzijas efektus pilnībā nevar attiecināt uz visām valstīm. Ņemot vērā teorijā teikto, valstīm, kas atrodas tuvu viena otrai ģeogrāfiski vai vēsturiski, būtu jāpieņem vienāda virzība uz Rietumiem un demokrātiju (vai turpretim Austrumiem un autoritārām tendencēm), ka valstis viena no otras pārņems demokrātisko vai citu vērtību efektus. Taču Dienvidslāvijas gadījumā redzams, ka šis efekts nedarbojas. Bijušajai Dienvidslāvijas federālajai republikai sadaloties, tās dalībvalstis pieņēma atšķirīgus attīstības virzienus, Serbijai šajā gadījumā nonākot autoritāra līdera varā. Tādējādi jāsecina, ka kaimiņvalstu labais piemērs ne vienmēr var panākt otras valsts pārlicināšanu par virzību uz demokrātiju, ja to kavē iekšpolitiski faktori. Difūzija var būt papildus stimuls, taču tai ne vienmēr demokrātijas konsolidācijā būs noteicošā loma.

Reizingers atzīmējis elites lomu demokrātijas procesos, taču nācās secināt, ka viņš līdz ar citiem autoriem, kas rakstījuši par šo tēmu, koncentrējušies uz elites cīņām un spēju vienoties savā starpā. Tomēr nebija atrodamas teorijas, kas skaidrotu vecās elites palikšanu pie varas, kas kā būtisks faktors atklājās šajā pētījumā.

Daudzi autori ir uzsvēruši, ka jāpastāv nacionālajai vienotībai par valsts nepieciešamību un tās virzību uz demokrātiju. Fakts, ka daudzām CAE valstīm nepastāvēja nozīmīga valstiskā un institucionālā pieredze, līdz ar to neradot arī tautas solidaritāti, ir būtisks, jo valstīm bez iepriekšējas demokrātiskās pieredzes bija grūti izvērtēt, kas būtu labākais risinājums. Tomēr pieredzes trūkumu diez vai var saukt par

nacionālo identitāti, visās trīs valstīs tauta tomēr identificējās ar savu nāciju un valsti, lai arī demokrātiskā pieredze gandrīz nepastāvēja. Taisnība, ka sākotnējie strīdus objekti bija valsts izveide un tās pārvaldīšanas forma, un esot nelielai valstiskai pieredzei, tas sagādāja daudz problēmu par pareizāko izvēli, taču tā drīzāk uzskatāma par jauno valstu neizpratni par demokrātiju un tās vērtībām, nevis nacionālās identitātes trūkumu.

Vairāki autori uzsvēruši ekonomisko faktoru nozīmi uz demokrātijas konsolidāciju. Ekonomiskā nevienlīdzība tiek atzīmēta kā demokrātijas konsolidāciju neveicinoša, tomēr šī faktora ietekme ir jāpēta dziļāk, jo ar koeficienta izmērīšanu vēl nevar noteikt tā sakarību ar sociālo nevienlīdzību un tās sekām un ietekmi uz demokratizāciju, ko ir mēģinājuši salīdzināt daži teorētiķi. Ir skaidrs, ka ekonomiskā nevienlīdzība būtiski ietekmē iedzīvotāju interesi un uztveri par demokrātiju un valstī notiekošajām pārmaiņām, tomēr turpmāki pētījumi ir nepieciešami, kas skaidrotu sīkāk šo sakarību. Lai notiktu demokrātijas konsolidācija, ir jāpastāv spēcīgam tautas atbalstam tai, taču, ja pastāv krasa ekonomiskā nevienlīdzība un sociālā noslāņošanās, tad neveidojas uzticība pie varas esošajiem, to reformām un demokrātijai, kā rezultātā ir radušās šādas negatīvas sekas. Cilvēkiem neesot pietiekamai ekonomiskajai labklājībai, tiem ir grūti novērtēt demokrātijas vērtības.

Teorētiķi ir uzsvēruši arī valsts nacionālā kopprodukta nozīmi demokrātijas konsolidācijas procesā, uzskatot, ka valstīm ar zemāku nacionālo kopproduktu ir lielākas grūtības pārkāpt demokrātiskās pārstrukturēšanās problēmām, kas neveicina demokrātisku konsolidāciju. Tomēr šī pieeja nav attiecināma kaut vai uz Dienvidslāvijas ekonomisko attīstību, kas bija viena no augstākajām reģionā, tomēr nenoveda Serbiju līdz nostiprinātai demokrātijai. Nevar viennozīmīgi uzskatīt, ka ekonomiskajai attīstībai ir noteicošā loma demokrātijas konsolidācijā, ir jāņem vērā gan valsts nacionālā struktūra, gan institucionālā pieredze u.c. faktori. CAE valstīs nevar runāt par ekonomisko rādītāju noteicošo lomu veiksmīgai pārejai uz demokrātiju, ne vienmēr tas ir būtiskākais faktors. Šeit par piemēru var ņemt arī Ķīnas gadījumu, kur pastāvēt ļoti augsti attīstītai ekonomikai, politiskās pārmaiņas demokrātijas virzienā tomēr nenotiek.

Nevar arī viennozīmīgi secināt, ka sociālekonomiskas krīzes apstākļos demokrātija nespēs nostiprināties. Lai arī šis faktors papildās Serbijas, Ukrainas un Baltkrievijas gadījumos, tomēr visās pārejas valstīs bija līdzīgas sociālekonomiskas problēmas, tomēr daudzās no tām reformas tomēr tika turpinātas un demokrātija tika

nostiprināta. Šeit, domājams, būtu jāapskata arī konkrēto valstu sabiedrības raksturojums un vēsturiskās, demokrātiskās pieredzes ietekme uz to.

Secinājumi

Visbūtiskāk demokrātisko reformu procesu ietekmēja vecās komunistu elites palikšana pie varas, tādējādi apturot tālāku demokratizāciju. Komunistu elites galvenais mērķis bija savas varas saglabāšana, tā neatbalstīja demokrātiskas reformas, un tādējādi nevarēja runāt arī par demokrātijas nostiprināšanos šajās valstīs. Ja pie varas valstī ir spēki, kas nevēlas demokrātisku pāreju, tad citām sabiedrības grupām ir ļoti grūti panākt pretēju efektu, jo galvenie valsts instrumenti ir politiskās elites rokās.

Vecā elite spēja izmantot pārejas procesu savā labā, nostiprinot savas pozīcijas un panākot tautas atbalstu saviem centieniem. Elite spēja izmantot savu varu, lai pārliecinātu sabiedrību sev par labu, izmantojot populistiskus solījumus par sabiedrībai sasāpējušām problēmām, pārsvarā nacionāla vai ekonomiska rakstura. Sākotnēji iegūtais tautas atbalsts elitei ļāva justies droši savās pozīcijās, un neturpināt iesākto demokratizācijas procesu. Nedaudzās uzsāktās ekonomiskās un/vai politiskās reformas vairāk kalpoja darbības imitēšanai, nevis bija speciāli tendēta virzība uz demokrātiju un tirgus ekonomiku.

Saglabājoties vecajai elitei, tika saglabāta arī sociālisma institucionālā kārtība un atkarība no izpildvaras, kas veicināja reformu neveiksmi. Lai notiktu demokrātijas konsolidācija, valstī ir jāpastāv nodalītām likumdevējvarai, izpildvarai un tiesu varai. Saglabājoties sociālisma iekārtai, kas reāli nedarbojas pēc šāda varas iedalījuma, demokrātiskās vērtības un principi nevar iemiesoties valsts pārvaldes struktūrās un sabiedrībā, un tādējādi nevar veicināt demokrātijas izplatīšanos un konsolidāciju.

Arī valstu demokrātiskās pieredzes trūkums, to iepriekšējai neatkarībai esot neilgai, neveicināju demokrātiskas valsts izveidi. Šīm valstīm nebija pieredzes institūciju veidošanā un demokrātiskā lēmumpieņemšanā, sabiedrība neapzinājās demokrātiskas valsts un cilvēktiesību jēdzienu nozīmi. Sabiedrībai galvenais bija neatkarīgas valsts izveide un ekonomiskā labklājība, ko tās saredzēja panākam spēcīga līdera vadībā. Politiskā elite izmantoja reformas savu ambīciju apmierināšanai un sev vēlamā rezultāta sasniegšanā.

Post – komunisma sabiedrības bija tendētas paļauties uz spēcīgu līderi, kas savedīs valsti kārtībā, domājams, tādējādi arī tik izplatīta bija prezidentālā valsts

pārvaldes iekārta CAE valstīs. Prezidentālisma, kā valsts pārvaldes formas, izvēle veicināja autoritāru līderu nākšanu pie varas un demokratizācijas apturēšanu. Prezidentālisma izvēle ne vienmēr nozīmē pāreju uz autoritārismu, taču valstīs ar vāju institucionālo pieredzi, vecās elites varas saglabāšanos un sabiedrības vēlmi pēc līdera, tas visdrīzāk novedīs pie autoritāra līdera nākšanas pie varas, kurš demokrātiskās reformas apturēs.

Serbijas un Latvijas gadījumi parāda, ka būtiska loma var būt arī nacionālisma izjūtai, kas apvienotu sabiedrību un mainītu reformu virzienu valstī. Šajās valstīs gan situācija risinājās atšķirīgi, kas bija atkarīgs gan politiskajiem līderiem, gan valstu vēsturiskās pieredzes, taču masu protesti nācijas vārdā bija nozīmīgs faktors varas maiņai.

Visu trīs valstu gadījumos parādās opozīcijas grupu nespēja ietekmēt demokratizācijas procesus valstī. Tā saistāma ar Komunistiskās partijas spēcīgo ietekmi un radītajiem šķēršļiem alternatīvas elites veidošanai. Nepastāvot spēcīgām opozīcijas grupām, Komunistiskajai elitei bija daudz vieglāk manipulēt ar vēlētāju atbalstu. Serbijas un Ukrainas nesenās revolūcijas parāda, cik tomēr liela loma demokrātijas veicināšanā ir opozīcijas grupu spējai vienoties un radīt pretsvaru valdošajai elitei. Kopīga opozīcijas vienošanās par demokrātijas nepieciešamību spēj ietekmēt sabiedrību un valdošo eliti.

Ekonomiskajam faktoram bijusi nozīmīga loma šo trīs valstu demokratizācijā, sociālekonomiskajai krīzei radot pamatu reformu apturēšanai, taču šis faktors neskaidro citu reģiona valstu veiksmīgās pārejas, jo ekonomiskā krīze skāra visu CAE reģionu. Šo valstu gadījumā, uzsākot pāreju tās bija attīstītākās reģionā, tādēļ, iespējams, tām bija daudz grūtāk tikt pāri pēkšņajai ekonomiskajai krīzei.

Būtiska loma demokrātijas nostiprināšanā ir starptautiskajiem faktoriem, kas spēj mainīt valsts attieksmi pret demokrātiskām vērtībām. Rietumu nostājai un atbalstam reformu turpināšanā var būt noteicošā loma, lai valsts turpinātu demokrātisko pāreju un kļūtu par konsolidētu demokrātiju. Svarīga loma ir arī pārejas valstu nostājai pret Rietumiem un to demokrātiskajām vērtībām, kas attiecīgi rada vēlmi pievienoties vienai vai otrai vērtību kopai. CAE valstīm pastāvēja interese par Rietumu organizācijām un to atbalstu, taču daudz reālāka šķita sadarbība ar Krieviju, jo Rietumu prasības šķita pārāk augstas. Tādējādi valstīm, kurās varu bija saglabājuši komunistiskā elite, daudz vieglāks ceļš šķita atgriešanās pie pazīstamām vērtībām.

Pastāvošās demokratizācijas teorijas pilnībā nav spējušas izskaidrot demokrātijas procesu apturēšanas iemeslus CAE valstīs, šajā pētījumā atklājas elites būtiskā loma demokrātijas konsolidācijas procesā, ko atstājuši neievērotu daudzi citi demokratizācijas procesu pētnieki. Arī starptautisko faktoru ietekme uz demokrātijas konsolidāciju nav bijusi pietiekami novērtēta iepriekš, lai gan šis pētījums parāda, ka tie var būt gan ļoti spēcīgs atbalsts, gan tieši pretēji, kalpot par iemeslu demokratizācijas apturēšanai, ja nepievērš pietiekamu uzmanību un palīdzību visām reģiona valstīm. Starptautiskā ietekme uz demokrātijas konsolidāciju nav īpaši pētīta, liekot domāt, ka demokratizācijas teoriju pētnieki nav pietiekami novērtējuši starptautisko faktoru lomu demokrātijas konsolidācijas procesā, lai gan šis pētījums atklāj, ka to ietekme ir bijusi būtiska.

Pētījums atklāj vairāku, iepriekš nenovērtētu, faktoru būtisko nozīmi demokratizācijas procesu konsolidācijā CAE valstīs, un parāda, ka vairākiem teorētisku iepriekš uzsvērtiem faktoriem nav tik svarīga loma, vai arī, ka tie pilnībā neskaidro pārejas procesu konsolidāciju šajā reģionā.

Nobeigums

ASV prezidenta Džordža Buša Jaunākā uzruna starptautiskajai sabiedrībai vizītes laikā Rīgā, uzsverot demokrātijas procesu attīstību un demokrātisko valstu lomu šo procesu popularizēšanā, kā arī īpaši pieminot Baltkrievijas diktatūras piemēru, apstiprina pētījuma tēmas aktualitāti un tā teorētisko un sociālo nozīmību. Demokratizācijas procesi ir joprojām aktuāli visā pasaulē, tie ir atrodami pasaules lielvalstu dienaskārtības augšgalā un tiem ir liela ietekme uz pasaulē notiekošo.

Pētījuma mērķis bija noskaidrot demokratizācijas procesus ietekmējošos faktoros, kas konkrētajām valstīm nav ļāvuši sasniegt līdzvērtīgu demokratizācijas līmeni ar citām reģiona valstīm. Veicot pamatīgu teoriju un valstu situācijas izpēti, tika rasti konkrēti secinājumi un atbildes. Par noteicošajiem faktoriem, kas bremsēja demokrātijas attīstību šajās valstīs, uzskatāmi varas saglabāšana komunistu elites rokās, vecās institucionālās iekārtas saglabāšana, opozīcijas vājums, vienošanās par demokrātijas nepieciešamību neesamība un ekonomiskās krīzes situācijas sasniegšana valstīs.

Pašreizējo demokrātisko reformu atsākšanās Serbijā un Ukrainā ir pozitīvs piemērs valstu spējai izkļūt no autoritāru līderu režīmiem un virzīties uz nostiprinātu demokrātiju. Galvenie faktori, kas to pieļāva, bija spēcīgas opozīcijas izveidošanās un tautas apvienošāns pret pastāvošo režīmu, lai virzītu valsti pretim ekonomiskiem uzlabojumiem un politiskām pārmaiņām. Baltkrievijas sabiedrība šķiet vēl nav gatava tādām pārmaiņām, opozīcija vēl nespēj vienoties par vienu līderi un iedzīvotāji pārāk baidās zaudēt savu ekonomisko stabilitāti un personisko drošību.

Demokrātijas nostiprināšanas procesā nozīmīga loma ir Rietumu un starptautiskās sabiedrības atbalstam, kas veicina valstis un to sabiedrības virzīties uz pārmaiņām pretim ekonomiskai labklājībai un demokrātiskām vērtībām. Tomēr, kā Baltkrievijas gadījumā, sākotnējai vēlmei pēc pārmaiņām ir jānāk no valsts iekšienes, un tikai pēc tam starptautiskā sabiedrība var nozīmīgi palīdzēt demokrātijas nostiprināšanas procesos.

Jāsecina, ka pastāvošās demokratizācijas teorijas bija sniegušas pietiekami precīzu būtiskāko demokratizācijas procesus ietekmējošo faktoru definējumu, palīdzot uztvert nozīmīgākos faktoros attiecībā uz konkrēto valstu gadījumiem. Tomēr jāatzīst, ka ne visi teorētiķu minētie faktori bija svarīgi šo valstu attīstībā, elites

raksturojumam esot būtiskākam par teorētisku uzsvērtajiem strukturālajiem faktoriem. Teorijas pilnībā nevar piemērot visiem valstu gadījumiem, jo vienmēr pastāv etniskās, nacionālās un strukturālās atšķirības, kas ir jāņem vērā. Tādējādi pētījuma nozīmība ir ieguldījums trīs CAE valstu gadījumu izpētē atbilstoši teoriju ietvaram, un elites un starptautiskās ietekmes uz demokrātijas konsolidāciju novērtēšanā.

Pētījumā iegūtie rezultāti varētu sekmēt citu līdzīgu valstu izpētes procesus, un palīdzēt iedziļināties jau atklāto problēmu analīzē. Pētījuma ietvaros tika secināts, ka būtiski būtu veikt konkrēto valstu sabiedrības izpēti, lai pilnībā izprastu tās domu gaitu un izpratni par procesiem valstī. Būtu interesanti apskatīt arī citu CAE reģiona nenostiprināto demokrātijas gadījumus pēc līdzīgas shēmas, un novērtēt, vai arī tajās valstīs, apstiprinās šie paši secinājumi. Šobrīd novērtējot esošo situāciju, šķiet, ka rezultāti varētu būt līdzīgi, bet protams ir jāņem vērā etniskās, nacionālās un vēsturiskās atšķirības konkrētajās valstīs.

Izmantotā literatūra

Background Note: Serbia and Montenegro // ASV Valsts departamenta mājas lapa: <http://www.state.gov/r/pa/ei/bgn/5388.htm>

Background // Human rights watch:
<http://www.hrw.org/reports/1999/belarus/Belrus99-04.htm>

Beetham D. (1994) Key principles and indicators for a democratic audit // Beetham D. *Defining and measuring democracy* (25 – 44). London: Sage Publications, 228 lpp

Belarus // Freedom House:
http://www.freedomhouse.org/research/nitransit/2000/belarus/belarus_democ.htm#pp

Belarus background // Human rights watch:
<http://www.hrw.org/reports/1997/belarus/Belarus-03.htm>

Belarus, Human rights practices, 1993 // ASV valsts departamenta mājas lapa, The library of Congress country studies:
http://dosfan.lib.uic.edu/ERC/democracy/1993_hrp_report/93hrp_report_eur/Belarus.html

Belarus: pariah or Victim – report, 1997 // British Helsinki Human rights group: <http://www.bhhrg.org/CountryReport.asp?ReportID=105&CountryID=4>

Belmont K., Mainwaring S., Reynolds A. (2002) Institutional design, conflict management, and democracy // Reynolds A., *The architecture of democracy* (1 - 11). Oxford: Oxford University Press, 507 lpp

Bozaki A. (2003) Theoretical interpretations of elite change in East Central Europe // M. Dogan *Elite configuration at the apex of power* (215 – 248). Leiden – Boston: Brill.

Burton M.G., J. Higley (295 – 307) Elite settlements // *American Sociological review*, 1987, Vol. 52, June.

Burton M., Gunther R., Higley J. *Elites and democratic consolidation in Latin America and Southern Europe*, Cambridge: Cambridge University Press, 1992.

Commission staff working paper *Serbia and Montenegro – Stabilization and association report 2004*, Brussels: Commission of the European Communities, 71 lpp

Emerging democracies in Eastern Europe and Russia: how are they doing? // Constitutional rights foundation: http://www.crf-usa.org/bria/bria19_1b.htm

Crawford K. *East Central European politics today*; Manchester & New York: Manchester University Press, 1996. - 360 lpp

Cutler R. M. (2001) The unanticipated consequences of policy blindness: why even Belarus matters // *Foreign policy focus*, Jan.

Economic indicators – Belarus // World resource institute - The environmental information portal:

http://earthtrends.wri.org/pdf_library/country_profiles/Eco_cou_112.pdf

Ellman M. *The social costs and consequences of the transformation process* // United Nations Economic Commission for Europe:
www.unece.org/ead/sem/sem2000/ellman.pdf, 27 lpp

Ethnic minorities // Stop violence against women:
http://www.stopvaw.org/Ethnic_Minorities2.html

European choice – Conceptual grounds of the strategy of economic and social development of Ukraine for 2000 – 2011 // Ukraine – EU mājas lapa:

http://www.ukraine-eu.mfa.gov.ua/cgi-bin/valmenu_miss.sh?1p0301.html

EU Assistance to Belarus // ES mājas lapa:
http://www.europa.eu.int/comm/external_relations/belarus/intro/index.htm#overview

- EU -Ukraine – Strengthening the Strategic Partnership* // ES mājas lapa:
http://europa.eu.int/comm/external_relations/ukraine/intro/memo05_106.htm
- Eurasia Foundation Assists Ukrainian Public Administration Reform* // The Eurasia foundation: http://www.eurasia.org/news/Grants_Ukraine_03.23.05.htm
- Facts on Ukraine* // Central Intelligence Agency:
<http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/print/up.html>
- Ferrero Dr. Benita -Waldner *The EU and Ukraine – what lies beyond the horizon?* // ES mājas lapa:
http://europa.eu.int/comm/external_relations/news/ferrero/2005/sp05_257.htm
- Foreign policy priorities of Ukraine* // Ukrainas vēstniecības ASV mājas lapa:
<http://www.ukraineinfo.us/politics/foreignpolicy.html>
- Frye T. (2002) *Presidents, Parliaments, and Democracy: Insights from the post – communist world* // Reynolds A., *The architecture of democracy* (81 – 103). Oxford: Oxford University Press, 507 lpp
- Geshakova J. *Officials from Belgrade, Pristina meets as Kostunica calls for cantonization* // Radio free Europe/ Radio liberty:
<http://www.rferl.org/featuresarticle/2004/03/3a756b1d-510f-4aab-9e9f-6cb824858b23.html>
- Goati V. *Funding of the political parties in post communist country – case of Serbia* // *Political party and election campaign financing in Southeastern Europe: avoiding corruption and strengthening financial control*; project implemented by Transparency international – Bulgaria in 2002 – 2003. – 35. lpp. // http://www.transparency-bg.org/publications_files/publication_33_1.pdf
- Higley J., Pakulski J., Wesolowski W., *Postcommunism elites and democracy in Eastern Europe*, London: Macmillan, 1998. – 301 lpp
- Huntington S.P. *The Third wave – democratization in the late 20th century*; Norman and London: University of Oklahoma Press, 1991. – 366 lpp
- Identity card Serbia and Montenegro* // ES mājas lapa:
http://europa.eu.int/comm/external_relations/see/fry/
- Independent Belarus* // Online version of books:
<http://countrystudies.us/belarus/13.htm>
- Ivanisevic B. *Real progress in the Hague* // Human rights watch:
<http://hrw.org/english/docs/2005/03/29/serbia10386.htm>
- Karatnycky (2005) *Ukraine's orange revolution* // *Foreign Affairs*, Volume 84, Nr. 2, March/April. – 35 – 52 p.
- Kozhemiakin A.V. *Expanding the zone of peace – democratization and international security*; Macmillan Press, 1998. – 190 lpp
- Kuchmagate: *political crisis in Ukraine?* // *Meeting report*, Vol. 3, Nr. 3, Feb. 14, 2001; Carnegie endowment for international peace:
<http://www.ceip.org/files/events/kuchmagate.asp?pr=2&EventID=274>
- Kuzio T. (2001) *Belarus and Ukraine: democracy building in a grey security zone* // J. Zielonka, A. Pravda, *Democratic consolidation in Eastern Europe, Volume 2, International and transnational factors* (455 – 484). Oxford: Oxford University Press, 556 lpp
- Kuzio T. *From Kuchma to Yushchenko* // Orange Ukraine chronicle:
<http://orangeukraine.squarespace.com/kuzio/2005/3/19/from-kuchma-to-yushchenko.html>
- Kuzio T. (2004) *Yushchenko victory to speed up Ukraine's democratization and europeanization* // *Eurasia daily monitor*, Volume 1, issue 149, December 17.

Kuzio T. *Soviet style election held in Belarus* // The Jamestown foundation: http://www.jamestown.org/publications_details.php?search=1&volume_id=8&issue_id=449&article_id=3837

Kuzio T. (2005) The opposition's road to success // *Journal of Democracy*, Volume 16, Number 2, April.

Kuzio T. (2005) Ukraine Moves Closer to NATO Membership // The Jamestown Foundation: *Eurasia Daily Monitor*, Volume 2, Issue 84, April 29.

Latvia // Freedom House: <http://www.freedomhouse.org/nit98/latvia.html>

Latvija - Pārskats par tautas attīstību 1995, 1. nodaļa – Tautas attīstība un pārejas periods Latvijā // <http://www.un.lv/down/1995/chapter5.htm>

Latvija - Pārskats par tautas attīstību 1995, 5. nodaļa – Pilsoniskā sabiedrība // <http://www.un.lv/down/1995/chapter5.htm>

Latvijas Republikas Satversme // Latvijas juridisko dokumentu datu bāze: <http://www.legal.lv/doc/satversme/satversme.doc>; grozījumi ar 2002. gada 24. maiju, Latvijas politikas portāls: <http://www.politika.lv/index.php?id=101154&lang=lv>

Linz J.J. & Stepan A. *Problems of democratic transition and consolidation*; Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 1996. – 479 lpp

Lukashenko // Encyclopedia of political information: http://www.politicalinformation.net/encyclopedia/Alexander_Lukashenko.htm

Lukashuk A. (2001) Constitutionalism in Belarus: a false start // J. Zielonka *Democratic consolidation in Eastern Europe, Volume 1, Institutional engineering* (293 – 318). Oxford & New York: Oxford University Press – 493 lpp

Magaš B. *The destruction of Yugoslavia*; London, New York: Verso, 1993. – 366 lpp

Marangos J. *A political economy approach to the neoclassical model of transition – New perspectives on transition economics: Europe* // American Journal of Economics and Sociology, January, 2002; http://www.findarticles.com/p/articles/mi_m0254/is_1_61/ai_84426601/pg_1

Marples D.R. *Ukraine's Kuchma - gate* // Stasiuk programme for the study of contemporary Ukraine: <http://www.ualberta.ca/~cius/stasiuk/st-articles/an-kuchmagate.htm>

Mason D.S. *Revolution in East-Central Europe – The rise and fall of communism and the Cold war*; Westview Press, 1992. – 216 lpp

McCluskey L. *Voices from Ukraine* // The John Smith memorial trust: <http://www.johnsmithmemorialtrust.org/Web/Site/Articles&News/Ukraineaperspective.asp>

Mishalisko K. J. (1997) Belarus: retreat to authoritarianism // K. Dawisha, B. Parrott *Democratic changes and authoritarian reactions in Russia, Ukraine, Belarus and Moldova*. (223 – 277). Cambridge: Cambridge University press. – 386 lpp

Moore P. *Analysis: Tadic wins the Serbian presidency* // Radio free Europe Radio liberty: <http://www.rferl.org/featuresarticle/2004/06/aae8c646-f9af-4def-bb32-01f740986c15.html>

Mutti J.H. (1997) Economic policy and democratization in the former communist states // Grey R.D. *Democratic theory and post – communist change* (217 – 247). New Jersey: Prentice Hall, 274 lpp

NGOs in Ukraine // Ukraine gateway project: <http://www.ukraine-gateway.org.ua/gateway/gateway.nsf/0/53592efb0e3b099ec225698f00514c86?OpenDocument>

Prizel I. (1997) Ukraine between proto – democracy and soft authoritarianism // K. Dawisha, B. Parrot *Democratic changes and authoritarian reactions in Russia*,

Ukraine, Belarus and Moldova (331 – 365). Cambridge: Cambridge University Press, 386 lpp

Prizel I. Ukraine's hollow decade // *East European Politics and societies*, Vol. 16., No. 2, pages 363 – 385

Problems of democratization // Online versions of books:

<http://www.country-studies.com/belarus/problems-of-democratization.html>

Protests in Belgrade and throughout Yugoslavia – 1996/1997 // Hartford web publishing: <http://www.hartford-hwp.com/archives/62/063.html>

Reisinger V.M. (1997) Establishing and strengthening democracy // R.D. Grey *Democratic theory and post-communist change* (52 – 78). New Jersey: Prentice Hall, 274 lpp

Relations between Ukraine and EU // Ukraine – European Union, Ukrainas ārlietu ministrijas mājas lapa: http://www.ukraine-eu.mfa.gov.ua/cgi-bin/valmenu_miss.sh?1p0401.html

Religion // Valstu izpētes mājas lapa: <http://countrystudies.us/belarus/20.htm>

Republic of Serbia // ES mājas lapa:

http://www.europa.eu.int/comm/external_relations/see/fry/index.htm

Round table «Human rights in Ukraine: modern state and prospects» was held in the Supreme Council // Kharkiv group for human rights protection:

<http://khpg.org/index.php?id=1109413620>

Ryabchuk M. *Ukrainian media and society: still is not so free* // Stasiuk programme for the study of contemporary Ukraine:

<http://www.ualberta.ca/~cius/stasiuk/st-articles/an-media.htm>

Serbia and Montenegro - Country Reports on Human Rights Practices - 2004, released by the Bureau of Democracy, Human Rights, and Labor, February 28, 2005 // <http://www.state.gov/g/drl/rls/hrrpt/2004/>

Serbia and Montenegro and the process of integration into the European Union // The ministry of foreign affairs of Serbia and Montenegro:

<http://www.smip.sv.gov.yu/Foreinframe.htm>

Serbian parliamentary elections 23rd December 2000 // British Helsinki human rights group:

<http://www.bhhrg.org/CountryReport.asp?CountryID=20&ReportID=165&ChapterID=464&next=next&keyword=>

Seroka J. (1993) Yugoslavia and its successor states // S. White, *Developments in East European politics* (113 – 117). Indy Batt and Paul G. Lewis. – 303 lpp

Smith K.E. (2001) Western actors and promotion of democracy // J. Zielonka & A. Pravda *Democratic consolidation in Eastern Europe Volume 2, International and transnational factors* (31 – 57). Oxford: Oxford University Press. – 556 lpp

Solnick S. L. (2002) Federalism and state – building // Reynolds A., *The architecture of democracy* (171 - 205). Oxford: Oxford University Press, 507 lpp

Sorensen G. *Democracy and democratization – processes and prospects in a changing world*; USA: Westview Press, 1998. – 174 lpp

Sowards S.W. *Twenty - five lectures on modern Balkan history – The Yugoslav civil war* // Michigan University libraries home page:

<http://www.lib.msu.edu/sowards/balkan/>

The basic foreign economic activities of the Republic of Belarus // Minsk department of the belorussian chamber of commerce and industry:

http://www.tppm.by/english/consultation/foreign_trade/foreign_trade.shtml

The economic situation in the Federal Republic of Yugoslavia // European forum for democracy and solidarity: <http://www.europeanforum.bot-consult.se/cup/yugoslavia/econ.htm>

Ukraine // Freedom House: <http://www.freedomhouse.org/nit98/ukraine.html>

Unfinished and Inefficient State Weighted by Dogmatism and Anti-Europeanization, Serbia Incapable of Defining Human Rights Policy - The 2004 Annual Report, 21.04.2005. // Helsinki Committee for human rights in Serbia: http://www.helsinki.org.yu/focus_text.php?lang=en&idteks=1414

UN General Assembly Resolution 54/97 // UN office for coordination of humanitarian affairs: http://www.reliefweb.int/ocha_ol/programs/response/chno/resol/5497.html

Varfolomeyev O. *Muzzled media in Ukraine* // The Jamestown foundation: http://www.jamestown.org/publications_details.php?search=1&volume_id=16&issue_id=613&article_id=4489

Wachter Ē. *Truth and politics – the mass media in independent Ukraine 1991. – 2001.* // Disertāciju publikācija: <http://www.ferkel.co.uk/pub/dissertation.html#Developments>

Wejnert B. (2002) Integration of the processes and components // B. Wejnert, *Transition to democracy in Eastern Europe and Russia – impact on politics, economy and culture* (5 – 21). Praeger, 369 lpp

Wolczuk K. (2001) Ukraine: Tormented constitution – making // J. Zielonka *Democratic consolidation in eastern Europe, Volume 1, Institutional engineering* (243. – 268). Oxford&New York: Oxford University Press.

Yugoslavia // Freedom House: <http://www.freedomhouse.org/nit98/yugo.html>

Pielikumi

Pielikums Nr. 1. Serbijas situācijas apskats tabulā

Galvenie kritēriji		1989. – 2000. gads	2000. – 2005. gads
Pilsoniskā sabiedrība	Vai pastāv nacionālā identitāte? (cilvēki apzinās sevi piederam konkrētai nācijai, valstij)	Jā, spēcīga. ³¹⁴	Asociē sevi ar piederību konkrētai tautai, reliģijai vai teritorijai. ³¹⁵
	Tautas atbalsts reformām (līdzdalība prezidenta un parlamenta vēlēšanās).	Atbalsta nacionālismu. ³¹⁶	Iedzīvotāju apātija, vēlēšanas vairākkārt izgāžas; ievēl reformistu Tadicu. ³¹⁷
	Elites atbalsts reformām/Serbijas gadījumā arī starptautisko saistību pildīšana.	Daļējs, nacionālistiska kampaņa. ³¹⁸	Jā ir, bet iekšējās varas cīņas turpinās. Starptautisko saistību pildīšana šobrīd noregulēta. ³¹⁹
	Sabiedrisku organizāciju esamība (praktiski)	Ir, bet pārsvarā sociālisma mantojums. ³²⁰	Strauji attīstās. ³²¹
	Masu mediju loma – cik tie ir neatkarīgi, vai atbilst demokrātiskām vērtībām?	Neatkarība ir minimāla, tik, cik nekaitē režīmam. ³²²	Situācija šai jomā uzlabojas. ³²³
	Vai pastāv iespēja iedzīvotājiem piedalīties politikas veidošanas procesos, vai viņu uzskati ir svarīgi?	Daļēji, pastāv dažādi ierobežojumi. ³²⁴	Situācija uzlabojas, tomēr ietekme joprojām ierobežota. ³²⁵
	Etnisko minoritāšu daudzums valstī, to ietekme uz valsts politiskajiem procesiem	Daudz etniskās minoritātes, konfliktē savā starpā. ³²⁶	Progress etnisko tiesību ievērošanā. ³²⁷

³¹⁴ Kozhemiakin A.V. *Expanding the zone of peace - Democratization and international security*; Macmillan Press, 1998. – 74. - 75. lpp.

³¹⁵ LR Ārlietu ministrijas eksperte Serbijas jautājumos Vita Dobeļe (meils 06.05.2005)

³¹⁶ Kozhemiakin A.V. *Expanding the zone of peace - Democratization and international security*; Macmillan Press, 1998. – 75. – 76. lpp.

³¹⁷ Commission staff working paper *Serbia and Montenegro – Stabilisation and association report 2004*, Brussels: Commission of the European Communities, 5. lpp.

³¹⁸ Kozhemiakin A.V. *Expanding the zone of peace - Democratization and international security*; Macmillan Press, 1998. – 75. lpp.

³¹⁹ *Background Note: Serbia and Montenegro* // ASV Valsts departamenta mājas lapa: <http://www.state.gov/r/pa/ei/bgn/5388.htm>

³²⁰ *Yugoslavia* // Freedom House: <http://www.freedomhouse.org/nit98/yugo.html>

³²¹ Commission staff working paper *Serbia and Montenegro – Stabilisation and association report 2004*, Brussels: Commission of the European Communities, 6. – 7. lpp.

³²² *Yugoslavia* // Freedom House: <http://www.freedomhouse.org/nit98/yugo.html>

³²³ Commission staff working paper *Serbia and Montenegro – Stabilisation and association report 2004*, Brussels: Commission of the European Communities, 14. lpp.

³²⁴ *Yugoslavia* // Freedom House: <http://www.freedomhouse.org/nit98/yugo.html>

³²⁵ Commission staff working paper *Serbia and Montenegro – Stabilisation and association report 2004*, Brussels: Commission of the European Communities, 7. lpp.

³²⁶ Kozhemiakin A.V. *Expanding the zone of peace - Democratization and international security*; Macmillan Press, 1998. – 75. lpp.

	Reliģijas faktora ietekme uz reformām	Sākotnēji sadarbojas, vēlāk baznīca novēršas no režīma. ³²⁸	Tiek ievērota reliģijas brīvība; liela ietekme uz sabiedrību. ³²⁹
Politiskā sabiedrība	Demokrātisko brīvību pastāvēšana (cik lielā mērā? Praktiski, nevis teorētiski)	Pastāv tik daudz, cik nekaitē režīma pastāvēšanai. ³³⁰	Situācija uzlabojas, bet vēl ir nepilnības. ³³¹
	Vēlēšanu esamība un regularitāte	jā	jā ³³²
	(ietekmīgas demokrātiskas) Opozīcijas pastāvēšana	Milševics veido nacionālistisku opozīciju komunistiem. ³³³	Opozīcija Miloševicam Kostunicas vadībā. ³³⁴
	Vai ekonomiskās, sociālās, pilsoņu, politiskās tiesības ir (vienlīdzīgi garantētas visiem)?(faktiski nevis teorētiski)	Nē, svarīga etniskā piederība. ³³⁵	Likumdošana nodrošina, bet joprojām pastāv diskriminācija pret sievietēm un etniskajām minoritātēm. ³³⁶
	Vai vēlēšanu rezultātus akceptē visi politiskie spēki valstī un ārpus tās?	Ne gluži, opozīcija uzstāj, ka tiek viltoti vēlēšanu rezultāti. ³³⁷	jā
	Vai visi politiskie spēki, kas vēlējas, varēja piedalīties un sacensties vēlēšanās?	Jā, tiem, kam nav uzlikti finansiāli, mediju vai citi šķēršļi. ³³⁸	Joprojām tiek pilnveidota likumdošana par etnisko minoritāšu iespējām kandidēt. ³³⁹

³²⁷ Commission staff working paper *Serbia and Montenegro – Stabilisation and association report 2004*, Brussels: Commission of the European Communities, 15. lpp.

³²⁸ Seroka J. (1993) Yugoslavia and its successor states // S. White, *Developments in East European politics* (113 – 117). Indy Batt and Paul G. Lewis. – 114. – 115. lpp.

³²⁹ LR Ārlietu ministrijas eksperte Serbijas jautājumos Vita Dobeļe (meils 06.05.2005)

³³⁰ *Yugoslavia* // Freedom House: <http://www.freedomhouse.org/nit98/yugo.html>

³³¹ Commission staff working paper *Serbia and Montenegro – Stabilisation and association report 2004*, Brussels: Commission of the European Communities, 5., 13. – 15. lpp.

³³² *Serbia and Montenegro - Country Reports on Human Rights Practices - 2004*, released by the Bureau of Democracy, Human Rights, and Labor, February 28, 2005 // <http://www.state.gov/g/drl/rls/hrrpt/2004/>

³³³ Kozhemiakin A.V. *Expanding the zone of peace - Democratization and international security*; Macmillan Press, 1998. – 75. lpp.

³³⁴ *Background Note: Serbia and Montenegro* // ASV Valsts departamenta mājas lapa: <http://www.state.gov/r/pa/ei/bgn/5388.htm>

³³⁵ Seroka J. (1993) Yugoslavia and its successor states // S. White, *Developments in East European politics* (113 – 117). Indy Batt and Paul G. Lewis. – 114. lpp.

³³⁶ *Serbia and Montenegro - Country Reports on Human Rights Practices - 2004*, released by the Bureau of Democracy, Human Rights, and Labor, February 28, 2005 // <http://www.state.gov/g/drl/rls/hrrpt/2004/>

³³⁷ *Yugoslavia* // Freedom House: <http://www.freedomhouse.org/nit98/yugo.html>

³³⁸ Turpat.

³³⁹ Commission staff working paper *Serbia and Montenegro – Stabilisation and association report 2004*, Brussels: Commission of the European Communities, 3. lpp.

Vai tiek izmantotas iebaidīšanas stratēģijas?	Jā, izmanto. ³⁴⁰	Retos gadījumos var manīt. ³⁴¹
Cik neatkarīga ir tiesu sistēma?	Tiesa atkarīga no valdošās partijas. ³⁴²	Ir uzlabojumi, vēl jāpilnveido likumdošana. ³⁴³
Kāda ir cilvēku uzticība tiesu sistēmai?	-	Joprojām uzticības trūkums. ³⁴⁴
Vai ir autonoma likuma vara? Konstitūcijas esamība.	Jā, pieņem 1992. gadā. ³⁴⁵	Jā, bet joprojām vienošanās trūkums par funkciju deleģēšanu republikām. ³⁴⁶
Cilvēktiesību ievērošana	Netiek ievērotas. ³⁴⁷	Nespēj pilnībā pildīt saistības, iegrožot ksenofobiju, etno – nacionālismu un antisemitismu. ³⁴⁸
Vienošanās par (valsts) institucionālo kārtību vai institucionālā nenoteiktība?	Jā, nosaka konstitūcija, regulē Miloševics. ³⁴⁹	Vēl reformu procesā. ³⁵⁰
Prezidentālisma izvēle?	Jā, ievēl Miloševicu par prezidentu..	Jā, Serbijas tauta ievēl republikas prezidentu tiešās vēlēšanās.
Vai pastāvēja denuncēto mantojums?	-	-
Vai pastāv skaidra nošķirtība starp politisko varu un birokrātiem?(likumā un faktiski)	Nepastāv šāds nodalījums, visu nosaka Miloševics.	Sagatavošanas procesā galvenās regulācijas. ³⁵¹
Vai ir nomainīts vecais birokrātijas aparāts ar jauniem ierēdņiem?	Miloševics nomaina ar nacionālistiski agresīvu aparātu. ³⁵²	Tikai militārajā sektorā. Pārējais refromu procesā. ³⁵³

³⁴⁰ Yugoslavia // Freedom House: <http://www.freedomhouse.org/nit98/yugo.html>

³⁴¹ Serbia and Montenegro - Country Reports on Human Rights Practices - 2004, released by the Bureau of Democracy, Human Rights, and Labor, February 28, 2005

³⁴² Yugoslavia // Freedom House: <http://www.freedomhouse.org/nit98/yugo.html>

³⁴³ Commission staff working paper *Serbia and Montenegro – Stabilisation and association report 2004*, Brussels: Commission of the European Communities, 8. lpp.

³⁴⁴ Turpat; 9. lpp.

³⁴⁵ Yugoslavia // Freedom House: <http://www.freedomhouse.org/nit98/yugo.html>

³⁴⁶ Commission staff working paper *Serbia and Montenegro – Stabilisation and association report 2004*, Brussels: Commission of the European Communities, 2. lpp.

³⁴⁷ Yugoslavia // Freedom House: <http://www.freedomhouse.org/nit98/yugo.html>

³⁴⁸ Unfinished and Inefficient State Weighted by Dogmatism and Anti-Europeanization, Serbia Incapable of Defining Human Rights Policy - The 2004 Annual Report, 21.04.2005. // http://www.helsinki.org.yu/focus_text.php?lang=en&idteks=1414

³⁴⁹ Yugoslavia // Freedom House: <http://www.freedomhouse.org/nit98/yugo.html>

³⁵⁰ Commission staff working paper *Serbia and Montenegro – Stabilisation and association report 2004*, Brussels: Commission of the European Communities, 2. – 3. lpp.

³⁵¹ Turpat; 6. lpp

³⁵² Seroka J. (1993) Yugoslavia and its successor states // S. White, *Developments in East European politics* (113 – 117). Indy Batt and Paul G. Lewis. – 114. lpp.

³⁵³ Commission staff working paper *Serbia and Montenegro – Stabilisation and association report 2004*, Brussels: Commission of the European Communities, 6., 7. lpp.

Elites cīņas	Vai notika elites vienošanās par demokrātiju, tās nepieciešamību?	Par demokrātiju nevienojas. ³⁵⁴	Jā, opozīcija vienojas. ³⁵⁵
	Vai notika (politiskās) elites maiņa, mainoties režīmam?	Daļēji, jo Miloševics bija Komunistiskās partijas biedrs. ³⁵⁶	jā
	Vai notika elites transformācija, laikam un reformām ritot?	Līdz 200. gadam nē.	Šai posmā elite jau ir transformējusies.
	Vai pastāvēja atšķirīgu uzskatu elites grupas?	nē	Jā, to pierāda cīņas vēlēšanu laikā. ³⁵⁷
	Vai bija vienotība elites grupu starpā?	Elite ir Miloševics.	Nenoteiktība un nesaskaņas par labāko valsts pārvaldes veidu. ³⁵⁸
Ekonomiskā sabiedrība	Kāds ir labklājības līmenis, ekonomiskā nevienlīdzība valstī (pēc Gini koeficienta)?	-	-
	Sociālekonomiskā krīze demokrātijas sākumposmā?	Serbija ir ekonomiski attīstīta, tomēr sākas stagnācija. ³⁵⁹	Kara un starptautisko sankciju rezultātā, jā. ³⁶⁰
	Ekonomisko reformu veida izvēle (šoka terapija vai pakāpeniska pāreja?)	Ekonomiskās reformas lēnas. ³⁶¹	Straujas ekonomiskās reformas. ³⁶²
Starptautiskā ietekme	Starptautisko organizāciju ietekme uz demokrātijas nostiprināšanos? To esamība konkrētajās valstīs un lomā?	Humanitārā palīdzība pārsvarā. ³⁶³	Būtiska ietekme un atbalsts. ³⁶⁴
	Starptautiskais kapitāls	Ierobežots ³⁶⁵	jā
	Divpusējo attiecību esamība	-	Svarīga reģionālā sadarbība. ³⁶⁶

³⁵⁴ Kozhemiakin A.V. *Expanding the zone of peace - Democratization and international security*; Macmillan Press, 1998. – 74. – 75. lpp.

³⁵⁵ *Background Note: Serbia and Montenegro* // ASV Valsts departamenta mājas lapa: <http://www.state.gov/r/pa/ei/bgn/5388.htm>

³⁵⁶ Kozhemiakin A.V. *Expanding the zone of peace - Democratization and international security*; Macmillan Press, 1998. – 74. – 75. lpp. (190 p)

³⁵⁷ *Background Note: Serbia and Montenegro* // ASV Valsts departamenta mājas lapa: <http://www.state.gov/r/pa/ei/bgn/5388.htm>

³⁵⁸ Commission staff working paper *Serbia and Montenegro – Stabilisation and association report 2004*, Brussels: Commission of the European Communities, 2. – 5. lpp

³⁵⁹ *The economic situation in the Federal Republic of Yugoslavia* // European Forum for democracy and solidarity: <http://www.europeanforum.bot-consult.se/cup/yugoslavia/econ.htm>

³⁶⁰ *The economic situation in the Federal Republic of Yugoslavia* // European Forum for democracy and solidarity: <http://www.europeanforum.bot-consult.se/cup/yugoslavia/econ.htm>

³⁶¹ Kozhemiakin A.V. *Expanding the zone of peace - Democratization and international security*; Macmillan Press, 1998. – 74. – 85. lpp.

³⁶² Commission staff working paper *Serbia and Montenegro – Stabilisation and association report 2004*, Brussels: Commission of the European Communities, 21. lpp.

³⁶³ *Republic of Serbia* // ES mājas lapa: http://www.europa.eu.int/comm/external_relations/see/fry/index.htm

³⁶⁴ Commission staff working paper *Serbia and Montenegro – Stabilisation and association report 2004*, Brussels: Commission of the European Communities, 46. – 47. lpp.

³⁶⁵ *Yugoslavia* // Freedom House: <http://www.freedomhouse.org/nit98/yugo.html>

³⁶⁶ *Serbia and Montenegro regional cooperation* // Ministry of foreign affairs of Serbia and Montenegro: <http://www.smip.sv.gov.yu/Foreinframe.htm>

	ES un NATO faktora nozīme (iespēja tikt uzņemtai šajās organizācijās)	Nepastāv ³⁶⁷	Ļoti būtiska uzņemšana šajās organizācijās. ³⁶⁸
	Autoritāro līderu pretestība Rietumu spiedienam?	Neatbalsta Rietumu vērtības ³⁶⁹	Pretojās ICTY prasībām, bet pašlaik situācija uzlabojas. ³⁷⁰
Difūzijas efekti	Ģeogrāfiskais, vēsturiskais tuvums ar Krieviju (Ukrainai un Baltkrievijai traucējoši) vai turpretim ar Rietumvalstīm?	Saglabāt savu etnisko pozīciju reģionā. ³⁷¹	Svarīga loma gan Rietumiem, gan Krievijai. ³⁷²
	Vēlme līdzināties (standartu, dzīves līmeņa ziņā) Rietumu vai Austrumu kaimiņiem?	Nacionālisms būtiskākais ³⁷³	Vēlme tikt uzņemtai ES un NATO Partnership for peace programmā. ³⁷⁴

³⁶⁷ *Yugoslavia* // Freedom House: <http://www.freedomhouse.org/nit98/yugo.html>

³⁶⁸ *Serbia and Montenegro and the process of integration into the European Union* // The ministry of foreign affairs of Serbia and Montenegro: <http://www.smip.sv.gov.yu/Foreinframe.htm>

³⁶⁹ *Yugoslavia* // Freedom House: <http://www.freedomhouse.org/nit98/yugo.html>

³⁷⁰ Commission staff working paper *Serbia and Montenegro – Stabilisation and association report 2004*, Brussels: Commission of the European Communities, 19. – 21. lpp.

³⁷¹ *Republic of Serbia* // ES mājas lapa:

http://www.europa.eu.int/comm/external_relations/see/fry/index.htm

³⁷² *Kosova: Russia Disagrees with Ways of Kosovo Settlement* // Unrepresented nations and peoples organization: http://www.unpo.org/news_detail.php?arg=32&par=1853

³⁷³ *Republic of Serbia* // ES mājas lapa:

http://www.europa.eu.int/comm/external_relations/see/fry/index.htm

³⁷⁴ *Serbia and Montenegro and the process of integration into the European Union* // The ministry of foreign affairs of Serbia and Montenegro: <http://www.smip.sv.gov.yu/Foreinframe.htm>

PielikumsNr. 2. Ukrainas situācijas apskats tabulā

Galvenie kritēriji		1990tie gadi.	(2000.) 2004. gads - mūsdienas
Pilsoniskā sabiedrība	Vai pastāv nacionālā identitāte? (cilvēki apzinās sevi piederam konkrētai nācijai, valstij)	Sadalīta sabiedrība, bet pastāv. ³⁷⁵	Oranžā revolūcija pierādīja, ka pastāv. ³⁷⁶
	Tautas atbalsts reformām (līdzdalība prezidenta un parlamenta vēlēšanās).	Atbalsta. ³⁷⁷	Ar Juščenko ievēšanu atbalsta reformas. ³⁷⁸
	Elītes atbalsts reformām/Serbijas gadījumā arī starptautisko saistību pildīšana.	Minimāls, nevēlas pārmaiņas. ³⁷⁹	Šobrīd, Juščenko vadībā jā; bet tāpat turpinās varas cīņas.
	Sabiedrisku organizāciju esamība (praktiski)	Sociālisms a mantotas NVO. ³⁸⁰	plašs NVO sektors. ³⁸¹
	Masu mediju loma – cik tie ir neatkarīgi, vai atbilst demokrātiskām vērtībām?	Mediji atkarīgi no valsts. ³⁸²	Šobrīd pastāv neatkarīgi mediji un cenzūra likvidēta. ³⁸³
	Vai pastāv iespēja iedzīvotājiem piedalīties politikas veidošanas procesos, vai viņu uzskati ir svarīgi?	Uzskata, ka nevar ietekmēt valdību. ³⁸⁴	Līdz 2004. gadam tika pārkāptas. ³⁸⁵

³⁷⁵ Wolczuk K. (2001) Ukraine: Tormented constitution – making // J. Zielonka *Democratic consolidation in eastern Europe, Volume 1, Institutional engineering* (243. – 268). Oxford&New York: Oxford University Press. - 245. – 246. lpp.

³⁷⁶ T. Kuzio *The opposition's road to success // Journal of Democracy*, Volume 16, Number 2, April 2005

³⁷⁷ Kozhemiakin A.V. *Expanding the zone of peace - Democratization and international security*; Macmillan Press, 1998. – 86. – 87. lpp.

³⁷⁸ Kuzio T. *The opposition's road to success // Journal of Democracy*, Volume 16, Number 2, April 2005

³⁷⁹ Wolczuk K. (2001) Ukraine: Tormented constitution – making // J. Zielonka *Democratic consolidation in eastern Europe, Volume 1, Institutional engineering* (243. – 268). Oxford&New York: Oxford University Press. - 249. lpp.

³⁸⁰ Ukraine // Freedom House: <http://www.freedomhouse.org/nit98/ukraine.html>

³⁸¹ NGOs in Ukraine // Ukraine gateway project: <http://www.ukraine-gateway.org.ua/gateway/gateway.nsf/0/53592efb0e3b099ec225698f00514c86?OpenDocument>

³⁸² Prizel I. (1997) Ukraine between proto – democracy and soft authoritarianism // K. Dawisha, B. Parrot *Democratic changes and authoritarian reactions in Russia, Ukraine, Bealrus and Moldova* (331 – 365). Cambridge: Cambridge University Press, 351. lpp.

³⁸³ Kuzio T. *Yushchenko victory to speed up Ukraine's democratization and europeanization // Eurasia daily monitor*, Volume 1, issue 149, December 17, 2004.

³⁸⁴ Prizel I. (1997) Ukraine between proto – democracy and soft authoritarianism // K. Dawisha, B. Parrot *Democratic changes and authoritarian reactions in Russia, Ukraine, Bealrus and Moldova* (331 – 365). Cambridge: Cambridge University Press, 360. lpp.

³⁸⁵ Round table «Human rights in Ukraine: modern state and prospects» was held in the Supreme Council // Kharkiv group for human rights protection: <http://khpg.org/index.php?id=1109413620>

	Etnisko minoritāšu daudzums valstī, to ietekme uz valsts politiskajiem procesiem	Tās ir asimilējušās, bet notiek arī etnisko minoritāšu tiesību pārkāpumi. ³⁸⁶	Joprojām etniskās minoritātes neieņem vienlīdzīgu vietu sabiedrībā. ³⁸⁷
	Reliģijas faktora ietekme uz reformām	Baznīca atkarīga no valsts, lai uzsāktu reformas. ³⁸⁸	Atšķirīgas baznīcas atbalsta atšķirīgus politiskos spēkus.
Politiskā sabiedrība	Demokrātisko brīvību pastāvēšana (cik lielā mērā? Praktiski, nevis teorētiski)	Pastāv vēlēšanas, daudzpartiju sistēma, nebija vardarbīgi konflikti. ³⁸⁹	Reformas to nodrošināšanai uzsāktas. ³⁹⁰
	Vēlēšanu esamība un regularitāte	jā	jā
	(ietekmīgas demokrātiskas) Opozīcijas pastāvēšana	Opozīcija ir vāja un neliela. ³⁹¹	Spēcīga opozīcija izveidojas Kučmas režīmam. ³⁹²
	Vai ekonomiskās, sociālās, pilsoņu, politiskās tiesības ir (vienlīdzīgi garantētas visiem)? (faktiski nevis teorētiski)	Daļēji, problēmas pastāv. ³⁹³	Cenšas nodrošināt šobrīd. ³⁹⁴
	Vai vēlēšanu rezultātus akceptē visi politiskie spēki valstī un ārpus tās?	jā	jā ³⁹⁵
	Vai visi politiskie spēki, kas vēlējas, varēja piedalīties un sacensties vēlēšanās?	jā	jā ³⁹⁶

³⁸⁶ *Ethnic minorities // Stop violence against women: http://www.stopvaw.org/Ethnic_Minorities2.html*

³⁸⁷ Turpat.

³⁸⁸ Prizel I. (1997) Ukraine between proto – democracy and soft authoritarianism // K. Dawisha, B. Parrot *Democratic changes and authoritarian reactions in Russia, Ukraine, Belarus and Moldova* (331 – 365). Cambridge: Cambridge University Press, 350. lpp.

³⁸⁹ Kozhemiakin A.V. *Expanding the zone of peace - Democratization and international security*; Macmillan Press, 1998. – 88. lpp.

³⁹⁰ Kuzio T. *Opposition's road to success // Journal of Democracy*, Volume 16, Number 2, April 2005

³⁹¹ Wolczuk K. (2001) Ukraine: Tormented constitution – making // J. Zielonka *Democratic consolidation in eastern Europe, Volume 1, Institutional engineering* (243. – 268). Oxford & New York: Oxford University Press. - 246. lpp.

³⁹² Kuzio T. *The opposition's road to success // Journal of Democracy*, Volume 16, Number 2, April 2005

³⁹³ *Ukraine, Human rights practices, 1993 // ASV Valsts departamenta elektroniskā datu bāze:*

http://dosfan.lib.uic.edu/ERC/democracy/1993_hrp_report/93hrp_report_eur/Ukraine.html

³⁹⁴ T. Kuzio *The opposition's road to success // Journal of Democracy*, Volume 16, Number 2, April 2005

³⁹⁵ Turpat.

³⁹⁶ Turpat.

Vai tiek izmantotas iebaidīšanas stratēģijas?	Jā, pret opozīciju un žurnālistiem. ³⁹⁷	Vairs nē.
Cik neatkarīga ir tiesu sistēma?	Nē, izpildvaras uzraudzībā. ³⁹⁸	Šobrīd mēģina panākt likuma autonomiju. ³⁹⁹
Kāda ir cilvēku uzticība tiesu sistēmai?	zema ⁴⁰⁰	Joprojām zema, jo plašs korupcijas tīkls. ⁴⁰¹
Vai ir autonoma likuma vara? Konstitūcijas esamība.	Konstitūcija no 1996. gada. ⁴⁰²	Šobrīd mēģina panākt likuma autonomiju. ⁴⁰³
Cilvēktiesību ievērošana	Pastāv pārkāpumi. ⁴⁰⁴	Sāk ievērot pēc Oranžās revolūcijas. ⁴⁰⁵
Vienotība par (valsts) institucionālo kārtību vai institucionālā nenoteiktība?	Saglabājas padomju kārtība. ⁴⁰⁶	Šobrīd notiek.
Prezidentālisma izvēle?	jā ⁴⁰⁷	jā
Vai pastāvēja denuncēto mantojums?	jā ⁴⁰⁸	-

³⁹⁷ Prizel I. (1997) Ukraine between proto – democracy and soft authoritarianism // K. Dawisha, B. Parrot *Democratic changes and authoritarian reactions in Russia, Ukraine, Belarus and Moldova* (331 – 365). Cambridge: Cambridge University Press, 351. lpp.

³⁹⁸ Ukraine // Freedom House: <http://www.freedomhouse.org/nit98/ukraine.html>

³⁹⁹ *Facts of Ukraine* // Central Intelligence Agency: <http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/print/up.html>

⁴⁰⁰ Prizel I. (1997) Ukraine between proto – democracy and soft authoritarianism // K. Dawisha, B. Parrot *Democratic changes and authoritarian reactions in Russia, Ukraine, Belarus and Moldova* (331 – 365). Cambridge: Cambridge University Press, 360. lpp.

⁴⁰¹ McCluskey L. *Voices from Ukraine* // The John Smith memorial trust:

<http://www.johnsmithmemorialtrust.org/Web/Site/Articles&News/Ukraineaperspective.asp>

⁴⁰² Prizel I. (1997) Ukraine between proto – democracy and soft authoritarianism // K. Dawisha, B. Parrot *Democratic changes and authoritarian reactions in Russia, Ukraine, Belarus and Moldova* (331 – 365). Cambridge: Cambridge University Press, 358. – 359. lpp.

⁴⁰³ Kuzio T. *Jushchenko victory to speed up Ukraine's democratization and europeanization* // Eurasia daily monitor, Volume 1 Issue 149, December 17, 2004.

⁴⁰⁴ *Ukraine, Human rights practices, 1993* // ASV Valsts departamenta elektroniskā datu bāze: http://dosfan.lib.uic.edu/ERC/democracy/1993_hrp_report/93hrp_report_eur/Ukraine.html

⁴⁰⁵ *Ukraine: Country Reports on Human Rights Practices - 2004*, released by the Bureau of Democracy, Human Rights, and Labor, February 28, 2005 // ASV valsts departamenta mājas lapa: <http://www.state.gov/g/drl/rls/hrrpt/2004/41715.htm>

⁴⁰⁶ Prizel I. *Ukraine's hollow decade* // East European Politics and societies, Vol. 16., No. 2, 375. lpp. (pages 363 – 385)

⁴⁰⁷ Wolczuk K. (2001) Ukraine: Tormented constitution – making // J. Zielonka *Democratic consolidation in eastern Europe, Volume 1, Institutional engineering* (243. – 268). Oxford&New York: Oxford University Press. - 244. lpp.

⁴⁰⁸ Kozhemiakin A.V. *Expanding the zone of peace - Democratization and international security*; Macmillan Press, 1998. – 86., 87. lpp.

	Vai pastāv skaidra nošķirtība starp politisko varu un birokrātiem?(likumā un faktiski)	Nē, saglabā padomju struktūru. ⁴⁰⁹	Šobrīd uzsākta valsts pārvaldes reforma. ⁴¹⁰
	Vai ir nomainīts vecais birokrātijas aparāts ar jauniem ierēdņiem?	Nē, saglabājas vecā nomenklatūra. ⁴¹¹	Šobrīd tas tiek darīts gan administratīvajā, gan militārajā sektorā. ⁴¹²
Elites cīņas	Vai notika elites vienošanās par demokrātiju, tās nepieciešamību?	nē ⁴¹³	Jā, opozīcijas starpā notika. ⁴¹⁴
	Vai notika (politiskās)elites maiņa, mainoties režīmam?	nē ⁴¹⁵	Šobrīd daļēji jā. ⁴¹⁶
	Vai notika elites transformācija, laikam un reformām ritot?	Ar Kučmas nākšanu pie varas, jā. ⁴¹⁷	Tikai tagad, ar Juščenko ievēlēšanu. ⁴¹⁸
	Vai pastāvēja atšķirīgu uzskatu elites grupas?	Nē, komunistu pārsvars. ⁴¹⁹	Jā, pastāv. ⁴²⁰

⁴⁰⁹ Prizel I. (1997)Ukraine between proto – democracy and soft authoritarianism // K. Dawisha, B. Parrot *Democratic changes and authoritarian reactions in Russia, Ukraine, Bealrus and Moldova* (331 – 365). Cambridge: Cambridge University Press, 345. lpp.

⁴¹⁰ *Eurasia Foundation Assists Ukrainian Public Administration Reform* // The eurasia foundation: http://www.eurasia.org/news/Grants_Ukraine_03.23.05.htm

⁴¹¹ Prizel I. (1997)Ukraine between proto – democracy and soft authoritarianism // K. Dawisha, B. Parrot *Democratic changes and authoritarian reactions in Russia, Ukraine, Bealrus and Moldova* (331 – 365). Cambridge: Cambridge University Press, 345. lpp.

⁴¹² Kuzio T. *Yushchenko victory to speed up Ukraine's democratization and europeanization* // Eurasia daily monitor, Volume 1, issue 149, December 17, 2004.

⁴¹³ Prizel I. (1997)Ukraine between proto – democracy and soft authoritarianism // K. Dawisha, B. Parrot *Democratic changes and authoritarian reactions in Russia, Ukraine, Bealrus and Moldova* (331 – 365). Cambridge: Cambridge University Press, 337. – 338. lpp.

⁴¹⁴ Kuzio T. *The oposition's road to success* // *Journal of Democracy*, Volume 16, Number 2, April 2005

⁴¹⁵ M. Ryabchuk *Ukrainian media and society: still id not so free* // <http://www.ualberta.ca/~cius/stasiuk/st-articles/an-media.htm>

⁴¹⁶ Kuzio T. *Yushchenko victory to speed up Ukraine's democratization and europeanization* // Eurasia daily monitor, Volume 1, issue 149, December 17, 2004.

⁴¹⁷ Prizel I. (1997)Ukraine between proto – democracy and soft authoritarianism // K. Dawisha, B. Parrot *Democratic changes and authoritarian reactions in Russia, Ukraine, Bealrus and Moldova* (331 – 365). Cambridge: Cambridge University Press, 345.,356. lpp.

⁴¹⁸ Kuzio T. *Yushchenko victory to speed up Ukraine's democratization and europeanization* // Eurasia daily monitor, Volume 1, issue 149, December 17, 2004.

⁴¹⁹ Prizel I. (1997)Ukraine between proto – democracy and soft authoritarianism // K. Dawisha, B. Parrot *Democratic changes and authoritarian reactions in Russia, Ukraine, Bealrus and Moldova* (331 – 365). Cambridge: Cambridge University Press, 342. lpp.

⁴²⁰ Kuzio T. *Yushchenko victory to speed up Ukraine's democratization and europeanization* // Eurasia daily monitor, Volume 1, issue 149, December 17, 2004.

	Vai bija vienotība elites grupu starpā?	Personiskās interesēs svarīgākās. ⁴²¹	Vienotība opozīcijā, šobrīd atkal cīņa par varu. ⁴²²
Ekonomiskā sabiedrība	Kāds ir labklājības līmenis, ekonomiskā nevienlīdzība valstī (pēc Gini koeficienta)?	26% populācijas dzīvo nabadzībā (1993. – 1995.) ⁴²³	-
	Sociālekonomiskā krīze demokrātijas sākumposmā?	jā ⁴²⁴	jā
	Ekonomisko reformu veida izvēle (šoka terapija vai pakāpeniska pāreja?)	Reformas tiek atliktas. ⁴²⁵	Straujas ekon. reformas šobrīd. ⁴²⁶
Starptautiskā ietekme	Starptautisko organizāciju ietekme uz demokrātijas nostiprināšanos? To esamība konkrētajās valstīs un loma?	Saistībā ar Černobiļas katastrofu. ⁴²⁷	Būtisks starptautiskais atbalsts revolūcijā. ⁴²⁸
	Starptautiskais kapitāls	ierobežots ⁴²⁹	jā
	Divpusējo attiecību esamība	Stratēģiska sadarbība ar Krieviju ⁴³⁰	Stratēģiska sadarbība ar pasaules lielvalstīm, kaimiņiem. ⁴³¹

⁴²¹ Prizel I. (1997) Ukraine between proto – democracy and soft authoritarianism // K. Dawisha, B. Parrot *Democratic changes and authoritarian reactions in Russia, Ukraine, Belarus and Moldova* (331 – 365). Cambridge: Cambridge University Press, 345., 359. lpp.

⁴²² Kuzio T. *Yushchenko victory to speed up Ukraine's democratization and europeanization* // Eurasia daily monitor, Volume 1, issue 149, December 17, 2004.

⁴²³ Ellman M. *The social costs and consequences of the transformation process* // United Nations Economic Commission for Europe: www.unece.org/ead/sem/sem2000/ellman.pdf, 27 lpp

⁴²⁴ Prizel I. *Ukraine's hollow decade* // East European Politics and societies, Vol. 16., No. 2, 370. lpp. (pages 363 – 385)

⁴²⁵ Prizel I. (1997) Ukraine between proto – democracy and soft authoritarianism // K. Dawisha, B. Parrot *Democratic changes and authoritarian reactions in Russia, Ukraine, Belarus and Moldova* (331 – 365). Cambridge: Cambridge University Press, 345., 356. lpp.

⁴²⁶ Prizel I. (1997) Ukraine between proto – democracy and soft authoritarianism // K. Dawisha, B. Parrot *Democratic changes and authoritarian reactions in Russia, Ukraine, Belarus and Moldova* (331 – 365). Cambridge: Cambridge University Press, 345., 356. lpp.

⁴²⁷ UN General Assembly Resolution 54/97 // UN office for coordination of humanitarian affairs: http://www.reliefweb.int/ocha_ol/programs/response/chno/resol/5497.html

⁴²⁸ Kuzio T. *The opposition's road to success* // *Journal of Democracy*, Volume 16, Number 2, April 2005

⁴²⁹ *Ukraine* // Freedom House: <http://www.freedomhouse.org/nit98/ukraine.html>

⁴³⁰ Kozhemiakin A.V. *Expanding the zone of peace - Democratization and international security*; Macmillan Press, 1998. – 90. – 91. lpp.

⁴³¹ *Foreign policy priorities of Ukraine* // Ukrainas vēstniecības ASV mājas lapa: <http://www.ukraineinfo.us/politics/foreignpolicy.html>

	ES un NATO faktora nozīme (iespēja tikt uzņemtai šajās organizācijās)	Neliela nozīme, vāja sadarbība. ⁴³²	Būtiski, vēlas kļūt par dalībvalsti. ^{433 434}
	Autoritāro līderu pretestība Rietumu spiedienam?	Rietumu atbalsts nepieciešams. ⁴³⁵	Pretestība nav, vēlme sadarboties. ⁴³⁶
Difūzijas efekti	Ģeogrāfiskais, vēsturiskais tuvums ar Krieviju (Ukrainai un Baltkrievijai traucējoši) vai turpretim ar Rietumvalstīm?	Ilgstoši atradusies Krievijas politikas ietekmē. ⁴³⁷	Aktuāla virzība uz Rietumiem. ⁴³⁸
	Vēlme līdzināties (standartu, dzīves līmeņa ziņā) Rietumu vai Austrumu kaimiņiem?	-	Virzība uz Rietumiem, ES un NATO. ⁴³⁹

⁴³² Kuzio T. (2001) Belarus and Ukraine: democracy building in a grey security zone // J. Zielonka, A. Pravda, *Democratic consolidation in Eastern Europe, Volume 2, International and transnational factors* (455 – 484). Oxford: Oxford University Press, 465. lpp.

⁴³³ Ferrero-Waldner Dr. B. *The EU and Ukraine – what lies beyond the horizon?* // ES mājas lapa: http://europa.eu.int/comm/external_relations/news/ferrero/2005/sp05_257.htm

⁴³⁴ Kuzio T. *Ukraine Moves Closer to NATO Membership* // The Jamestown Foundation, Eurasia Daily Monitor, Volume 2, Issue 84, April 29, 2005

⁴³⁵ Kuzio T. (2001) Belarus and Ukraine: democracy building in a grey security zone // J. Zielonka, A. Pravda, *Democratic consolidation in Eastern Europe, Volume 2, International and transnational factors* (455 – 484). Oxford: Oxford University Press, 465. lpp.

⁴³⁶ European choice – Conceptual grounds of the strategy of economic and social development of Ukraine for 2000 – 2011 // Ukraine – EU mājas lapa: http://www.ukraine-eu.mfa.gov.ua/cgi-bin/valmenu_miss.sh?1p0301.html

⁴³⁷ Mishalisko K. J. (1997) Belarus: retreat to authoritarianism // K. Dawisha, B. Parrott *Democratic changes and authoritarian reactions in Russia, Ukraine, Belarus and Moldova*. (223 – 277). Cambridge: Cambridge University press. – 226. lpp.

⁴³⁸ European choice – Conceptual grounds of the strategy of economic and social development of Ukraine for 2000 – 2011 // Ukraine – EU mājas lapa: http://www.ukraine-eu.mfa.gov.ua/cgi-bin/valmenu_miss.sh?1p0301.html

⁴³⁹ *EU-Ukraine – Strengthening the Strategic Partnership* // ES mājas lapa: http://europa.eu.int/comm/external_relations/ukraine/intro/memo05_106.htm

Pielikums Nr. 3. Baltkrievijas situācijas apskats tabulā

Galvenie kritēriji		1990. – 1994. gads	1994. gads - mūsdienas ⁴⁴⁰
Pilsoniskā sabiedrība	Vai pastāv nacionālā identitāte? (cilvēki apzinās sevi piederam konkrētai nācijai, valstij)	Vāja, tikai uzsākoties reformām apzinās to. ⁴⁴¹	Vāja, režīms aizliedz visas identitātes izpausmes, jo saista to ar opozīciju.
	Tautas atbalsts reformām (līdzdalība prezidenta un parlamenta vēlēšanās).	Vājš, nostaļģija pēc PSRS. ⁴⁴²	Nav apmierināti ar savu ekon. situāciju, set ir iebaidīti.
	Elītes atbalsts reformām	Nepastāv, nav reformu programmas. ⁴⁴³	Elite ir Lukašenko un viņa cilvēki, atbalsta reformām nav.
	Sabiedrisku organizāciju esamība (praktiski)	Pastāv, bet neefektīvs NVO sektors. ⁴⁴⁴	NVO sektors cīnās par savu eksistenci.
	Masu mediju loma – cik tie ir neatkarīgi, vai atbilst demokrātiskām vērtībām?	Valsts saglabā kontroli pār medijiem. ⁴⁴⁵	Neatkarīgi mediji nepastāv, nav alternatīvu informācijas iegūšanas avotu.
	Vai pastāv iespēja iedzīvotājiem piedalīties politikas veidošanas procesos, vai viņu uzskati ir svarīgi?	Pastāv, bet iedzīvotājiem nav izpratnes par NVO lomu. ⁴⁴⁶	nē
	Etnisko minoritāšu daudzums valstī, to ietekme uz valsts politiskajiem procesiem	Krievi un ukraiņi netiek uzskatīti par minoritātēm. ⁴⁴⁷	Ir ebreju un poļu kopienas, kuru tiesības tiek ierobežotas no režīma puses.

⁴⁴⁰ Šim laika periodam tika izmantota no ekspertes iegūtā informācija; LR Ārlietu ministrijas eksperte Baltkrievijas jautājumos Katarina Plātere (intervija 03.05.2005)

⁴⁴¹ LR Ārlietu ministrijas eksperte Baltkrievijas jautājumos Katarina Plātere (intervija 03.05.2005)

⁴⁴² Kuzio T. (2001) Belarus and Ukraine: democracy building in a grey security zone // J. Zielonka, A. Pravda, *Democratic consolidation in Eastern Europe, Volume 2, International and transnational factors* (455 – 484). Oxford: Oxford University Press, 476. lpp.

⁴⁴³ Kuzio T. (2001) Belarus and Ukraine: democracy building in a grey security zone // J. Zielonka, A. Pravda, *Democratic consolidation in Eastern Europe, Volume 2, International and transnational factors* (455 – 484). Oxford: Oxford University Press, 482. lpp.

⁴⁴⁴ Belarus // Freedom House:

http://www.freedomhouse.org/research/nitransit/2000/belarus/belarus_democ.htm#pp

⁴⁴⁵ Turpat.

⁴⁴⁶ Turpat.

⁴⁴⁷ LR Ārlietu ministrijas eksperte Baltkrievijas jautājumos Katarina Plātere (intervija 03.05.2005)

	Reliģijas faktora ietekme uz reformām	Vēsturisks konflikts starp baznīcām, neveicina sadarbību, vienotību. ⁴⁴⁸	Lukašenko īpašas attiecības ar patriarhu.
Politiskā sabiedrība	Demokrātisko brīvību pastāvēšana (cik lielā mērā? Praktiski, nevis teorētiski)	1990to gadu sākumā uzlabojas. ⁴⁴⁹	Demokrātiskas brīvības nepastāv.
	Vēlēšanu esamība un regularitāte	Līdz 1994. gadam nevar runāt par vēlēšanu regularitāti. ⁴⁵⁰	jā
	(ietekmīgas demokrātiskas) Opozīcijas pastāvēšana	Nacionālsiti skā opozīcija ir vāja. ⁴⁵¹	Opozīcija ir redzama, bet vāja un sašķelta.
	Vai ekonomiskās, sociālās, pilsoņu, politiskās tiesības ir (vienlīdzīgi garantētas visiem)? (faktiski nevis teorētiski)	Ne vienmēr dzīvē realizējas. ⁴⁵²	faktiski pastāv tik daudz, cik atļauj režīms.
	Vai vēlēšanu rezultātus akceptē visi politiskie spēki valstī un ārpus tās?	-	Valstī akceptē. Ārvalstīs – daļēji.
	Vai visi politiskie spēki, kas vēlējas, varēja piedalīties un sacensties vēlēšanās?	-	Visi, kas nebija aizliegti.
	Vai tiek izmantotas iebaidīšanas stratēģijas?	Turpina izmantot apmelošanu, lai apspiestu kritiku pret politiķiem. ⁴⁵³	Tauta ir iebaidīta, bail pazaudēt esošos ienākumus.
	Cik neatkarīga ir tiesu sistēma?	Sāk funkcionēt neatkarīgāk. ⁴⁵⁴	Nav neatkarīga.
	Kāda ir cilvēku uzticība tiesu sistēmai?	-	Uzticība nevar veidoties, ja tiesa pakļauta režīmam.

⁴⁴⁸ *Religion* // Valstu izpētes mājas lapa: <http://countrystudies.us/belarus/20.htm>

⁴⁴⁹ *Background Belarus* // Human rights watch: <http://www.hrw.org/reports/1997/belarus/Belarus-03.htm>

⁴⁵⁰ *Belarus, Human rights practices, 1993* // ASV valsts departamenta mājas lapa, The library of Congress country studies: http://dosfan.lib.uic.edu/ERC/democracy/1993_hrp_report/93hrp_report_eur/Belarus.html

⁴⁵¹ Kuzio T. (2001) Belarus and Ukraine: democracy building in a grey security zone // J. Zielonka, A. Pravda, *Democratic consolidation in Eastern Europe, Volume 2, International and transnational factors* (455 – 484). Oxford: Oxford University Press, 484. lpp.

⁴⁵² *International and National Decrees on Human Rights and Women's Rights That Facilitate Gender Equality in the Republic of Belarus (1948 – 2002)* // http://www.gender.by/en/gender_research12.html

⁴⁵³ *Belarus* // Freedom House:

http://www.freedomhouse.org/research/nitransit/2000/belarus/belarus_democ.htm#pp

⁴⁵⁴ *Background Belarus* // Human rights watch: <http://www.hrw.org/reports/1997/belarus/Belarus-03.htm>

	Vai ir autonoma likuma vara? Konstitūcijas esamība.	Līdz 1994. gadam pastāv padomju konstitūcija. ⁴⁵⁵	Konstitūcija pastāv, taču Lukašenko to maina pēc vajadzības izdodot atsevišķus dekrētus un likumus.
	Cilvēktiesību ievērošana	Uzlabojas 1990to gadu sākumā. ⁴⁵⁶	Nepastāv. To jūt tie, kas vēlas tās izmantot.
	Vienošanās par (valsts) institucionālo kārtību vai institucionālā nenoteiktība?	Ilgi nevar vienoties par konstitūciju un institūcijām. ⁴⁵⁷	Visu nosaka prezidents.
	Prezidentālisma izvēle?	Jā ⁴⁵⁸	Jā
	Vai pastāvēja denuncēto mantojums?	-	-
	Vai pastāv skaidra nošķirtība starp politisko varu un birokrātiem?(likumā un faktiski)	Nē, nomenklatūra cieši saistīta ar politisko varu. ⁴⁵⁹	Valdība ir tikai administratīvs mehānisms, ministri ir tikai izpildītāji.
	Vai ir nomainīts vecais birokrātijas aparāts ar jauniem ierēdņiem?	Nē. Izmaiņas militārajās institūcijās. ⁴⁶⁰	notiek pakāpeniska nomaiņa.
Elites cīņas	Vai notika elites vienošanās par demokrātiju, tās nepieciešamību?	Nē, tikai par valsts izveidi. ⁴⁶¹	Nē
	Vai notika (politiskās)elites maiņa, mainoties režīmam?	Nē, pie varas paliek padomju elite. ⁴⁶²	Lukašenko pakāpeniski nomaina ar sev uzticamiem kadriem.

⁴⁵⁵ Lukashuk A. (2001) Constitutionalism in Belarus: a false start // J. Zielonka *Democratic consolidation in Eastern Europe, Volume 1, Institutional engineering* (293 – 318). Oxford&New York: Oxford University Press – 302. lpp.

⁴⁵⁶ *Background Belarus* // Human rights watch: <http://www.hrw.org/reports/1997/belarus/Belarus-03.htm>

⁴⁵⁷ Lukashuk A. (2001) Constitutionalism in Belarus: a false start // J. Zielonka *Democratic consolidation in Eastern Europe, Volume 1, Institutional engineering* (293 – 318). Oxford&New York: Oxford University Press –298. – 302. lpp.

⁴⁵⁸ Mishalisko K. J. (1997) Belarus: retreat to authoritarianism // K. Dawisha, B. Parrott *Democratic changes and authoritarian reactions in Russia, Ukraine, Belarus and Moldova.* (223 – 277). Cambridge: Cambridge University press. – 254. lpp.

⁴⁵⁹ Turpat; 250. lpp.

⁴⁶⁰ Turpat.

⁴⁶¹ Turpat; 242. lpp.

⁴⁶² Turpat.

	Vai notika elites transformācija, laikam un reformām ritot?	Ar Lukašenko ievēlēšanu, daļēji jā. ⁴⁶³	Lukašenko nomaina eliti ar sev uzticamiem kadriem.
	Vai pastāvēja atšķirīgu uzskatu elites grupas?	Daļēji, reformisti pastāv. ⁴⁶⁴	Režims tās pārsvarā likvidēja, lai neapdraudētu tā pastāvēšanu.
	Vai bija vienotība elites grupu starpā?	Personiskās intereses svarīgākās. ⁴⁶⁵	Lukašenko nosaka visu.
Ekonomiskā sabiedrība	Kāds ir labklājības līmenis, ekonomiskā nevienlīdzība valstī (pēc Gini koeficienta)?	14% populācijas dzīvo nabadzībā (1993. – 1995.) ⁴⁶⁶	22, viens no zemākajiem ienākumiem pasaulē. ⁴⁶⁷
	Sociālekonomiskā krīze demokrātijas sākumposmā?	Baltkrievija bija vien no bagātākajām PSRS republikām, privatizācijai uzsākoties, sākas ekonomiskā krīze. ⁴⁶⁸	Jā, pastāv sociālekonomiskas problēmas pēc neveiksmīgas privatizācijas.
	Ekonomisko reformu veida izvēle (šoka terapija vai pakāpeniska pāreja?)	Šoka terapija, ar privatizāciju utt. ⁴⁶⁹	Stagnācija, pārmaiņas varētu kaitēt indivīdu ekonomiskajai labklājībai.
Starptautiskā ietekme	Starptautisko organizāciju ietekme uz demokrātijas nostiprināšanos? To esamība konkrētajās valstīs un loma?	Saistībā ar Černobiļas katastrofu pastiprinātas ANO programmas ⁴⁷⁰	Ietekme ir minimāla. Ir EDSO un ES, kas pieprasa demokrātijas un cilvēktiesību ievērošanu.

⁴⁶³ Lukashuk A. (2001) Constitutionalism in Belarus: a false start // J. Zielonka *Democratic consolidation in Eastern Europe, Volume 1, Institutional engineering* (293 – 318). Oxford&New York: Oxford University Press. – 308. lpp.

⁴⁶⁴ Turpat; 297. - 298. lpp.

⁴⁶⁵ Mishalisko K. J. (1997) Belarus: retreat to authoritarianism // K. Dawisha, B. Parrott *Democratic changes and authoritarian reactions in Russia, Ukraine, Belarus and Moldova*. (223 – 277). Cambridge: Cambridge University press. – 242., 250. lpp.

⁴⁶⁶ Ellman M. *The social costs and consequences of the transformation process* // United Nations Economic Commission for Europe: www.unece.org/ead/sem/sem2000/ellman.pdf, 27 lpp

⁴⁶⁷ *Economic indicators – Belarus* // World resource institute - The environmental information portal: http://earthtrends.wri.org/pdf_library/country_profiles/Eco_cou_112.pdf

⁴⁶⁸ LR Ārlietu ministrijas eksperte Baltkrievijas jautājumos Katarina Plātere (intervija 06.05.2005)

⁴⁶⁹ *Emerging democracies in Eastern Europe and Russia: how are they doing?* // Constitutional rights foundation: http://www.crf-usa.org/bria/bria19_1b.htm

⁴⁷⁰ *EU's assistance to Belarus* // ES mājas lapa:

http://europa.eu.int/comm/external_relations/belarus/intro/#past

	Starptautiskais kapitāls	jā ⁴⁷¹	jā
	Divpusējo attiecību esamība	Jā, ar visām valstīm.	Ļoti svarīgas divpusējās attiecības (gan ar Krieviju, gan kaimiņvalstīm).
	ES un NATO faktora nozīme (iespēja tikt uzņemtai šajās organizācijās)	Attiecības ar ES tiek uzsāktas. ⁴⁷²	Grūti iedomājama šāda sadarbība, jo Lukašenko noraida ES un NATO kopīgās vērtības.
	Autoritāro līderu pretestība Rietumu spiedienam?	Cerēja veidot ārpolitiku, kas orientēta uz daudzpusēju sadarbību. ⁴⁷³	Pilnīgs Rietumu spiediena noraidījums, Lukašenko ir vienaldzīga Rietumu attieksme.
Difūzijas efekti	Ģeogrāfiskais, vēsturiskais tuvums ar Krieviju (Ukrainai un Baltkrievijai traucējoši) vai turpretim ar Rietumvalstīm?	Liela nozīme, vienmēr atradusies Krievijas politikas ietekmē. ⁴⁷⁴	Nozīmīgs šis vēsturiskais un ģeogrāfiskais tuvums ar Krieviju; pastāv cieša sadarbība.
	Vēlme līdzināties (standartu, dzīves līmeņa ziņā) Rietumu vai Austrumu kaimiņiem?	Nostaļģija pēc PSRS. ⁴⁷⁵	Nevēlas līdzināties nevienam. Notiek oficiāla propaganda par to.

⁴⁷¹ *The basic foreign economic activities of the Republic of Belarus* // Minsk department of the bellorussian chamber of commerce and industry:

http://www.tppm.by/english/consultation/foreign_trade/foreign_trade.shtml

⁴⁷² *EU Assistance to Belarus* // ES mājas lapa:

http://www.europa.eu.int/comm/external_relations/belarus/intro/index.htm#overview

⁴⁷³ Cutler R. M. (2001) The unanticipated consequences of policy blindness: why even Belarus matters // *Foreign policy focus*, Jan.

⁴⁷⁴ Mishalisko K. J. (1997) Belarus: retreat to authoritarianism // K. Dawisha, B. Parrott *Democratic changes and authoritarian reactions in Russia, Ukraine, Belarus and Moldova*. (223 – 277). Cambridge: Cambridge University press. – 226. lpp.

⁴⁷⁵ Kuzio T. (2001) Belarus and Ukraine: democracy building in a grey security zone // J. Zielonka, A. Pravda, *Democratic consolidation in Eastern Europe, Volume 2, International and transnational factors* (455 – 484). Oxford: Oxford University Press, 467. lpp.

Pielikums Nr. 4. Intervija ar LR Ārlietu ministrijas ekspertu Baltkrievijas jautājumos.

Intervija 06.05.2005; Katarina Plātere LR Ārlietu ministrija, eirokonsultants; pirms tam NVS valstu nodaļas 2. sekretārs – Baltkrievijas jautājumos.

Eksperte atbildēja uz jautājumiem, kas bija noformulēti kritēriju veidā, pētījumā redzami pielikuma tabulās. Runa ir par mūsdienu laika posmu (tabulā definēts no Lukašenko nākšanas pie varas līdz mūsdienām).

Jautājums: vai pastāv baltkrievu nacionālā identitāte?

Atbilde: Pirms pāris gadiem Minskā tika likvidēta pēdējā baltkrievu mācību valodas vidusskola. Ap šo skolu bija liels cīņiņš, jo skolā ne tikai pasniedza baltkrievu valodā, bet bija arī augsta izglītības kvalitāte, kas radīja režīmam aizdomas, ka šī iestāde varētu būt nākamo opozicionāru šūpulis. Vēsturiski Baltkrievijā ir radīts iespaids, ka visi intelektuāļi runā krievu valodā. Cilvēki bez izglītības, zemnieki runā baltkrieviski. 20. gs. Laikā šis viedoklis dziļi iesakņojies baltkrievu apziņā, tāpēc daudzi no viņiem nezina nacionālo valodu, vai arī mācījušies tikai skolā un sadzīvē neizmanto.

Baltkrievijā ir izveidojusies tāda situācija, ka pamatā tie cilvēki, kas kritiski vērtē režīmu, visvairāk iestājas arī par baltkrievu nacionālās identitātes saglabāšanu. Šī tendence pastāv, jo Lukašenko ierobežo baltkrievu valodas tālāku attīstību, šīs valodas izmantošanu, tāpēc loģiski sanāk, ka tie cilvēki, kas vēlas runāt baltkrievu valodā, automātiski nonāk opozīcijā. Arī režīms tūri psiholoģiski saista šīs abas lietas – baltkrievu valodu un opozicionārus. Līdz ar to notiek šī agresīvā izturēšanās pret baltkrievu valodas mācību iestādēm, NVO, kuru vidū baltkrievu valoda ir iesakņojusies. Abas lietas savstarpēji dziļi saistītas. Nav tieša likumsakarība starp baltkrievu valodu un opozīciju, bet beigās iznāk saistītas. Ar baltkrievu identitāti šobrīd ir problēmas; cilvēki ielās, darbaļaudis ne visai labi zina šo valodu. Pat televīzijā dzirdamā valoda ir baltkrievu valoda, kas tiek runāta krieviskā izrunā.

Jautājums: vai pastāv tautas atbalsts reformām?

Atbilde: Precīzi saprast, ko vēlas baltkrievu sabiedrība, nav īpaši daudz iespēju. Pirmkārt, Baltkrievijā tiek maksimāli ierobežoti jebkādi objektīvi pētījumi, nesen slēgta prestiža pētniecības iestāde, kas veica sabiedriskās domas pētījumus; šīs iestādes vadītāja Minajeva politika bija censties ieturēt pēc iespējas objektīvu nostāju, nekad datus neveidojot par labu režīmam vai opozīcijai. Šobrīd šāds centrs ir slēgts un precīzi pētījumi par baltkrievu sabiedrības reālo nostāju nav pieejami.

Otrkārt, baltkrievu sabiedrība dzīvo gandrīz totālā informācijas blokādē. Cilvēki laukos nevar pieslēgt internetu, viņi nezina, kas tas ir, un izmaksas ir lielas; opozicionāru laikraksti tiek izplatīti ļoti ierobežotos metienos, un faktiski tos maksimāli mēģina iznīcināt; šobrīd Baltkrievijā tāds jēdziens, kā neatkarīga prese, principā vairs nepastāv. Var runāt par atsevišķiem izdevumiem, skrejlapām, taču Baltkrievijas likumdošana arvien vairāk tiek piemērota tam, lai šīs lietas padarītu nelegālas. Neatkarīga televīzija nepastāv; kādu laiku atpakaļ pat Krievijas TV sāka maksimāli ierobežot, nerādot krievu ziņu izlaidumus. Alternatīvi informācijas ieguves avoti tikpat kā nav. Ne vietējo radio klausās tikai apmēram 2% iedzīvotāju, un baltkrievi paši nemaz neapzinās reālo situāciju, kādā dzīvo.

Baltkrievu sabiedrība nav apmierināta ar savu dzīvi, ar savu ekonomisko stāvokli, taču tai pat laikā bailu moments ir tik ļoti jūtams, ka, lai arī sevī viņi nav apmierināti ar situāciju, viņi par to nerunā ar kaimiņiem, jo nezina, kurā brīdī par to varētu uzzināt kāds milicis, un kā tas atstās iespaidu uz viņa tālāko labklājību – algu, darbavietu u.c. Savstarpēji baltkrievi šīs lietas neapspriež. Tādējādi, pat, ja viņi iekšēji ir neapmierināti ar situāciju valstī, lielos protestos tas nevar izvērsties šo apstākļu dēļ.

Baltkrievu sabiedrības īpatnība ir tā, ka viņi ir ļoti ekonomiski tendēta tauta, nevis globālā līmenī, bet attiecībā uz savu personisko ekonomisko labklājību. Līdz ar to viņi cīnās par savas algas saglabāšanu, savāc iztikas minimuma summu, kuru ļoti baidās pazaudēt un ar to riskēt. Ja viņiem pastāvēš risks tikt atlaistiem no darba, vai viņu uzņēmumam uzlikt sankcijas, baltkrievi to nopietni pārdomās. Tai pat laikā vidējie un mazie uzņēmējos neapmierinātība ir sakāpināta ļoti šobrīd, jo viņiem vienkārši neļauj strādāt. Un tad, mēs redzam, ka, ja cilvēkam ir ekonomiskas neērtības no režīma, tiešā veidā tos saistot, tad tas veicina protestus. Taču uzņēmēju Baltkrievijā ir maz un vāji, ar viņiem ir viegli tikt galā režīmam. Režīms apzināti sabiedrībā veido priekšstatu, ka uzņēmēji ir zagļi, meli utt. Sabiedrība šajā stadijā nebūtu gatava iet atbalstīt uzņēmējus, jo uzskata viņus par zagļiem, un uztraucas tikai par sevi.

Tāpat galvenās iezīmes ir: 1.) nav informācijas; 2.) ekonomiski tendēta sabiedrība, kas norūpējusies par savu individuālo stāvokli. Nepastāv nacionālās neatkarības faktors, jo formāli tas viņiem ir; nacionālie jautājumi viņiem nav tik aktuāli, lai kļūtu par motivējošu iemeslu; demokrātija un cilvēktiesības ir mazākas prioritātes kā ekonomiskais faktors, tādēļ ļoti maz pastāv iespēju, kā šobrīd no sabiedrības varētu nākt plaši organizēts protests.

Jautājums: Vai pastāv elites atbalsts reformām?

Atbilde: Elite ir Lukašenko un tie cilvēki, kas strādā ar viņu. Pirms pagājušajām prezidenta vēlēšanām Baltkrievijā bija interesanta situācija, kad viens no prezidenta amata kandidātiem bija bijušais vēstnieks Latvijā Mariņičs, kurš tagad atrodas cietumā, kas Baltkrievijā ir pilnīgi likumsakarīga ķēdīte. Tāpat uz iepriekšējām vēlēšanām tika nomainīts prezidenta administrācijas vadītājs Mešņikovičs (nosūtīts “mierīgā trimdā” strādāt zinātņu akadēmijā), un valdības vadītājs Ģermošins, kas pazuda no politiskās skatuves pilnībā un aizgāja strādāt privātajā biznesā Krievijā. Grūti ir pateikt, kas notiek prezidenta administrācijas iekšienē. Administrācijai noteikti ir savas iekšējās vēlmes, bet ne reformas, drīzāk varas cīņa – pretenzija uz varu. Ģermošins un Mešņikovičs bija ļoti ietekmīgi un bagāti cilvēki, iespējams viņiem radās pretenzijas uz lielāku politisko ietekmi, visi ir viena režīma cilvēki.

Šobrīd Baltkrievijas valdībā vairs nav redzamas tik spilgtas personības kā Mešņikovičs un Ģermošins, ja tādi ir, tad savas ambīcijas pietušē baiļu vārdā, bet iespējams uz 2006. gada prezidenta vēlēšanām situācija mainīsies.

Ja Lukašenko vietā nāktu kāds cits, tas noteikti būtu cilvēks, saistīts ar Krieviju un tās valdību, īstenotu Krievijas pusei izdevīgu politiku. Eiropiskas un liberālas reformas atbalstošas tendences Baltkrievijā šobrīd nav aktuālas. Nav izpratnes par to, ko tas varētu dot. Pastāv grupa baltkrievu, kas saka, ka ES ir laba, ka mēs gribam ES, tai pat laikā jāskatās, ko šie cilvēki saprot ar ES – šobrīd tas ir lozungs ekonomiskajai labklājībai, taču viņiem nav ne jausmas, cik pašiem būs jāiegulda, lai varētu sasniegt šo labklājības līmeni. ES šobrīd ir kā pasaku tēls. Tai brīdī, kad viņi aptvertu, ko tas sevī ietver, pat tiem cilvēkiem, kas šobrīd runā par ES, zustu interese par to. Ir arī iedzīvotāju grupa, kuru interesē demokrātija un cilvēktiesības, bet tādu nav daudz.

Jautājums: vai pastāv sabiedriskās organizācijas?

Atbilde: NVO sektors vairākus gadus cīnās par izdzīvošanu, savu eksistenci. Režīms raksta likumus, un ar katru jaunu likumu attiecībā pret NVO, viņu darbība tiek ierobežota. Regulāras pārreģistrācijas notiek, regulāri ierobežojumi starptautiskajiem fondiem, TACIM lika maksāt nodokļus Baltkrievijā, kas pēc tās nolikuma ir neiespējami. NVO tiek uzskatīts par opozicionāru avotu; ja starptautiskie fondi finansē NVO, režīms uzskata, ka viņi finansē opozīciju; tādējādi atkal izdod jaunus likumus, kas ierobežo NVO. Režīms ļoti baidās par savu drošību, NVO saistās ar opozīciju. Tādēļ NVO sektors šobrīd ir ļoti iedragāts.

Jautājums: Etniskās minoritātes valstī?

Atbilde: Ir liela ebreju un poļu kopiena. Ukrainiņiem un krieviņiem ir cits statuss, nav uzskatāmi par etniskām minoritātēm. Krievi jūtās kā mājās. Ebreju un poļu minoritātei ir problēmas, pārkāpj viņu tiesības; ebreju kapsētu jautājums būtisks.

Jautājums: Reliģijas ietekme?

Atbilde: Lukašenko uztur labas attiecības ar Krievijas patriarhu. Pareizticībai īpašs statuss Baltkrievijā, citām konfesijām nav tāda ietekme uz politiku. Lukašenko savos izteikumos uzsveris, cik svarīga ir baznīca un reliģija. Kaut gan viņa paša izpratne par reliģiskām lietām ir vispārīga un virspusēja. Tomēr pietiek ar to, ka patriarhs atbrauc pie Lukašenko, to atspoguļo visos masu informācijas līdzekļos, un tas ir būtiskākais, kas ietekmē vēlētajus. Pastāv abpusējā izdevīguma princips – Lukašenko atbalsta pareizticīgo baznīcu, un baznīca atbalsta Lukašenko.

Jautājums: Vai vēlēšanas notiek regulāri?

Atbilde: Ļoti regulāri, gan parlamenta, gan prezidenta vēlēšanas.

Jautājums: Vai pastāv spēcīga, demokrātiska opozīcija?

Atbilde: Ietekmīga opozīcija nepastāv, demokrātiska – varbūt. Opozīciju spēcīgi un nežēlīgi ietekmē no režīma puses, tomēr viņiem ļauj pastāvēt. Tie kandidāti, kas spēja radīt nopietnu alternatīvu Lukašenko, to vairs uz politiskās skatuves nav. Opozīcija ir redzama, braukā apkārt pa pilsētām, bieži viesi kaimiņvalstīs, labi kontakti ar Rietumvalstīm, režīms viņiem to ļauj darīt, kas ir interesanti. Opozīcijas iekšienē, atskaitot režīma ietekmi, finansiālos ierobežojumus, telpu problēmu, reģistrēšanos, ir problēma, jo tā ir ļoti sašķelta. Tā nav spējīga vienoties par vienu prezidenta kandidātu. Tagad ir viena liela koalīcija izveidota, taču tā nespēj vienoties par vienotu līderi. Katrs pasākums, kas vērstas uz to, lai kaut kādā veidā tuvinātu pozīcijas, beidzas ar strīdu. Iemesli tam varētu būt, vai nu viņi nejut tik spēcīgu motivāciju vienoties, vai arī turpina spēlēt varas spēli savā lokā, vai arī cīnās par finansējumu, savu darbu darot arī režīma iefiltrētajiem cilvēkiem. Bet opozīcija ir vāja gan ārējo ierobežojumu dēļ, gan iekšēji tā ir ļoti nevienota un ar zemu kontroles mehānismu.

Jautājums: Vai iedzīvotāju ekonomiskās, sociālās, pilsoņu tiesības tiek ievērotas?

Atbilde: Likumā formāli pastāv, bet atrodas n-tie citi likuma panti, uz kuru pamata tās tiek likvidētas. Praktiski tās pastāv tiktāl, cik režīms neuzskata par bīstamām. Cilvēki uz ārvalstīm braukt drīkst, teorētiski drīkst arī runāt, ko grib, tikai ne pārāk skaļi un publiski.

Jautājums: Vai vēlēšanu rezultātus akceptē valstī un ārpus tās?

Atbilde: Valstī, kā redzams, akceptē. Ārvalstīs: Krievijas un NVS novērotāji maz ko saka par vēlēšanu pārkāpumiem, nekad nekritizē un pieņem vēlēšanu rezultātus. ES un EDSO regulāri atzīmē vēlēšanu procedūru pārkāpumus (administratīvā resursa izmantošanu priekšvēlēšanu kampaņā, nevienlīdzīgo situāciju režīma un opozīcijas kandidātiem, lielu daļu no opozīcijas kandidātiem noņem no trases jau ilgu laiku pirms vēlēšanām, vēlēšanu rezultātu viltošana). Tas viss tiek fiksēts un runāts par to, bet tur arī paliek.

Jautājums: Vai visi politiskie spēki var piedalīties vēlēšanās?

Atbilde: Visi tie, kas vēl nav aizliegti, vēl ir pierēģistrēti; atrod iemeslus, kāpēc konkrētie kandidāti tiek noņemti.

Jautājums: Tiesu sistēmas neatkarība?

Atbilde: Nevar runāt par tiesu neatkarību.

Jautājums: Cilvēku uzticība tiesai?

Atbilde: Nav datu, taču intuitīvi var teikt, ka nav šīs uzticības. Domāšanā var salīdzināt baltkrievus ar padomju laika cilvēkiem; korupcija ir acīmredzama; arī tiesas prāvu pret opozicionāriem rezultāts, cilvēkiem to redzot, uzticība nevar veidoties.

Jautājums: Autonoma likuma vara?

Atbilde: Konstitūciju maina kā vajag.

Jautājums: Cilvēktiesību ievērošana?

Atbilde: Nav! Tie cilvēki, kas nemēģina izmantot savas cilvēktiesības (pulcēties ielās, veidot pilsonisko sabiedrību, iesaistīties NVO, politisko partiju darbībā), tie arī nejūt to trūkumu; jo tiem, kas grib darboties, ir regulāri jāreģistrējas, ja nē jāmaksā soda naudas, uz ielām demonstrāciju laikā notiek piekaušanas. Tie, kuri mēģina izmantot savas tiesības, izjūt ļoti konkrēti un tieši režīma pretestību.

Jautājums: Birokrātijas aparāta nošķirtība no politiskās varas?

Atbilde: Nav bijusi viennozīmīga birokrātijas nomaiņa pēc PSRS sabrukuma, tie paši kadri turpina strādāt. Tai pat laikā, ministrijās sāk strādāt jauni cilvēki, pietiekami izglītoti, pasauli redzējuši, bet valsts dienests tā ir stabilitāte, tādēļ cilvēki tur iet. Nomaina ir pakāpeniska. Vadošiem posteņiem cilvēki tiek piemeklēti atkarībā no tā, cik viņi ir lojāli režīmam. Valdība Baltkrievijā ir tīri administratīvs mehānisms; politiķi un ministri ir tikai izpildītāji. Formāla hierarhija, bet atbildīgs tikai viens cilvēks. Lukašenko ir politiskā vara, un pārējais ir administratīvais mehānisms. Par sabiedrībai nepatīkamiem jautājumiem, piemēram, ekonomiskajiem rādītājiem, tiek uztaisīts realitātes šovs, kurā prezidents publiski nostrostrē valdību, un nomaina valdības vadītāju, jo kārtējais uzdevums nav izpildīts. Parāda pa TV, ka atbildīgie ir sodīti. Prezidenta administrācija ir pilnīga "melnā kaste", bet varētu būt, ka tur ir viedokļu veidotāji, cilvēki, kas stāv tuvu klāt prezidentam un var ietekmēt viņa lēmumus.

Jautājums: Sociālekonomiskā krīze valstī?

Atbilde: 1990to gadu sākumā, kad aizsākās privatizācija un citas reformas, šoka terapija, iekrājumi pazuda, indivīdu ekonomiskais stāvoklis krasi pasliktinājās. Baltkrievijā tas bija ļoti jūtams, jo PSRS tā bija viena no attīstītākajām republikām. Lukašenko ievēlēšana bija atbilde uz šo sociālekonomiskās situācijas pasliktināšanos. Lukašenko nāca ar saukļiem: "Visu daršim labāk, privatizāciju apturēsim, ar korupciju cīnīsimies!" – populistiski saukļi, kas nostrādāja.

Jautājums: Starptautisko organizāciju ietekme?

Atbilde: Šobrīd minimāla. ES, EDSO – tām organizācijām, kas pieprasa demokrātiju, cilvēktiesību ievērošanu – nav nekādas ietekmes. ES ir izvirzījusi priekšnoteikumus dialoga uzlabošanai (ES izdara to, Baltkrievija izdara tad attiecīgi to), taču tas nestrādā. Jo tas, ko ES vēlas no Baltkrievijas ir saistīts ar cilvēktiesībām, demokrātiju, plurālismu, neatkarīgiem masu informācijas līdzekļiem, kas Baltkrieviju neinteresē.

TACIS finansējuma fondu un kaimiņvalstu politikas instrumentus Baltkrievija noraida, pašvaldības, kuras tas varētu interesēt to nevar dabūt, ja nav politiskā atbalsta. Politiskā līmenī Lukašenko jebkuru alternatīvu finansējuma ieplūšanu valstī skata ar aizdomām, ka tas kaut kādā veidā var mazināt viņa varu, jo visas aktīvākās sabiedrības daļas, kas pieprasa starptautisko finansējumu, ir nostādījis opozīcijā. Ienākot šādam finansējumam valstī, tas nonāktu pie opozicionāriem, līdz ar to Lukašenko to noraida. Viņam pašam ir savi fondi un līdzekļu avoti.

Jautājums: Vai valstī ir starptautiskais kapitāls?

Atbilde: Ir, arī latviešu uzņēmēji un bankas; Vācijas, kaimiņvalsti, Krievijas. Tomēr visi atzīst, ka strādāt ir ļoti sarežģīti, dēļ Baltkrievijas likumdošanas; netiek ievērota dubultā neaplikšana ar nodokli, notiek kravu konfiskācijas, pretlikumīgas darbības uz robežām.

Jautājums: Divpusējās attiecības, to loma?

Atbilde: Ļoti svarīgas ir divpusējās attiecības, jo ar starptautiskajām organizācijām veidot dialogu ir grūti. Ar Krieviju ir ļoti cieša ekonomiskā sadarbība, militārā jomā, arī kultūras tuvība. Personiskās Putina un Lukašenko attiecības nav spīdošas, bet sadarbība ir abpusēji izdevīgs pasākums.

Ar pārējām kaimiņvalstīm attiecības ir tādā līmenī, kā to atļauj politiskais fons, neveido politisko dialogu, bet sadarbība ekonomikas, kultūras jomās ir.

Jautājums: Virzība uz ES, NATO?

Atbilde: Grūti šobrīd iedomāties sadarbību to starpā, jo ES un ASV uzstāj uz principiem, vērtībām.

Jautājums: Vai pastāv pretestība Rietumu spiedienam?

Atbilde: Rietumu spiediens pastāv, taču no Baltkrievijas puses pilnīgs noraidījums, nevis pretestība. Lukašenko apvainojas, ja viņu nezaicina uz starptautiskiem pasākumiem, taču attiecībā uz reālu atbildi par ES bažām par to, kas un kādā virzienā notiek Baltkrievijā, tur vienkārši nav dialoga par šādiem jautājumiem.

Jautājums: Ģeogrāfiskā, vēsturiskā tuvuma ar Krieviju ietekme?

Atbilde: Redzams ciešajā sadarbībā ekonomikā, militārajā jomā u.c., pie kā novedis ģeogrāfiskais un vēsturiskais tuvums ar Krieviju.

Jautājums: Vēlme līdzināties/virzīties uz Rietumiem vai Austrumiem?

Atbilde: Pastāv oficiāla propaganda, kas saka, paskatieties uz tiem kaimiņiem, kas iestājušies ES, cik viņiem visi ir skumji, pieaug cenas visam utml. Attiecībā uz Krieviju arī ir negatīvs salīdzinājums, ka viņiem ir Čečenija, konflikti, cilvēki iet bojā, bet Baltkrievijā ir miers un stabilitāte, un viss ir labi. Pēc notikumiem Ukrainā, Lukašenko publiski paziņoja, ka te tāda revolūcija nebūs. Ņemot vērā, ka baltkrievi ļoti cieta no 2. pasaules kara, viņiem šī stabilitāte un miers joprojām ir vērtības, ko dziļi izjūt pat ikdienišķā līmenī, novērtē, ka nav karš.

Savienība ar Krieviju bija jautājums par Lukašenko personīgo izdevīgumu; salīdzinot sevi ar Jeļcinu, Lukašenko izdomāja, ka varētu pārņemt varu arī Krievijā. Šī doma bija viņu pārņēmusi, tādēļ paraksta līgumu par Savienotās valsts izveidi. Taču pie varas Krievijā nāk Putins, nākot klajā ar saviem scenārijiem par valstu apvienošanu, kas Baltkrievijai nav labvēlīgi. Nonākot strupceļā, Lukašenko radīja pret Krievijas kampaņu, sakot, ka Krievija mēģinot iznīcināt Baltkrievijas suverenitāti. Milzīgs saasinājums abu valstu attiecībās, kad Lukašenko saprot, ka šī savienība var radīt viņa varas zudumu, ideja tiek atlikta fonā.